Рік II. Львів 1. л. квітня 1891. Ч. 7.

Виходить 1. і 15. л· кождого місяця і коштує за рік в Австро-Угорщині 4 гульд. а для заграниці 5 рубл., 12 франків, 10 марок або 2½ доляра.

Одно число 20 кр.

НАРОД

Адрес редакції: Львів, ул. Академична ч. 22.

Дописи безименні не будуть поміщувані. Ужиті рукописи нищаться, а неужиті можуть собі автори своїм коштом відобрати. В справах редакційних можна говорити від 11 до 12 рано і від 2 до 3 поп.

ОРГАН РУСКО-УКРАЇНСКОІ РАДИКАЛЬНОІ ПАРТІІ.

ЧУДАЦКІ ДУМКИ.

(Листи на увагу мудрим людям через редакцію „Народа".

I.

Вступне слівце: Чому я обертаюсь до редакції „Народа". Проби моєї розмови з громадою в „Зорі" і нещасний кінець їх.

Дужеб мені хотілось просто приступити до деяких поважних річей, про котрі остатніми часами говорив „Народ" та й другі рускі виданя, — так деякі причини примушують мене почати з переднього слівця. Бачите, мені судилось переносити мою розмову з одної хати в другу, то й треба не тілько представитись перед новою компанією, а ще й пояснити їй, через що й про що ведеся моя розмова.

Ну, так, — за дозволом, — починаю!

Років з два тому назад прочитав я одну допись в „Зорі". Певно, богато з читачів „Народа" зна отсю газету, що виходить у Львові. В тій дописи говорилось про справу дуже важну в заґалі й дуже близьку до мого серця, та й звісну мені трошки більше, ніж звичайному Галичанину, а власне про справу украйінского письменства в Росії. Дописач наводив, що в Росії цензори царскі урядники, що мусять переглядати рукописи перед друком, звичайно не дозваляють друкувати украйінских книжок. На се горе дописач радив спосіб — дивоглядний: посилайте цензорам, казав він, більше рукописів, то вони хоть богато заборонять, а все таки де що зостанеться, то й ви будете мати більше украйінских книжок ніж тепер. Мені така рада видалась так, як би хто радив людям виставляти вовкови найбільше овець: мовляв, хоч вовк і пойість більше, та й вам більше зостанеться. Ну, а як вовк ненажерний трапиться, або й два вовки з лісу вийде? Я й надумавсь на іншу раду: коли вже нема сили, ні хіті вовка прогнать, то хоть овець замкнути, та перевести в другу кошару і не давати зовсім ні одної книжки цензорам російским, а всі друкувати в Галичині напр.

Надумавшись на таке, я зхотів і мою думку поставити на суд громадский. Хто не будь подума, що се так легко. В Галичині, мовляв, є чимало газет, котрі знай одно кажуть, що радіб всяку руску думку подавати до громади, а „Зоря" навіть що року молить всіх руско-украйінских писачів підпирати ві „єдину літературну газету руско-украйінску" своїми працями. І видаєся „Зоря" не мов від Товариства імени „Шевченка", котре повстало за гроші давані з умовою, щоб усяка руско-украйінска думка без огляду на те, чи людина належить до якого гурту чи кружка, могла виходити на світло. Так на діліж се зовсім не так. І товариство імени Шевченка і „Зорю" держать в своіх руках люде, про котрих досить буде сказати, що вони не зхотіли в своій друкарні печатати творів самого Шевченка, бо вони боятся его думок. Тож ті люде печатають у себе тілько таке, що ні в чім не йде проти їх думок і інтересів, і майже тілько твори таких людей, котрі їм завше були покірливі, мов вівці пастухові.

Яж, бачите, провинився перед тими людьми між іншим тим, що нераз виступав проти них з думками Шевченковими, то мені завязані двері в усі їх виданя. Тілько на той раз впорядчиком „Зорі" був чоловік особисто добренький, — я й зважився післати ему мою думку про украйінскі книжки і цензорів у Росії. Та тілько я не смів підписувати своєї думки своїм іменем, ні навіть викласти ві просто, а сказав ві так мов чудацтво, над котрим яж перший посміюсь, коли почнуть з неї кепкувати.

В такій одежі пройшла моя думка в „Зорі" і навіть звернула на себе увагу декого. Осмілившись, я і в другий раз посунувсь з моіми думками у „Зорю". Пригода була така, що важко було промовчати. Бачите, якийсь землячок, назвавшись Турист (тобто Подорожний) надрукував у „Правді" допис мовби то з Іспанії про те, як один іспанский писач ганьбив російске письменство. Кажу: мовби то з Іспанії, бо в допису тому таке пороблено з іспанскими словами, якого не зробить ніхто, хто навіть два дні походить по улицям першого іспанского місточка. Дописач просто витяг кілька вступів зо старого іспанского писателя, котрі були переказані в однім російскім же виданю та й послужився тими витягами, щоби відбити в наших Русинів охоту читати російскі книжки. (Вже один такий захід кілько вартий!) Подивіться, мовляв, що каже про сі книжки такий освічений чоловік, та й покиньте читати писаня таких з натури нікчемних людей, як Росіяне!

Справа зачеплена д. Туристом досить цікава й сама по собі й по способу, як вона була виложена, так

що впять важко було промовчати, і я впять, надівши маску Чудака, написав свої думки в „Зорі“, а добренький редактор „Зорі“ впять сі напечатав. На сей раз моя допись наробила багато галасу: „Правда“ кинулась на мене з піною коло рота, деякі земляки листами й словесно виступили проти моїх думок. Я доневнився, що майже усі, хто проти мене виступав, зовсім не зрозуміли моїх думок, — одні через те, що не схотіли зрозуміти, другі може через те, що я не вмів їйх росказати, треті, певно через те, що справа за надто складна і деякі боки сі потрібують зовсім нового підходу, а не такого, до якого в нас звикли. Були впрочім і такі, до котрих можна було прикласти слова Возьного в Наталці Полтавці: „Лукавиш, те-е-то як його, моя галочко, а добре розумієш“, і котрі навмисне переносять спір на таке поле, деб нічого не могло вирости, окрім будяків. Найгірше було те, що багато людей було підбурених проти моєї статі, а самої сі вони не бачили. Так одному дуже щирому чоловікови сказано було, буцім то я просто раджу занехати усяку украйінску письменску працю і захвалюю у с е, — таки усе, — що написано по московски. Добре, що я мав пригоду розмовитись з тим чоловіком і що він мені щиро, без усяких викрутасів, переказав те, що він чув про мою статю. Розмова наша скінчилася так, що ліпшого не можна було й ждати: земляк довідавшись, що я справді маю на думці, передав мені 1000 франків на запомогу письменській справі в напрямку, котрого я боронив, і позаяк коло того часу д. Павлик казав мені, що хоче закласти газету „Народ“, то я й зараз же назначив ті гроші на се діло.

Очивидно, що з усяким земляком, що зацікавився моєю дописю в „Зорі“ й нападом на неї в „Правді“ й де инде, не можна було розмовитись устно, — то я мусів упять післати нову допись у „Зорю“, де обговорював нові боки поважної для нас справи відносин украйінского письменства до російского й у загалі Украйіни до Росії.

Післав я свою допись у „Зорю“, та й жду місяць, другий, третій: нема ні статі моєї в „Зорі“, ні звістки. Нарешті прошу одного приятеля спитатись в редакції „Зорі“, що сталось з моєю дописю і взяти сі, коли вона не буде там печатана.

Відповідь дістав я таку, що моя статя надійшла як раз перед тим, як сталась переміна в редакції, а зараз потім сталась пригода в Галичині: арештуваня кількох гостей із Росії й трьох Галичан (дд. Франка, Павлика й Скородинского, урядника „Просвіти“) Тож редактор „Зорі“ й собі налякався й порадившись з товаришами, спалив мою працю, не читавши сі. Остатньому я тим скорше вірю, бо навіть найполохливійша людина, прочитавши мою працю встидалась-би свого переполоху, бо в ній н е було аж нічогісінького політичного, нічого страшного навіть для Росії, а тим паче для конституційної Австрії.

Ну, що робити з такими панами?! Хиба видати процес перед судом за страчене добро, котре було ему вручене. Якби я давав пакунок, а редактор був капітан корабля, що почувши вітрець, подумав, що то вже буря й покидав усю вагу в море, то я б може й виграв процес, а тепер ще біг-зна!

Найгірше для мене й для моєї справи те, що я не тілько втратив час, але переніся в місто, де в мене на віть нема жерел, по котрим я писав спалену допись.

А тим часом противники моїх думок не вгавають і рвуть їйх і мене особисто з усіх боків.

Особисті напади й лайки можна залишити без відповіді. Скажу тілько про одну і то найбільше через те, що сама редакція „Народа“ зачепила одну з тих лайок, котрими мене обсипають ріжні добродії в „Правді“. Вони мене лають між іншим о б р у с и т е л е м і о б е д и н и т е л е м. Про моє о б р у с и т е л ь с т в о говорити не буду,[1]) а про моє о б е д и н и т е л ь с т в о скажу, що слово се само по собі порожне; важно, коло чого, коло кого й як хто хоче обединяти. Яж справді завше хотів побачити обединене освічених, добрих і чесних людей в нашій краіні й по сусіднім сторонам й народам коло праці для волі, освіти й добробиту всіх тамошних людей, і завше боровсь проти всякого р о з е д и н е н я, котре вносять між ті люде неволя, неуцтво й сліпе своєлюбство, навіть і тоді, коли сі темні сили вкриваються одежами народолюбства.

Але окрім особистого спору есть незгоди в думках і незгоди щирі, котрі можна вчунути хоч иноді не в самих спеpечників, так між тими, хто не чуючи голосу другоі сторони, гнеться на той бік, звідки чує слово. Так ось з огляду на таких людей не можу я залишити спору, що почав я було у „Зорі“ і мушу его тепер перенести у „Народ“.

Бачу я добре, що се не так то вигідно й для мене й для читачів „Народу“, між котрими есть богато таких, що не бачили попередніх дописів в „Правді“ ні в „Зорі“ й котрі не так учені, щоб розуміти все в їйх викладі. Через се все я мушу почати з того, що виложу, про що був у мене спір з „Правдою“, а далі зупинюсь на нових точках спору.

II.

Що я хотів росказати в „Зорі“ про російске й украйінске письменство, — космополітизм і національство?

Іспанский писатель, за котрого почавсь у мене спір з „Правдою“ осердився на свою публіку й у загалі на західно-европейску за те, що вона борзо чита тепер твори російских писателів (Гоголя, Тургенева, Достоєвского, Л. Толстого й і.) в перекладах французких і інших. Він схотів показати Іспанцям і в загалі західним европейцям, що їйм не личить звертати увагу на російскі писаня, бо вони, мовляв, не підходять до европей-

[1]) Якби діло йшло про самого мене, то я б зважився „проковтнути жабу“, як кажуть Французи, й заприсягти перед „прекрасними масками“, котрі видають „Правду“, в тім, що мені таки лежить коло серця украйінство. Можеб після сеї присяги яка небудь щира, хоч слабенька душа, не так би боялась прочитати уважно моі думки про те, що шкодить власне украйінскому руху. Та як мені зважитись на такий сором після того, як „прекрасні маски“ обявили, що всі галицко-укр. радікали тілько з оппортунізму признають національний грунт? Цікавоб хоч почути, з якого власне оппортунізму??

кого духу, а надто іспанского. Замісць того, щоб радіси з життя, — каже він, — Росіяне сумують. Вони все говорять про нещасних та бідних та оступаються навіть за покараних в криміналах. (Бачите, Росіянам мало того, що людина засуджена сидить в криміналі; вони довідуються, за що засуджено? що довело людину до вини, навіть коли вона справді винна? і піднимають питання, чи не була яка загальна причина вини, котра тілько виявилась на тій людині? та чи не можна б усунути ту причину: горе, бідноту, темноту й т. і.?) Покиньте, каже той Іспанець своїм землякам, читати такі книжки: їйх пишуть люде не нашого духу, не нашої навіть крови, а азіятскої, жовтої, переняті на скрізь не нашою вірою, а буддівскою. (Остатні слова, — бачите, натяк на те, що в породу Росіян увійшло чимало народів фінских та турецких, котрих старі вчені, що ділили всіх людей на світі на пять пород, прозвали були жовтошкурими, як европейців прозвали білошкурими. Так на лихо віра має мало спільного з породою й шкурою. Напр. Будда, царевич в азійскій Індії, що виробив віру, котра справді з сумом погляда на житє людске, та при тім навчає як вменшувати сумні боки життя братством та взаімною поміччю між людьми,—був, як і всі єго земляки, не жовтої, а такиж нашої, білої шкури.)

Вже з того, що ми сказали висше про суд згаданого Іспанця про російске письменство, видно, що він власне не ріжнить нас Русинів-Украйінців від Москалів, що він і в нас бачить ту ж саму кров, хоч виразно й не говорить про нас, а про всіх людей на Зході Европи. Та й справді, хиба наші селяне, що склали такі пісні як: „та нема в світі так нікому, як бурлаці молодому“, або наш Шевченко, не так само оступався за бідноту, навіть за арештантів? От я й хотів нагадати отсе нашому землякови, котрий хотів відбити судом Іспанця наших людей від найліпших книг російских, котрі тепер перекладаються на ріжні мови та читаються по всім світі, і показати єму й подібним єму, що засуджуючи російске письменство за те, що в нім найліпшого, він засуджує за одно й найліпше, що єсть у нашім письменстві. Я навів приклад другого іспанскогож таки писателя, котрий зовсім інакше дивиться на російске письменство і власне цінить у него те, що перший ганьбить.

Я спинивсь на прикладі першого писателя іспанского і єго думках про кров російску, буцім то інакшу від крови іспанскої, бо се давало мені нагоду розібрати одну справу, про котру частенько говориться в наших часописях, та, як мені видаєся, дуже неслушно, то б то про народний, або породний дух, характер і таке інше.

Справу отсю я й тепер попробую обговорити знову й навіть з новими додатками і почну з основ єї, оглядаючись на тих читачів „Народа“, котрі не бачать „Зорі“ і до того на менше вчених читачів „Народа“, бо тепер частенько вже й у книгах і часописях писаних навіть для селян, говориться про такі речі, як народний дух і відповідні єму народні святощі, котрі б то всі мусять поважати і т. і.

Подібні намови ведуться з ріжних поводів, з котрих одні слушні, а другі зовсім не слушні. На світі дійсно є ріжні народи, або людскі породи, котрі відміняються одні від других найбільше мовою, по части лицем і тілом, звичаями, одежою, струментами й т. д. В старі часи, як люде були менше розсудні, ніж тепер, то між ріжними народами були часто сварки не тілько за здобич, а просто через те, що неподібне в однім народі вважалось людям другого за щось смішне, або й відразливе, і народи жахались один одного або ворогували проміж себе от так, як напр. кінь жахаєся верблюда, або собаки ворогують з котами й т. д. Коли серед деяких народів повстало попівство і впорядковані віри, то ті народи стали вважати других, що йіхньої віри не держались, за нечисті, прокляті богами. Тоді й сварок між ріжними народами стало ще більше, бо такі попівскі народи вважали навіть обовязком своїм попереду зовсім нищити, а потім силою повертати чужі народи в свою віру. Через такі й другі сварки між народами стало так, що в деяких сторонах один народ став паном над другим, от напр. як у Чехах Німці над Чехами, або в нас Поляки над Русинами.

В новійші часи по наших сторонах, у Европі, вже не робиться так, щоб пануючий народ вибивав підданого, а все таки панованє показуєся в тім, що напр. людей підданого народу примушують говорити в школах, судах, а то й бесідах мовою пануючого народу, а мову підданого, а також і звичаї єго висміюють і т. і.

Згодом розумнійші люде стали думати, що й такий нагніт одного народу над другим річ неправедна та й нерозумна, невигідна для загалу народу навіть пануючого, бо по найменшій мірі дражнить людей — сусідів і відводить йіх від спільної праці над добробитом. З таких думок почались в усій Европі рухи, котрі йдуть до того, щоб кожда людска порода у своїй країні, або навіть у своїм місті, чи селі, сама порядкувала свої справи й жила собі, як сама хоче. Коли який народ був поділений між кількома державами і се перешкоджало частинам цього народу жити вільно, то люде в тих частинах змагались до того, щоб поєднатись у одну державу.

З таких рухів до вільности й поєднаня ріжних частин одного народу, остатними часами найголоснійший був рух серед Італіянців. Довго вони напружались, поки не повиганяли неприязних людови князів та королів, увільнили дві свої країни (Ломбардію й Венецію) від Австрії, а другу (Римску околицю) від попівского уряду папи, і склали одно королівство, з досить вільними порядками. (Певно між читачами „Народа“ є люде, котрі добре памятають війну між Австріяками й Італіянцями в 1859 і 1866 р., після котрих Австрія відступилась від Ломбардії (з містом Міляном) і Венеції).

Усі освічені люде похваляли змаганя Італіянців до вільности й до єдности державної і ставили італіянский рух у приклад другим подібним у других народів. Такі рухи прозвано національними, від латинского чи італіянского слова націо, націоне, т. є. порода, народ.

Тільки-ж і в італіянскім національнім руху була й є одна приключка, — а власне не всі Італіянці зібрались в одну державу, Італіянске королівство. Зістались осібно від него між іншим ті, що живуть у Швейцарії,

в крайінах Тессінскій і Гравбюнденскій. Вони в свій час дуже помагали братам своїм в Італіі добути волі та єдности, а все таки ніколи й не думали й не думають прилучатись до них в одну державу. Через що се? А через ті порядки, в яких вони живуть в Швейцаріі.

Швейцарія — се спілкова всенародна держава, то б то спілка малих крайін, в котрих увесь народ вибирає собі на час (звичайно на 2 на 3 роки) уряди. Там депутати від усіх краін і той уряд, що вони вибирають, порядкують справи спільні всім краінам і військо, цло, пошту, зелізні дороги іті. а всі краєві справи, в тім числі всі школи, порядкують краєві уряди Від того там не тілько в кождій краіні, але в кождім місті й селі люде беруть науку в школах, пишуть до всіх урядів, говорять в судах — тою мовою, якою сама краіна або громада хоче, то б то такою, якою в краіні, або в громаді говорять. До спільногож уряду Швейцарці згодились дати волю обертатись на всіх головних мовах, якими говорять у Швейцаріі, тоб то на німецкій, французкій і італіянскій.

От через те, колиб швейцарскі Італіянці пристали до королевства Італіі, то нічогосінько не виграли б, як люде національности італіянскоі, а стратили б, при найменше тепер, немало: перемінили б свої виборні краєві уряди на королевскі, мусіліб служити по кілька років салдатами та відбувати походи в далекі краі, тоді як тепер у Швейцаріі постійного війска нема, а всі молодші люде по кілька тижнів у рік муштруються з офіцерами, а потім дістають до дому гвери тай стріляють ними чи самі, чи по товариствам, а воювати Швейцарці на чужині не можуть, а тілько тоді б воювали, як би хто напав на їх державу. Усю тоту волю тепер би стратили швейцарскі Італіянці, коли б прилучились до держави Італіі, та до того мусіліб платити більше цло і всякі податки, щоб удержувати королівский уряд та військо От через що швейцарскі Італіянці радо братаються з королівскими у спільнім письменстві, всяких умілостях та штуках, а все таки не думають відділятися від Швейцаріі, котру вони порядкують в купі з людьми чужоі мови й інших звичаїв, — з Німцями та Французами.

З сего прикладу виведемо собі таку думку, що національність сама по собі одно, а державна єднота національности друге.

Сю ріжницю багато людей забуває в другій породі людскій, котра після Італіянців майже вся зібралась у одну державу, — в Німців. Ще трицять років назад в Европі було кілька німецких держав, котрі були получені в одну спілку, в котрій старшим вважався цісар Австріі. Після него найбільше землі мав король пруский. Німці ті не були властиво під чужими урядами, — як колись Італіянці міланскі та венеціянскі, — і в деяких малих державах мали більше волі й освіти, ніж у більших, як Пруси, або Австрія. А все таки багато з Німців хотіли бути в одній державі, щоб дорівнатись великим сусідним державам: Франціі та Росіі.

Після довгого часу ваганя сталось так, що Пруси побили Австрію, виключили єі з німецкоі спілки і пруский король став цісарем і над меншими німецкими державами й командиром над усім їйх військом. Прускі підходи до цісарства німецкого не подобались панству й цісареви французкому, і з сего вийшла війна між Німцями й Французами, після котроі німецке цісарство відібрало від Франціі дві краіни, — Альзас і Лотарингію. Краіни ті залюднені переважно Німцями, — та тілько французка держава давно вже прилучила їйх до себе. Люд німецкий там не дуже тому противився, бо французкі королі, щоб прихилити єго до себе, вменшили силу панів над селянами й міщанами, скасували державні уряди попівскі, а сто років тому назад селяне та міщане в Альзасі і Лотарингіі в купі з усіма французкими повставали проти тяжкого уряду королів та проти останків панщини, тоді як військо королів пруских та менших німецких князів приходило до Франціі оступатись за єі короля та за панів. З того часу Альзасці та Лотарингці, хоч все таки говорили по німецкому і хоч де в чому терпіли від французкого уряду, а все таки були раднійші належати до французкоі держави, ніж до німецких, і привикли звати себе Французами.

От тепер німецкі державники відібрали від Франціі Альзас і Лотарингію, не питаючи єі людей і явно проти їйх волі. Як тілько можна, Альзасці і Лотарингці кажуть, що вони хотять вернутись до Франціі, а Німці їйм на те відповідають: ви Німці по націі, ви наші брати породою та мовою, то й муситє бути в одній державі з нами, а не з Французами. Добре братерство проти волі!

Але цісарство німецке не стало на тім тілько, щоб прилучити до себе насильно Німців в Альзасі й Лотарингіі, — воно забрало й кілька міст, де людність дійсні Французи, принайменше говорить по французки, а по німецки не вміє. Про ті міста німецкі державники кажуть, що вони потрібні для німецкоі держави, бо там можна держати добрі кріпости проти Франціі. І по такій раціі тепер німецкий уряд усяко тіснить Французів по тих містах і в загалі в Альзасі й Лотарингіі, перешкаджає тамошним людям їїздити у Францію, а Французам до них, виганяє французку мову зі шкіл альзасских іті. І все се робиться для користи німецкоі національности.

Подібне ж робиться в німецкій державі і з Поляками. Ще давно королі прускі забрали частину польских земель, але обіцялись залишити Полякам їйх національність і навіть волю приймати до себе Поляків з других крайін, відходити до них, торгувати з ними іті. Хоч згодом пруский уряд почав ламати ті обіцянки, та все таки де що з них зіставалось, напр. в школах, а надто в низших, в прускій Польщі учено по польскому Аж тепер, коли пруский король став німецким цісарем, то й польскі краіни, що єму піддані, прилучено просто до німецкоі держави й там заведено німецкі порядки, і між іншим майже зовсім вигнано польску мову із шкіл, а щоб польска мова і в громадах не піддержувалась перед німецкою, то виганяють з німецкоі Польщі людей, зарібників, що прийшли туди з Польщі російскоі та австрійскоі, і таких, що там живуть з малечку і навіть що служили прускими вояками. З того вигнаня багато родин дізналось недавно великого горя. І все се робиться для того, щоб уберегти німецку національність від польскости.

З сих прикладів про німецку державу можна вивести, що національна єднота в державі не завше може вести до більшої вільности і що думка про національність може бути причиною і насилування людей і великої неправди.

А з Італіянцями так виходить ще інший клопіт: між іншим Італіянців є чимало в Австрії в країнах понад Адріятицким морем, найбільше по містах, бо по селах там живуть майже самі Серби. До якої національної землі треба застосувати ті країни? Багато Італіянців кажуть, що ті країни мусять належати до Італії раз через те, що вони колись були підданими Венеційскої держави, а в друге через те, що коли ті Італіянці, що живуть там в містах найосвітнійші, а виділити міста від сел важко, то вся та сторона мусить бути італіянскою. Знов же багато Сербів кажуть, що як по селах людей більше, ніж по містах, то вся та сторона й з містами мусить бути сербскою. Де можна, по містах, італіянскі ради місцеві перешкоджують закладати школи сербскі та примушують і Сербів учитись по італіянски. Як би сила в краєвих радах дісталась Сербам, то вони так само робили б з італіянскою мовою. І обидві сторони покликуються на національність і сі потреби.

Звівши до купи всі сі приклади, як італіянскі, так і німецкі, правдолюбива людина мусить прийти до того, що сама по собі думка про національність ще не може довести людей до волі й правди для всіх й навіть не може дати ради для впорядкования навіть державних справ. Треба пошукати чогось іншого, такого, щоб стало вище над усіми національностями, тай мирило їйх, коли вони підуть одна проти другої. Треба шукати всесвітної правди, котраб була спільною всім національностям.

Таку всесвітну правду люде почали виробляти собі вже давно. Років уже за 500 до Христа була в Азії держава персидска, котра обнимала кілька національностів, досить освічених. В тій державі Перси панували над другими, та все таки піддані народи вже не вважались за бидло Персів; закони писались не на самій персидскій мові, а на кількох, котрими говорили головнійші народи в державі; уряд порядкував дороги, канали, будинки, не в самій персидскій землі, а й по других. Коло тогож часу в Індії виробилась віра буддівска, котра навчала, напроти старій вірі індійских попів, що всі люде рівні з природи, й котра проповідувалась ріжним народам, а не одному тілько індійскому. Трохи згодом у нас. у Европі, серед Греків розумнійші люде філософи (любомудри) стали навчати, що всі люде, однакові та що треба любити не тілько свою батьківщину, своє місто, а весь світ, всіх людей. Таки философи звали себе космополітами, то б то світовими горожанами.

Про грецкого філософа Сократа розказуєся, що коли его питали, де его батьківщина, то він відповідав: уся земля, даючи тим знати, що він себе вважав горожанином усякого міста, де тілько є люде. Від Греків космополітичні думки перейшли до Римлян, котрих держава обняла богато ріжних народів у Европі, в Африці й Азії. Римскій философ Ціцерон, викладаючи науку учеників Сократових, казав, що „вони думали, що люде родились на світ, щоб поєднатись з подібними їйм і витворити з ними в купі товариство цілого роду людского". Ціцерон так викладає думку про природний зріст у людини такого космополітичного спочутя: „проміж усім, що є почесного в людей, нема нічого славнійшого і такого, що б так далеко йшло, як товариство людей з подібними їйм. Се товариство і сі взаємни інтересів, ся любов до людского роду починаєся з прихильности батьків до своїх дітей, далі обіймає родичів, приятелів, сусідів, росте в горожанина, (котрий дбає о добро цілого міста і свого народу), розширюєся на подружні нашому народи, і закінчуєся товариством усього роду людского".

Така космополітична наука перейшла у віру христіянску. Стара жидівска віра рахувала на самих тілько жидів і требовала, щоб усякий, хто пристав до неї, приймив жидівскі національні звичаї, напр. обрізуваня. Тогож хотіли і від христіян перші апостоли, чисті жиди, як Петро. Апостол Павло, жид погречений, навчав, що перед Христом нема ні жида, ні грека, ні обрізаного, ні необрізаного, ні варвара, ні скита, як нема й ні пана, ні раба, ні мужа, ні жінки, — а все одно (Лист до Галатів, III, 28 — 29, До Колоссян, III. 11). Павлове християнство взяло гору над Петровим і пішло по всяким народам Азії, Африки й Европи і з него виросла віра, котра себе стала звати по грецки католицкою, то б то загальною, а по римски — універсальною, то б то світовою, і тим себе й відрізняла від старих вір, що їйх звала краєвими або народними, національними, або, як говориться на мові, що вживаєся в наших церквах, — язическими. (Язик бо значить по нашому по церковному мова і народ або нація).

Христіянство стало значить другою вже світовою, а не національною вірою, після буддівства. З того часу як розійшлось христіянство по великій частині світа між ріжними народами христіянскими, не глядючи на їйх мови й звичаї, виробилось щось загальне, початок братерства. Окремі нації стали себе вважати частинами одної родини і звались: христіяне мови або нації італіянскої, французкої, англійскої, німецкої іті., і навіть коли люде одного народу робили щось негарне людям другого, то перші жалілись на ввесь христіянскій світ, що мовляв, з нами поступають не по христіянски.

Після христіянскої віри в західній Азії виробилась ще нова віра Арабина Магомета, котра теж хотіла бути світовою, а не національною, і теж обняла ріжні народи: Арабів, Египтян, Персів, Турків і др.

З сих трьох світових вір дві, христіянска та магометанска ворогували проміж себе, а коли в середині їйх теж почались незгоди, то ріжні церкви ворогували проміж себе та нищили людей не менше, коли не більше, як нищили їйх війни національні. Аж ось розумнійші та добрійші люде по ріжних вірах стали думати, що неслід чіпатись до других за ріжні церковні звичаї та думки, а що треба поставити над усіма церквами людскість і всіх людей всіх вір признати братами. Подібні думки вже проявлялись давно серед буддівців, а повкіз дві сотні тому назад почали часто проповідатись

і серед християн. найбільше серед так званих протестантів, що відпали від римскої церкви. По всіх освічених сторонах повстали нові філософи, котрі впять стали звати себе космополітами, або світовими горожанами і проповідали братство всіх народів. Коли навіть повстали в Европі рухи національні, то і ті рухи оперлись власне на космополітичні думки: мовляв коли всі народи однакові брати, то не слід, щоб один народ панував над другим. Так думка про людскість поставлена була вище над думкою про націю та віру, з їйх осібними звичаями, урядами та інтересами, і стала таким судею посеред суперечок проміж націями й вірами та основою до волі кождої нації й віри в тих границях, поки нація чи віра не неволить других.

Аж ось, саме тоді, коли нові філософи вже років 100 тому назад досить виробили думку про світове горожанство, або братство всіх людей, — по деяких крайінах Европи, близших до нас, справа почала повертатись назад, до старих національних думок. Об'явилось се перше в Німців через осібні обставини, в котрих були Німці сто років назад. Німці були поділені між ріжними державами, а на заході мали сусідами велику французку державу, котра часто вступалась в німецкі посередні справи. Окрім того багате французке королівство служило й німецким князям прикладом роскоші й французка мова почала вживатись серед німецких князів і панства замість рідної, котру панство німецке почало навіть зневажати. Коли Французи сто років назад скасували в себе панство й королівство і через те почалась війна між німецкими князями й Французами, то богато освічених Німців раді були, що Французи побивають німецке військо і почали навіть прилучати німецкі міста до нової Французкої держави. Але не забаром старі вояцкі й королівскі звички знову прокинулись у Французів; вони завели собі замість вільної держави, цісарство зручного вояка Наполеона, а той почав завойовувати німецкі землі та обдирати їйх, як старі вояки.

Тоді в Німців прокинулась ненависть до Французів, а далі до всього французкого. По скільку Німці хотіли скинути з себе французке пановане та підняти пошану до своєї мови, — сей німецкий національний рух мав рацію й не тільки не йшов проти космополітичної думки (про всесвітне братство), а навіть просто опирався на ній. Але по скільку в Німцях пішла ненависть до всього французкого, за тим тілько, що воно французке, і прихильність до всього німецкого тілько через те, що воно німецке, — Німці звертались до старих навіть за-християнских національних думок.

Згодом серед учених Німців виробились такі думки, що національність се річ найголовнійша для людини, а що всесвітна людскість, то щось навіть гидке; що Німець мусить тільки й думати об тім, щоб в усьому бути цілком Німцем: в усяких стосунках з чужинцями дбати перш усього про німецку користь і, мало того, жити, як кажуть, тільки німецким духом, мати завше німецкий розум, німецке серце, німецкі звичаї ітд. і тим плекати в собі той осібний національний характер, чи дух, котрий би то бог, чи природа навіки присудили Німцям. І давнійше серед Німців, як в прочім і серед других народів, проскакувала думка, що вони найперші люде на світі. Так сотня років тому назад німецкий писатель Гердер втішав своїх земляків, котрі не мали великої національної держави, тим, що німецка національна вдача й є власне в усесвітній людскости, в плеканю науки й письменства. В часи-ж Наполеона Німець Фіхте казав своїм землякам: „будьте як найбільше Німцями, тоді ви будете справжніми людьми“.

Так в німецких думках про національність виробилось два круги: один — думки про вільність кождої національности вправлятись дома, як хоче, й про потребу викладати всяку світову річ національною мовою, а другий — якесь примусове національство, котрого мусить держатись кожда людина з певної національности, чи хоче вона того, чи не хоче, і також примусова ненависть до других національностів. Кажу: якесь національство, бо ніхто не може точно сказати, що то таке німецкий розум, німецке серце[1]). Ніхто не може навіть точно показати в тих звичаях, які віками увійшли в житя Німців, які звичаї справді німецкі, а які чужі. А нарешті ніхто не може доневнити людей, щоб вони безпремінно держались старих своїх звичаїв, коли ті звичаї вважаються невідповідними, і не брати нових, чужих, коли ті розумнійші й т. і.? От через се німецке примусове національство дуже затемняло думки Німців і причинилось до того, що богато недоладних порядків у німецкому житю державному, громадскому, родинному, таких, що вже давно філософи показали їйх неслушність, задержались на довго Окрім того се національство підняло в Німцях погорду до других народів і підперло неправедні вчинки самих Німців над другими народами.

Власне подібне до того, що діялось між Французами та Німцями на заході Німеччини, робилось між Німцями та ріжними народами, — переважно Словянами (Чехами, Поляками, Словінцями й др.) на зході Німеччини. Від давна ріжні князі, — найбільше прускі та австрійскі, то позавойовували ріжні словянскі крайіни, то інакше поробились в них державцями, а за тим по троху уряди й панство поробились там німецкими. Коли до словянских людей дійшли думки космополітичних філософів про рівність і потребу вільности усіх націй, то й словянскі народи, піддані Німцям, стали також виступати проти німецкого панування, як Німці проти французского. Позаяк і Словяне були також роздражнені німецким пановањем, як Німці французким, і позаяк Словяне були менше вчені, ніж Німці, то вони поповили в себе всі хиби

---

[1]) В „Зорі“ я нагадував, як плутали німецкі національники, котрі напр. записували між ознаки німецкого національного духу християнску віру (як звісно, вироблену не Німцями, а спільною працею десяток старих народів), при чому одні стояли за римске католицтво, а другі за протестантство. Поряд з тим, другі німецкі національники вважали ознакою німецкого духу безвірний раціоналізм (вільний розум). Такі самі незгоди виходили між німецкими націоналніками і в справі природних німецких державних порядків: одні вважали за найвідповіднійшу німецкому духу державу пруску, або австрійску монархію, другі англійску конституцію, треті американску республику. Так само плутались і кельто-французкі й словянскі національники.

німецкого національства і навіть деякі просто навчились всяким думкам у німецких націоналъців. На лихо й серед самих Словян ще з давна виробились свої пануючі й піддані народи, — напр Поляки й Москалі стали панами перед нашими Русинами-Українцями. То думки подібні до німецкого й західно-словянского національства мусіли вирости й серед Словян, котрі дістались у такий стан, як наші Русини. До того й сюди дійшов уплив німецкого національства через книги.

З сего, що зараз сказано про національство в Німців і в Словян, можна побачити, скільки хибного, а в усякім разі темного є в тім, що тепер ще говориться націоналъниками про такі речі, як національна вдача, національний характер, дух, відносини між ріжними націями й т. і. Отже той Іспанець, на котрого суд про російське письменство покликуєся допизач „Правди“, є один з іспанских націоналъників, котрий противуставить іспанску національну вдачу, а за нею в загалі латинску (бо іспанска мова, як і французка та італіянска, пішла від латинскої) вдачам німецкій і словянскій. Оглянувши, подібно як ось тепер, звідки пішло національство і яку воно має вартість, я хотів показати в „Зорі“, на який хисткий грунт станемо ми, як залишимо ясні думки всесвітної людскости, котрі можуть дати найміцнійший грунт нашому прямованю до національної вільности, а пристанемо до старозаконного примусового національства. Почастно я попробував звести розмову про вартість письменства російского для західних европейців і для нас, на грунт вселюдских справ.

Я доводив, що дякуючи тому, що Москалі, — котрі переважно склали російску державу, — від давна мали собі державу дужу, нікому не піддану й ніким дома не загрожену, в них не мало грунту дражливе національство. Через те письменство російске, хоч і повстало пізнійше других словянских, а зразу стало здоровійше ніж другі словянскі, бо зразу приступило до того, щоб обговорювати справи людского жития, — громадского, родинного, особистого, — не з тим заміром, щоб непремінно сказати яку національну думку, щоб показати свою російску вдачу, а що б дійти до правди А позаяк Росіянин бачив перед собою прояви жития, хоч в основі подібні до тих, що є напр. і в Англії, Франції, Німеччині, та все таки де в чому відмінні, то західним европейцам тим цікавійше читати російскі книжки, бо вони там знаходять своє, та інакше сказане. Виходить, що російске письменство через те найбільше цікаве для чужинців з усіх словянских, що воно найменше національствує, найбільше космополітичне по замірам і думкам, а при тім, по одежі тих думок, по тим пригодам, котрі воно описує, се письменство само собою виходить національне й осібне, о скілько відмінне жите російске. З того виводив я, що й наше украйінске письменство, що б стати інтересним, мусить піти по тій же дорозі і покинувши туманне й шкідливе національство, взятись до того, щоб обговорювати по своєму ті живі справи, котрими тепер клопочуть ся усі освічені народи. При сім я показував, що найліпше, що було писано на нашій мові, напр. твори Квітки, Шевченка, М. Вовчка, Федьковича, Мирного, Франка, писане було власне таким-же способом, як і твори нових російских письменників від Пушкина й Гоголя, а що все, писане з національством виходило мертвим.

Нарешті я доводив, що та увага, яка тепер піднялась по західній Европі й Америці до російского письменства, зовсім не шкідлива для нас, Украйінців, а навіть моглаб бути дуже корисною, бо вона свідчить про те, що Европейці й Американці зацікавились Росією й Словянами в загалі і через те звертають увагу почастно й на нас. Коли б ми були більше рухливі, менше ліниві, то б на сей час цікавости західних народів до Росії, могли б пускати до них і звістки про нас і перекладі ліпших творів і наших письменників.

Оттаке то я росказував у „Зорі“. І за таке то мене лаяли й лають по ріжних газетах руско-украйінских послідними словами, які тілько можна вживати в друкованій мові, так буцім то я зробив найгірший гріх проти батьківщини.

(Далі буде.)

М. Драгоманов.

РУХ В ТОВАРИСТВІ „АКАДЕМИЧНЕ БРАТСТВО“.

„Кружок літературно-научний“ проявляє сего року, так як і торік, доволі оживлену діяльність, під проводом т. Ганкевича. Від початку року шкільного було 8 відчитів і викладів, устроєних для членів тов. „Академічне Братство:“

1. Кілька критичних думок про гал. руску інтелігенцію — т. В. Охримовича.
2. Історія Антропології — т. О. Колесси.
3. Про цівільну відвагу — т. Ів. Франчука.
4. Про питане жіноче в єго історичнім розвою — т. М. Ганкевича.
5. Найновійші події в житю політичнім гал. рускої суспільности — т. В. Охримовича.
6. Дві новеллі з житя воякого — т. Ів. Франчука.
7. Про значене статистики, — т. В. Охримовича.
8. Суспільно-політичні завдачі гал. рускої молодіжи — т. В. Охримовича.

Всі згадані відчити притягали дуже велике число слухачів і викликували більше або менше оживлену діскусію. Приспішене темпо житя суспільно-політичного нашої суспільности в послідних часах відбилося дуже корисно на житю молодіжі, зачіпаючи єї думки і чутя, звертаючи увагу єї від справ дрібних і буденних на

питаня загальнійшого громадского значіня. Вже давно небачили ми таких живих дискусій, такого пристрастного читаня часописей, як отсе послідними часами. Тим способом саме житє будить тої „предвчасний критицизм“, на котрий нарікає Народна Часопись Годиться піднести, що Виділ Товариства рішив не брати участи в комітеті народовскім, устроюючім вечерниці в 30 роковини смерти Шевченка, як се бувало доси. Ту почесть, яку віддають Шевченкови народовці на своіх вечерницях, нагинаючи єго думки до своіх клерикально-ретроградних ідеалів та змагань, уважаємо молодіж радше зневагою памяти украінского поета. Молодіж волить сама окроме помянути память єго незлим-тихим словом, коли не пишним та щирим. — Сего року 28 червня припадають 20-ті роковини заснованя нашого Товариства: годилобся їіх зазначити якимсь хосенним виданем.

Братчик.

Матеріяли до ревізії програми руско-украінскоі радикальноі партії.

Оповіщена в першій половині жовтня 1890 р. програма руско-украінскоі радикальноі партії викликала чимало толків, як серед своіх і чужих ворогів нашого напрямку, так серед декого з тих єго прихильників, котрих не було на нашім зіїзді, що уложив програму. Один із таких наших щирих прихильників і товаришів — О. П-ский, автор найосновійшої та найскорше написаної критики нашої програми. Ми єі доси не могли помістити з огляду на пекучі справи партії, як напр. вибори, а головно з огляду на те, що непорадно і безкористи було заводити суперечку про програму перед тими читачами „Народа“, селянами, що, правду сказавши, й самої програми не могли добре порозуміти, без попередних основних пояснень. Ми-ж і доси, серед пильних заходів коло виборів іті, змогли ледви невеличку частину своєі програми виложити популярно — в нашій виборчій відозві. Отже тепер, коли для селян осібно виходитиме „Хлібороб“, що займеся й популяризованєм поодиноких точок програми, ми не потребуємо нічим стіснятися, тож отворяємо отсе розмову про саму програму і справи, на котрі вона наводить. Се тим уместнійше, що становиску редакції „Народа — безоглядної критики, без уваги навіть на саму редакцію, — притакнув і перший зіїзд радикалів, що зложив нашу партію і зробив „Народ“ єі органом. Отже просимо й наших прихильників, не бути в претенсіі на редакцію за те, що вона тепер тим точнійше береся пильнувати того свого права. Критики може боятися тільки непевна чи мертва справа, — живу справу вона тільки прояснює, додає їій нової сили, хоронить єі від застою. До тогож, ми не сектярі з догматами недотикости та непомильности; між нами нема й не повинно бути старшуваня — ми товариші, і коли ми обовязані числитися з совістною критикою навіть від ворогів, то тим більше треба єі приймати від товаришів, таких же щирих прихильників справи, як і ті, що складали програму. Нехай же всякий щирий прихильник поступу в нашій крайіні не жалує застанови ні труду і подрібно розбере те, що вважає за неясне чи шкодливе в програмі, тай докладно подасть свої проєкти поправок програми, тілько звісно, на грунті реальних обставин нашої крайіни. Розумієся, що ми будемо, де треба, докидати й своє слово в обороні програми, чи для єі пояснення. Таким чином справа обговориться в „Народі“ основно з усіх боків, і се послужить за матеріял до ревізії програми, за котру возьмеся в свій час загальний зіїзд усіх наших прихильників. Само собою розумієся, що найбільша користь з подібних розмов буде тота, що заставиться широкі круги нашої світлійшої суспільности подумати над станом нашого робучого люду і в загалі над станом нашої крайіни — дуже складним і потребуючим праці чималого гурту світлих голов над самим єго проясненєм.

На перший початок містимо згадану повисше статю, на котру відповімо в 8 ч.

Редакція.

I.

Шановна редакціє! Коли вільна критика опублікованої в 20 ч. „Народа“ програми нової руско-украінскої радикальної партії не перечить змаганям партії і єі органу, то дозвольте мені прилюдно висказати мої думки про нову програму. З огляду на те, що „Народ“ має від тепер уділяти місця більш цінним розвідкам і справам, ніж слабому міркованю людини, не близько стоячої до реального грунту руско-галицкого житя, я по можливости буду коротким. Але разом з цім осмілююсь зауважити, що локальне віддаленє від живого грунту має завчастя і позитивний бік, бо дає можливість бачити речі в перспективі. До речі-ж!

Ніхто не стане перечити тій думці, що часи, за котрі житє якого-будь живого народу відзначалося більше-менше єдностю тай цільностю інтересів тай змагань, ген-ген давно минули навіть ще за довго перед тим, як малі тай великі патріоти вперше захожувалися писати „національні“ програми. З нехвилевого погляду глибоко-компліковаого процесу роз-

вою історичного не здаватиметься парадоксальним, коли я скажу, що житє посувалося швидше ніж патріоти встигали доводити до краю свої всератівничі „національні“ програми: їйм здавалося, що пишуть на зеркальнім рівні життя „національного“, тим часом як бурливі течії суперечних станових інтересів обертали той рівень у фікцію. Разом з тим славетним рівнем зеркальним, мусив конче обернутися у фікцію і самий націоналізм, яко жива форма п е р е ж и т о г о к о л и с ь фазісу розвою. Народ не горівка однорідна, котрій форму дає фляшка, у котру ві налито. Форма розвою народного щільно получена з самим змістом того розвою, ним визначається, разом з его фазісами складається, міняється, щезає. Яйце має форму яйця, поки воно яйце, а як вилупилося з нього курча, тоб то новий, змінений зміст, воно стратило свою попередну форму, перестало бути яйцем. Чи може житє народне ще досі скупленe в однім яйці? Я думаю, що воно вже давно з него вилупилося. Тому, значить, можна говорити не про форму розвою народного, але про ф о р м и, не про націоналізм, але про н а ц і о н а л і з м и. А якже-ж з націоналізмів вивести, що таке націоналізм? Те, що позавчора було націоналізмом, вчора обернулося в клерікалізм тай арістократію; вчорашний націоналізм сего-дні називається буржуазією або здирством, а сегодняшний націоналізм обернеться завтра в так звану дрібну буржуазію або міщанство, щоб уступити місто націоналізмові новому. Мало того. Коли ми візьмемо осібно, наприклад, сегодняшний націоналізм, то він при ближшім аналізі покажеться сумою кількох націоналізмів, бо замикає в собі крім власних зерен не тільки пухкі ще зерна вчорашнього тай позавчорашнього націоналізму, ба і чималі вже зерна „націоналізму“ завтрашнього, зерна, що одні либонь і мають будущину. Я розумію ті зерна, на котрі тільки, бо на цілім світі так, й може числити осущенє вінця нової програми руско-украйінскої радикальної партії. Я розумію пролетаріат. Якже-ж бути? Про що власне можна вести розмову? Про попівство тай панство, про великих власників, про дрібних власників, про безвласний пролетаріат, про що хочете, тільки не про націоналізм. Навіть про мову, цю єдину конкретну тай намацальну рибу в каламутній воді „націоналізму“ можна борше говорити з погляду станового ніж загально-національного. Треба заплющити очі, щоб не признавати остатнього особливо відносно до руско-украйінского народу.

Що жадна зі старих руских партій не здолала справитися з тілько-що зробленими нами закидами, се факт, котрий слушно констатує нова руско-украйінска партія, хочай при цім не можу згодитися з шановним автором цінної статі в „Народі“ — „Безпрограмовість народовців“, що за для того, що у народовців напр. нема ясної програми, то в них вже значить замість програми панує безпрограмовість. Цілісінько не так! У Бісмарка була дуже ясна політика, цілком ясні замири, хоча на словах вона зовсім щось іншого значила. Народовці були тим, чим вони єсть — попівским класом з невеличкою сумішкою слабої, а тому і несмілої ще світської буржуазії, значить програма мусіла бути і була, тілько вони зовсім слушно розуміли, що коли ту свою програму докладно тай вірно з орігіналом написати на папері, то вийде така картина, від котрої ледве чи зраділа-б ціла „нація“. Ось вони і ухопилися за мидляні баньки націоналізму, що в очах наівної громади має ще вартість мармурових святощів, ними мов фиговим листям прикрили свої... красоти і, звичайно, тільки на позір „обезпрограмили“ свою цілком ясну програму. Зрештою, народовцям можна це тим менше поставити яко провину, що вони себе слушно могли уважати єдиним самосвідомим станом з цілого руско-украйінского народу в Галичині, поруч з котрим не істнувало ще іншої свідомої себе верстви, що одним дмухом розбила-би йіх „національні“ баньки.

Але — чи справилась з нашими закидами нова руско-украйінска радикальна партія? Побачимо.

На перший погляд нова програма мов-би являється програмою інтересів „робітних“ людей. Але поруч з тим зміст програми, ві змагання розвинуті у такий спосіб, що розум слова „робітний“, висунутий за межу его конкретного класового значіня, єдино по нашому наукового, зливається з неясними абстракційними елементами розуміня „робітний“ в загалі, переливається в ту небезпечну своєю неясностю сферу, де робітним чоловіком єсть і селянин, що має 10 або 5 або й жадного морга землі, і ремесник, що має або не має ремесничу снасть, і граф Толстой, що сам собі чоботи шиє тай піч підмуровує і вчений дідич Енгельгарт, і навіть добродій Герман Гольдкремер, що те-ж підлягає часами щемливим звоям Boa Constrictora сучасного ладу... Якже ж тут ладу дібратись? Колиб програма була поділила цілу людність краю на грубших тай менших в л а с к і в, можна-б ще було під робітними людьми розуміти менших власників, і неясність замикалася-б тоді хіба в тім, що замість ясного слова „менші власники“ ужито слово „усі робітні люде“. Або хоч би й так. Коли-б програма, лишивши на боці ворожу частину грубших власників, яко таку, з котрою в неї не може бути нічого спільного, вибрала-б з менших власників — дрібнійших, що мають усі шанси позбавитися незабаром ілюзоричного титулу властителів тай получивши йіх з безвласними елементами суспільности, що пишно ростуть під невпинним дощем капіталізму, операла-би на них, як то і на заході робиться, повільне переведенє і остаточне осягненє першого пункту максімальної програми. Тоді-б фізіономія „робітних людей“ з'яснійшала-б. Або на решті і так. Коли з уваги на те, що біднійші верстви руско-галицкої суспільности може ще так мало зпорізнилися, що годі йіх класіфікувати, а приходиться становити усіх н а о д н у д о с к у під Гольдкремерами, то відповіднійше було-б обявити нову програму не програмою „робіт-

них людей“ а просто програмою інтересів біднійших верств, при чім заміст радикальної вірнійше було-б назвати програму — демократичною. Звичайно, перший пункт максімальної програми вийшов-би в такім разі мішанєм води з оливою, за для чого значить єго яко завчасний не тільки можна-б було, але й треба-б було цілісінько відкинути. Діло-бо ходить не о те, щоб складати гарні тай модні програми, але виключно о те, щоб програма відбивала найміцнійшу тай найживотнійшу тенденцію переживаємого суспільностю фазісу історичного розвою.

Другу ще велику неясність ми вбачаємо в словах пункту а) мінімальної програми: „змагаємо до матеріяльного добробиту всіх робітних людей і усуненя всякого визискуваня економічного“. Що то значить? Чи то парафраза пункту 1-ого максімальної програми? чи програма думає, що „добробит всіх робітних людей і усуненє всякого визискуваня економічного“ можливі і до осущеня „колективного устрою праці і колективної власности средств продукційних?“ В першім разі, не зрозуміти, як і для чого слова ці знову попали в мінімальну програму; а в 2-ім слова ті свідчать, що програма не досить глибоко розуміє саму сущину визискувавчої тенденції капіталізму, єго неминучо-глитайску ролю на великих народних і між-народних торгах, мов-би гадаючи, що уся сила єго ролі замикається в єго прогетованю з боку держави (а чи не капіталізм же і єсть душа сучасної держави?) в некористь біднійших верств. Кількаразове згадуване програми про те протеговане ствердже наше припущене, що в тім протеговану (котрого власне до осущеня 1-ого пункту максім. програми і не зрозуміти добре, як унеможливити) програма добачає усю силу капіталізму і жерело визискуваня бідноти. Звісно, коли програма дібється знищеня щільно-лихвярскої Гольдкремерщини (капіталістичної — вона до осущеня 1-ого пункту макс. програми не дібється ніколи), — що вона і може осягнути в осередку сучасного-же поліпшеного парляментарізму, — вона поліпшить стан робітних верств, але від цього до „добробиту і усуненя всякого визискуваня“, а також до „повздержаня скорого твореня пролетаріяту“ однаково як від землі до неба. Хоча програма дуже скупо зформуловала 1-ий пункт максімального відділу, одначе ми не маємо причини не гадати, що і вона добачає в пролетаріяті, тоб-то обезвласнених масах робітних людей, зорганізованих на широкій капіталістичній продукції, безпосередного перевідника, реалізатора корінного соціяльного перестрою Так само, як реалізатором капіталістичного строю міг бути не феодально-клерікальний стан, а тільки стан буржуазії — переведенє соціалізму може бути ділом рук найголовнійше в нім заінтересованого стану — пролетаріяту. Для того, щоб власність стала коли-небудь колективною, треба, щоб вона цілком абстрагувалась, потратила усі конкретні ознаки індівідуальної власности; треба, щоб особиста власність дійшла до таких, так кажучи, потворних, ненамацальних розмірів, при котрих вона в очах кожного стає не тільки економічною, але і правною нісенітницею. Тоді настає пановане протилежного — власности колективної. Ось в цім і замикається уся розвоєва революція — одночасно в продукції як і в головах людских. Одначе програма, з іншого боку, — проти капіталізму і проти твореня пролетаріяту. Шкода-же у такім разі, що вона нам так скупо огласила свій соціялізм! Чи може не так? Може і програма запевнена в тім, що капіталізму вже жадним ладаном не викурити, що можна єму хіба пакості робити, не протегувати єго ітп., але коли вже він істнує, то швидко-нешвидко а вже він більшатиме, а разом з ним і робітний пролетаріят, що коло єго працює. Ото значить, програма заміряється либонь усунути не саме творенє пролетаріяту, а лиш перешкажати *скоромy* єго твореню. Чи так? Чи програмі ходить головно о вільнійший темп того твореня?

Ми об цім інакше гадаємо. Чим швидше намножиться пролетаріят[1]), тим борше розіветься продукція і тим борше треба допомогти єї розвитку. В капіталістичній суспільности, тоб то суспільності з засадою індівідуальної власности, можлива *тепер*, звичайно, тільки капіталістична продукція. Пролетаріят скупиться коло капіталістичної продукції, неминучо зорганізується, в постійній, свідомій тай спільній боротьбі за підвишенє зарібної плати, за поліпшенє і удосконаленє санітарних умов продукції, за унормуванє числа робучих годин не тільки борше, ніж інший посідач пари моргів землі або спільник промислового мужицкого товариства, задоволятиме своєму „мінімові екзістенції“, але, що найголовнійше, невпинно революціонізуватиметься в згаданім мною напрямі. Програма видимо бажає інакше простувати до своєї конечної мети. Побачимо-ж ближче, яку вартість мають єї міри проти „скорого твореня пролетаріяту“.

Просимо найперед всего ш. читача прочитати в мінімальній програмі 5) і 7) точки єї II відділу.

Лишаючи вже на боці незвичайну загальність цих двох точок, мусимо сказати, що наші надії на йіх практичність ми можемо будувати не на власних гуманних бажанях, а тільки на фактах. Факти-же західно-европейскі, як і факти розкладаня великоруских промислових так званих кустарних, товариств, показують нам ясно, що такі змаганя, являючись на початку сумнівими паліятивами, яких тілько і можна сподіватися від держави з капіталістичним грунтом і які, звісно, не в стані обгорнути *усю* масу робітних людей, в дальшім і остаточнім своїм розвитку або розпадаються

---

[1]) А само собою розуміється, що факт істнованя пролетаріяту означає тим самим і факт істнованя вже капіталістичної продукції і капіталізму — в межі повстаня пролетаріяту, чи по за єго межою — се річ другорядна.

або цілком майже зливаються з рівними факторами чисто капіталістичними. Ми для того тим менше прикладаємо ваги до таких змагань, що не признаємо за ними характеру „одинокого способу розвязаня питаня суспільного?“ Для нас такі змаганя суть тільки варіяцією атавістичних, а тому значить і реакційних решток промислових організацій феодальної або — ще глибше — патріархальної доби, або загальних розкладових чинників капіталістичних.

Таким робом, за межою цих двох точок, програма цілісінько дотикає мужицтво і власне те мужицтво, що ще бідкається на своїм грунті. Але на жаль і ці точки мужицко-рільничі переведено борше з консеквентностю кабінетною, ніж житьовою.

Ми обмежимось на розборі точки 4) І відділу і точок 1) і 2) відділу II мінімальної програми.

Пункт 1) II-го відділу жадає „безоглядного заказу діленя громадского добра“. Програма тому видимо цего жадає, що добачає в житю мужицкім шкідливі на єї погляд прояви такого діленя, інакше вона не мала-б приводу до жаданя протилежного. Гаразд. Але для нас поруч з гарним жаданям програми було-б дуже цікавим дізнатися, чому се, коли прояви „діленя громадского добра“ річ шкідлива, мужицтво само цего не розуміє і потребує, щоб програма, котра між іншим стоїть і за „реалізм в штуці“ пояснила їйм те, тай не тільки пояснила, ба навіть суріозно приказала-би: цур, не ділитися! А чи може мужицтво розуміє, або принаймні інстинктивно чує причини такого діленя та вже ніяк не в стані запобігти своєму лихові? То в такім разі чи здасться на щось корисне заказ програми, ба не тільки це: чи такий заказ в певних випадках не обернеться у тягар, у реакційний тягар для житя громадскої бідноти. Нам здається, що програма не досить уважно застановилася над цими питанями ваги перворядної. Перш усього програма хибно роздивлює сучасну громаду, хочай би в ліпших випадках, мов-би якусь однорідну Хинщину, котру досить — в осередку сучасної же суспільности — обвести заказовими тай „протекційними“ мурами, щоб забезпечити єї від розкладового впливу капіталістичного ладу суспільного. Ми не думаємо, щоб т е п е р де-небудь громадска спілність мала складатися із спільників з цілком рівними силами, а тому значить розвій такої спілности неминучо получений з розвоєм нерівности однотливих спільників, — нерівности, котра під впливом всерозкладаючого капіталізму, хоч-би ви там у бараній ріг скрутили єго щільно-лихвярский бік, повинна зростати в геометричній прогресії. Капітал, що розкладає тай в е р с т в о в у є усі верстви суспільности, не зупиниться либонь перед сельскою цариною. Він верствоватиме і саму громаду: міцного зробить міцнійшим, а слабого слабшим. Евангельске слово осущиться. Цего осущеня не спинити в сучасній громаді. І що-ж тоді? Чи при заказах програми „діленя громадского добра“ не скуються справдешні кайдани для біднійших членів громади, котрі, втікаючи від фактично пануючої купки громадских глитаїв, змушені будуть марно покинути „громаді“ свою частину, свій пай, ледве будучи у стані одібрати ту єї вартість, яку-б вона евентуально мала при подільности громадского добра? А в разі, коли при не досить плодючім грунті припадаючі на той пай податки переважатимуть доходи з него, то втікачці прийдеться навіть де-що приплатити „громаді“, аби тільки здихатись свого щастя. Там, де капіталістичний вплив буде слабий, де якість громадского грунту задоволятиме потребам цілої громади, громадска спілність не роспадатиметься і без заказу програми, а де цего нема і не буде, там таке жаданє програми останеться порожним гуком при слабости партії, і реакційним при єї здатности реалізувати свої жаданя.

Що до 2) точки, то ми до того, що тільки-що сказали, можемо знову додати, що єї жаданя можуть вийти на користь тільки міцнійшим членам громади, тоб то значній меншості, коли не мінімум рільничої людности, а не поратувати їйм тих, для котрих нема тепер цілковитої ратівлі.

Жадає цей пункт кредітових інституцій для достарчуваня фондів на закупно землі рільниками. Хочай програма ані не натякнула на спосіб складаня тих фондів, забезпечивши правда „мінімум екзістенції“ від всяких податків, — але припустимо, що то дрібниця, фондів тих набути лехко. Припустимо, що одного гарного ранку усе галицке панство тай здирство перенялось шляхотними почутями і такий кредітовий банк рільничий засновано. Банк звісно буде кредітувати, а не дарувати, тоб то, хто у кредіт взяв, мусить через який час кредітоване вернути. Хто-ж буде найбільше відповідувати таким вимогам? Звісно, найміцнійші громади, а найчастійше товариство з найміцнійших членів одної громади або різних. Само собою розуміється, що рівности паїв бути не може, а кождий одбератиме стільки, скільки він вклав грошей.

Невже-ж усе оце має суріозно запобігти біді має і повздержати „скоре творенє пролетаріяту?“ Ми думаємо як раз навпаки. Перейдемо-ж на хвилю від надій та припущень до фактів.

В Росії заведено мужицкий кредитовий банк. Чи він справді заслугує на те задоволенє, яке він викликає в шановнім авторові статі в 19 і 20 чч. „Народа“ — „Царюванє Александра III“, статі, до речі кажучи, маючої усі ознаки отвертого листа вірноподаного до сього велителя? Нашого задоволеня вони ледве чи можуть заслугувати. З огляду на загальну завдачу нашого розбору, ми обмежимось хоч тільки двома, але дуже цінними свідоцтвами московскої газети „Русскія Вѣдомости“ і московского місячника „Русская Мысль“.

З поводу справозданя діяльности рільничого банку за 1888 р. „Русскія Вѣдомости“ (N. N. 358 і 360 за 1889 р.) стверджують, що з 190463 десятин землі, набутої за той рік 2518-ма господарями припадає: 100.000 дес. то-б

то більше 52% набуто мужицкими товариствами, інакше кажучи, спілками богатших членів сельских громад; 3000 дес. або 2% набуто однотливими селянами, і тілько решта 46% або 87000 дес. набуто властивими сельскими громадами. Що до кількости кожної групи купців виходить, що на кожну голову II-ої групи припадає набутої землі 4.51 десят., I-ої 2.92 дес., а III-і, тоб то громад сельских тільки 1.88 десятини. Цифри ці настільки красномовні, що нам нічого поясняти, хто кого з часом зїість: чи сельскі громади — товариства, чи товариства — сельскі громади. Але це ще не все. За першою дією наступає звичайно друга. Хто купує, той мусить і платити. Царский банк рільничий, не вважаючи на комплименти д. М. Ф. в поступовості, теж держиться цего правила. Як звісно, банк дає на купно землі правда найбільшу частину потрібної суми, але тільки частину, решту-же купець-рільник має сам доплатити продавцеві і виходить, як подають російскі газети, так, що доплата та нівечить рільника до краю. Він спродує свій інвентар, аби лиш утримати свій най, входить у нові довги і — пропадає. Конець звісно який. З пильностю „поступової“ царскої інституції банк спродує землі таких недужих платників. Ось що каже з цего поводу „Русская Мысль“ (січень, 1890 р. ст. 230): „При перших випадках продажі рільничим банком землі, купленої за его поміччю, можна було ще втішати себе надією, що то будуть однотливі випадки, не маючі ваги при цілості всеї операції, під котрою розумілася д е я к а п о ч а с т н а поправа, з-за поміччю банка, мужицкого малоземеля. Але тепер, коли число тих випадків множиться а продажі починають приймати значні розміри, повстає власне загальне питанє: чим властиво представляється, в остатнім результаті, діяльність банку і до яких наслідків він може довести своєю цілокупностю? Чи діяльність банку приведе до закругленя тай угрунтованя мужицкого земле-владіня, ч и д о д е я к о і є г о л і к в і д а ц і і“. — У кожнім разі, чи галицкий банк поведе справу підпираня мужицтва красше російского, чи ні, але з уваги на наведені нами факти не завадило-б, коли-б програма в цих двох точках висловилась-би трошки виразнійше.

За те гріх був-би нам нарікати на невиразність точки 4) I-го відділу мінімальної програми. Але ми багато дали-би за те, щоб розуміти ві інакше, ніж ми ві розуміти можемо... Що-ж то за пункт такий, що теж спільно з іншими має вести до „добробиту, д о усуненя визискуваня, до повздержаня скорого твореня пролетаріяту?“ Ось він: „супротивляємося заведеню неподільности грунтів селянских яко ітд. Щоб зрозуміти зміст цего „супротивленя“ візьмемо приклад який небудь. Певний рільник-батько має 5 моргів землі і 5 синів. По смерти приходять люде, що стоять з а неподільність грунтів селянских до тих 5 синів і кажуть їім: маєте ви мучитися кожний з одного моргу рілі, що не в стані вас вижившти, лиште красше за ким небудь з вас, за старшим то що, цілий грунт неподіленим, принаймні він матиме з чого живитись, а решта шукайте собі інших жерел заробку; звісно, щоб не довго і не безрезультатно шукати вам зарібку, треба підперати усяку велику продукцію, особливо капіталістичну“... Капіталістичну?! — питається з ляком нова програма. „До ката капіталізм! Мучтеся красше кожний на своїм нужденнім клапті! Fiat justitia, pereat mundus: Хай пропадають люде, аби-б „власть землі“ ціла була! або, абиб тільки пролетаріяту... не було!“ Але може ми помиляємося? Може програма має рацію, що противиться тому, щоб під вплівом неподільности грунтів, частина рільничої людности покидала свої грунти та шукала-б інших жерел уживаня. Може Галичина є таким краєм, де рільнича людність ще дуже рідка, де рілі стільки, що вона може вижившти ще більше рільників ніж тепер, і де за для того треба усіма силами „супротивлятися заведеню неподільности селянских грунтів?“ Ось що нам відповідає на ці питаня д. Щепановскій (Nędza Galicji w cyfrach. Wydanie drugie. Стор. 2) Тим часом як на 1 квадратовий кілометр припадає рільничої людности в Англіі 27 голов, Франціі 32, Угорщині 33, Німеччині 37, Польщі 38, Чехах 44, Ірландіі 45, Белгіі 49, в Галичині припадає 60 і ймовірно навіть **64** голов! З голови „Niedobór życiowy“ в тій-же брошурі читач ще більше зрозуміє розум цієї цифри, побачить, які наслідки веде за собою таке страшне перелюдненє рільниче і до яких воно дальше доведе в полученю з перешкодами великому промислові тай продукції.

Кінчивши менш — більш розбір економічного відділу нової програми, ми просимо у шановних читачів ще кілька хвиль терплячки, котру ми, сподійсь, і так вже надужили. Начавши, треба довести до краю.

Що соціяльна програма не може обійтись без політичних жадань, це ясно. Політика єсть шлях до переведеня економічних потреб тай реформ. Але на що було виділяти осібні к у л ь т у р н і жаданя — ми не розуміємо. Культура громадска є відбитком соціяльно-політичного житя тай розвою громади, усе одно як такі або інші лехкі являються витвором повітря, вдихаємого чоловіком. Ставляти-же осібні культурні жаданя усе одно що до жаданя вдихати здорове повітре — додати: а дивись, чоловіче, щоб і лехкі були в тебе здорові! Або до жаданя уживати добру страву — додати: а дивись, щоб ти був і ситий. Мені здається, що такі осібні культурні жаданя цілком і досить вміщуються в пункті м і н і м а л ь н о і політичної програми, щоб вихованє цілого народу в школі і поза школою замикало в собі ширенє позитивних, наукових відомостів. А вже зовсім не було рації підводити яко осібні жаданя чисто естетично-літературне питанє про реалізм в штуці та ще в відділі програми максимальної, коли цілісінько порожним являється питанє про те, яка буде штука під час осущеня I-ого пункту максімальної програми. У свій час і романтизм був так кажучи реаль-

ним. Штука з неба не падає, а виробляє ві житє і право ві биту санкціонується попитом читачів, йіх смаком, йіх потребами, йіх змаганями. А всі оці властивости читачів суть витвором соціяльно-політичного житя.

Те саме відноситься і до жаданя раціоналізму в справах віри. Раціоналізм той 1) залежить не від наших жадань, а від того як єго сплодить житє і розвій позитивних відомостів в широких колах народної маси, а 2) воно як питанє соціяльне входить в обсяг прав особи і сумліня, забезпечених політичними жаданями обох відділів програми.

Нам ще не богато лишиться сказати про політичний відділ програми. За виїмкою дуже доброго і ясного пункту 1) розділу б) відділу III про виборче право, віддільові цьому бракує в загалі ліпша стилізація. Наприклад, жаданє 4-ої точки „свободи одиниці, корпорації, провінцій і народностей в заспокоюваню“ не тільки „своїіх духових потреб“ але і „матеріяльних“ перечить 2-му пункту максім. програми де така свобода слушно признається тільки в політичних справах і то таких „котрі тільки йіх дотикають“.

Нарешті нова програма, як і програми старих партій, має замір „в справах національних“ стояти на „грунті національнім“, змагати буде до піднесеня почутя „національної самосвідомости і солідарности в масах усего руско-украйінского народу“... Ми цілком розуміли би всі оці гарні заміри, колиб партія обявила себе не радікальною, а демократичною і до праці на національнім грунті за для „усего руско-украйінского народу“ не чепляла би жадань „соціялістичих“.

Інакше ми мусимо признати нову програму свого роду лабіринтом, в котрім неминуче заплутається нова партія, коли вона тільки схоче бути консеквентною, — або, кажучи словами одного з підписавших нову програму, мусимо признати нову програму — „безпрограмовою“. О ні! Вона не „безпрограмова“ ця нова програма. Безпрограмових програм нема. Правда, програми людскі являються фотографіями думок людских, але думки ті не з неба падають, тільки житє йіх порожає. Вони суть відбитками житя. Де житє виступає в ясних рисах, там і програми — фотографії ясні тай зрозумілі, а де в житю ще туман налягає, так що не добачати під ним ясних рухів тай контурів, там і в програмі туман тай неясність. Значить житє руско-украйінского народу в Австрії усе ще не повибералося з туману неясности тай подвійности. Ось чому годі шукати ясности тай єдности і в новій програмі нової руско-украйінскої партії. Якими б гарними, світлими тай самозабутними людинами не були безпосередні складачі програми, як-би вони не стремили деякими своїми змаганями до соціялізму і до інших гарно-лунаючих річей, але в тім-то неминуча іронія історії, що в дійсности ті людини можуть бути тільки фотографічними шклами оточаючого йіх житя, єго речниками, єго оборонцями. Чим-же, відкинувши туманне тай неясне в новій програмі, і єсть властиво нова руска партія? По нашому ось чим: ліберально-демократичною партією дрібних (а не дрібнійших!) власників-селян і світлійшої буржуазії, що з часів Барвінского встигла вже на стільки зміцніти, щоб без страху зкинути свою залежність від попівскої партії. Буржуазія та інстинктово чує, що в полученю з богатшим мужицтвом вона найліпше дібється конечної для неї клієнтури, а всяка клієнтура може тепер в загалі зростати тільки під подихом більшої просвіти. Ось чому вона усім тим так побивається. Як усяка партія, що не хоче бути тільки тим, чим вона єсть, тоб то тілько класом, і вона теж по старій традиції чипляється за „національний“ прапор. Справдешному пролетаріятові нема ще місця на банкеті нової партії. Але він, той пролетаріят, яко остаточний і єдиний спадкоберець, усе-ж скористує з цего банкету. І він дібється яснійших думок про себе, про свою організацію, про свою будущину. Правда, він міг би всего цього і ранійш добитися, але ми безсильні перекручати історію, мусимо ві взяти такою, яка вона єсть...

24. жовтня 1890. О. П-ский.

ДОДАТОК. З огляду на Ваше приватне л. завідомленє об тім, що мою критику програми руско-украйінскої радикальної партії, присланну Вам для надрукованя в „Народі“ ще в жовтні минувшого року — Ви напечатаєте в 7 ч. „Народа“ за б. р., я прошу Вас напечатати, коли можна, яко додаток те, що слідує. Хоч за той чималий час, за який моя критика лежала в редакційній маші, в „Народі“ давали себе чути думки, близькі до таких-же в моім розборі програми — дивіться деякі уступи в статях д. Е. Левіцкого, признанє самою редакцією деяких неясностів тай деякі компетентні вказівки пр. Драгоманова в статі „Неполітична політика“ — я усе-ж гадаю, що критика моя, яко проба систематичного розбору нової програми з боку ві теоретичної тай практичної вартости, не позбавлена своєї ваги і тепер, тим паче, що конець виборчої боротьби до ради державної мусить бути початком нової невсипущої праці не тільки на полі практичного розбужуваня неприспаних ще кадильним тай національним ладаном мас, ба однаковісінько-ж і на полі розчищуваня теоретичного кругогляду, від котрого безперечно залежить планомірність в практичній роботі. Одчасно дозволю собі на цім місті заакцентувати, що критика — раз вона предметова і поважна і з партійного боку має на переважній меті власний аналіз, власне скріпленє тай поступ — мусить бути вільною, а всяке тамуванє ві голосу можна порівняти з постуваванєм біржевої спекуляції, користуючої з того, що брак конкуренції (навзавідництва) віддає йій на поталу торговельний ринок. На полі совістної думки ми мусимо не на те рахувати, що той-тут або ті-там не голдують — свідомо чи несвідомо — цьому або іншому політичному чи то науково-

му поглядові, котрий ми-ді тілько і посідаєм а навпаки — рахувати на те, що погляд той відомий і іншим, що ми своє бойове ратище маємо пускати в добре узброєний осередок, а не в диряву свиту. Тоді тільки спокуси „тонкої політики“ — я було трохи не сказав: забаги біржевої спекуляції — втратять всяку принадність для людей, не призваних урядом до сповнюваня функцій ціс. кор. прокуратури. Що до сущини моєї критики, то я по 5-ти місяцях не знаю майже ані іоти, котруб змінив або взяв назад. І не для того я так кажу, щоб закохані в себе мізкувачі не висміяли мене часом, що-ді в мене, як то кажуть, сім пятниць на тижні. Ні, глум порожньої декламації мене не лякає: овсім, я волю простувати дорогою живого житя з его вічними змінами тай комплікованим рухом, ніж носитись з одним яким-небудь вимізкованим фетішом, мов з писаною торбою, покладаючи собі велику шануза свою „витревалість“. Отже для того власне я особисто — про обєктивну вагу для самої справи нема либонь чого і говорити — дуже заінтересований в тім, щоб усі мислячі громадяне віднеслися з цілою увагою до порушеної мною принціпіяльної справи. Мусимо-ж колись рішучо поставити питанє: чи теж для нас обовязкові та міродайні які небудь засади, щільно получені з науковими дослідами переживаємої доби, або-ж нам верховодитись одною самодовліючою емпірікою? Чи ми Хини, або теж Европа, чи може якість Хини в Европі? На виду цих питань, що Украйіну, а з нею і цілу Росію за для однакової економічної (майже) тай політичної структури не менше обходять, як і Русь галицку, я дозволю собі зауважити, що суріозна діскусія над цими питанями тай їх посильне розвязанє являються для мислячих громадян рускої Галичини не тільки зручнійшими з уваги на їх ширші ніж у Росіян політичні вільности тай майже безпосередну стикальність з найпоступовійшими рухами „західного“ світа, але — Nota bene! — ця діскусія і це розвязанє становлять для Галичан предмет моральної обовязковости тай заплати народам побратимчих мов. Хоч як се і дивно, що навіть і до Русі Галицкої західні думки мусіли доплентуватись через Петрово „вікно в Европу“, тоб-то через російску фільтру, але — фактом єсть, що все що було тай єсть живого в Галичині, завдячує впливові російскої літератури, а посередно почасти і украйінскої. Отже висока черга галицко-руским громадянам яко політично старшим за Росіян — de jure принаймі, мешкають-бо в конституційній державі — подивитись усяким поросійщеним „західним“ думкам просто у-вічі, не жахаючись перед можливостю знівечити той або другий серцеві любий фетіш. Повтаряю: се не тілько моральний довг перед під'яремним побратимчим краєм, ба і патріотичний подвиг зглядом австро-угорскої держави, що будує твердині тай купить військо в слушнім очікуваню нападу північно-східного ворога: ніщо обо не може бути так фатальним—фатальнійшим ніж десятки твердинь тай залог - для царского деспотизму, як клясовий розвій тай організація пролетаріяту в західнопограничних крайінах рускої та польскої мови на грунті наукового між-народного соціялізму. Частина ваших сусідів, Жиди тай Поляки, Вами-ж таки колись вперше пробуркані, вже кинули жеребій. Їх-же засадничою дорогою—переважно на мужицкім грунті — мусить прямувати єдино можлива для Русі галицкої історична місія Оця власне думка і виглядає із-за моєї критики програми руско-украйінскої радикальної партії.

13. марта 1891 О. П.

В поті чола

образки з житя робучого люду написав Іван Франко. Львів 1890

III.

Не поминув також Франко і тюремного житя. Передовсім суспільно-псіхологічна студія „На Дні“ дає нам вірний образ сего поденя суспільности, на котрім відбиваються та найяркійше виступають, мов гнилю зіпсована кров на боляках і струпах, всі рани сучасних порядків, вся гниль суспільного організму.

Студія „На Дні“ має двоякий характер, двояке значінє. З одного боку, вона дає нам псіхологію деморалізації, випливаючої з нужди, з понижаючого положеня суспільного найбіднійших верстов і тюремного житя, з другогож боку, малює нам відносини спеціяльно-галицкі, розкриває нам відражаючі нелюдскостю порядки по провінціональних арештах, для котрих— а для дрогобицкого арешту спеціяльно, ніяких приписів—як каже дід Панько—нема. (80) В той спосіб „На Дні“ набирає значіня загального, вселюдского, сказатиб космополітичного, хоч по при те має у собі ціхи льокальні, і є знаменитим образцем культурного стану „богом спасаємого... Дрогобича“, а може й богом спасаємої Галичини. Яко твір літературний широко-теоретичної стійности, твір з інтересом загально-людским, „На Дні“ захоплює самі найживійші питаня, котрими занимаєся т. н. криміналістика, що остатнім часом набрала так великого розголосу в науці і визвала так богато студій на сім полі. Мені здається, що се не буде помилкою, коли я всі сучасні праці в тім напрямі поділю на дві школи: антропологічну, що бачить генезу проступків в фізіологічних умовах організму, і школу соціяльну, що в т. назв. кримінальній статистиці вказує вплив суспільного ладу на скількість і якість проступків, на стан моральний людей в загалі. Не вдаючися в який небудь близший розбір теоретичний розбір сих думок—бо сеж тут зовсім не належить—я скажу, що Франко в своїй студії дає нам як раз псіхологію деморалізації зі становиска суспільного, о скілько береся на увагу загальні основ-

ні думки і типові події, про котрі розказано в его оповіданю. Но перед усего видно, що в тюрмі Франко бачить не лише неволю арештантів. В поодиноких типах він хоче нам показати вплив тюрми на погляди етичні, моральний стан одиниць. В їйх оповіданях він підчеркує тоті слова і події, що вказують нам глибші причини сего неволеня людей людьми, основи суспільного житя. Адже майже всі, що їйх змалював автор в своїм оповіданю, то люде бідні, приневолені глядіти зарібків, тинятися з місця на місце, люде, котрі власне через те й дістаються там, на се дно, на се прокляте місце „смрада і печали“. Саме їйх положенє, сама суспільність немов з гори назначила їйх на нужду, біду і проступки. І вони скорше чи пізнійше дістаються на се дно суспільности. Як Митро, вони зразу щирі та добрі, дотепні і розумні. Але тюрма змінить їйх поволи. Вона прибє їйх чувства, знищить їйх силу мисленя, знівечить в них людей, щоби перетворити їйх в захланних Бовдурів, в калюжу гнилі моральної, калюжу чорну та вонючу, як асфальтовий поміст тюремний, як чорні та вохкі стіни тюремної целі .. Бідний Митро, бідні парії людскости!...

Тою силою, що так псує запроторених в тюрму людей, є неволя. Вона найглибше врізується в душу чоловіка, вона путами накидається на него, вона найдужше вражає его своїм контрастом до вольного, свобідного житя поза мурами кріміналу. Хібаж се не кинулось зараз таки з самого початку у вічі Андрія? Там, на світі за мурами арештантскими гралися люде веселі, свобідні, ходили безжурні по стежках гімназіяльного огорода, що притикав до тюрми... „Відтам чути було й дитячий звінкий сміх і жіночі срібні голоси і якесь любе шептанє з посеред потопи листя, з посеред шуму та шелесту живої, буйної ростинности“.

А у тюрмі?... У тюрмі і сонце не світило, не всміхалося своїми благодатними промінями і серце не билось радістю та любовю і думка не оживала для краси та добра. Темрява і гниль розсілась у тюрмі. Болото і харкотинє пластами вкрило поміст, стіни бовваніли брудом і вохкостю, а з „катерини“, що стояла побіч збанка з водою, розливавсь у воздусі їйдкий смрід, проникаючи атмосферою огидства і проклятя все, що було довкола, і стіни і „меблі“ арештанскі і людей...

Оден однісінький мур ділив тоту западню від вольного світа, де лився звінкий дитячий сміх і срібні голоси жіночі і „якесь любе шептанє з посеред потопи . буйної ростинности“.

Тота погань, тота гниль, що розсілась в тюрмі, немов оживає під пером Франка. Під крилами его фантазії, его образового способу писаня вона неначе набирає житя, набирає руху, втискаєся в кождий кут, в кожду хочби найменшу розсілину. У неї десь виростають руки, що обіймають усе, що було довкола; вони протинають жили, щоби виссати з них живу „революційну кров“, вони наливають на єї місце якусь нову згущену холоднаву, тягучу темноту... То знов пітьма тота заливає мов повінь всі нерви, всі мускули, всі кости і жили, холодним потоком котиться до груди, до серця. (93), упирем прокидається, що „висисає звільна теплу кров із груди“ (96), ціпкими, широкими огнивами обдає душу арештантів, розриває найживійші нитки споминів, нищить силу мисленя і чутя. То знов напослідок вливається оловом у тіло та витягає свою страшну руку, розвертає одіж, розвертає сорочку, а далі й й груди самі,—кости розступаються перед нею, а рука толочиться в середину, холодна, обридлива. (96) І вплив єї перетворює людей дуже скоро. У них стають думки інші і слова інші. Мисль тут немала спочинку, як там, на волі, на світі. „Тут оживала свідомість людска тілько для нової муки; перше, що ту доносилося до слуху, то були слова лайки; перше, що вирівалося з уст, були прокляття“.

Така то страшенна тота атмосфера арештантска! — такий то страшний єї вплив на тих, котрим довелося жити на дні людскої суспільности. Франко малює нам тоту атмосферу в усіх єї подробицях, як би цілком окремий світ, незвістний тим, що живуть на волі. І дійсно, се цілком окремий відмінний світ. Дає нам се відчувати автор, зіставивши на самім початку побіч себе дві вражаючі контрастом картини житя, кажучи нам застановитися ураз із Андрієм над сею пропастею між людьми а людьми, над сею болючою появою, що люде „держать у тій огидній ямі“ такихож людей — своїх братів, що так як вони уміють чути і красу й погань житя“, такіж „батьки дітем, працюючі на хліб“.

Але на загальній характеристиці арештантскої атмосфери, такій як ми отсе на основі его студії подали, Франко не зупиняєся. Він іде дальше, він вказує, як тота атмосфера змінює етичні погляди одиниці, змінює цілого чоловіка, витворюючи новий, відражаючий тип, крайне здеморалізований, сказатиб олицетворенє того огидства і гнилі, що запанували-розсілись в арештантскій норі. Франко показує, як тип сей розвиваєся, оповідає, як з наймита попихача витворюєся під впливом других людей людина морально зіпсована, чоловік, котрого душу обдала шкаралуща зіпсутя, що грубо-грубо насіло через ввесь час его побуту в тюрмі. Як світ вольний відмінний від „поденя суспільности“, так відмінний також сей вихованець арешту від тих, котрим житє вказало щасливійшу дорогу. Те, що для них стає добром, в его душі родить власне злі чувства, зіпсовані думки. Ясне проміне родить ненависть до житя, щирість людей—недовірчивість і злість, кусник подареного хліба—ненаситний егоізм. Таким олицетворенєм зіпсованого житєм і тюрмою чоловіка є Бовдур.

Бовдур належав до тої численної кляси людей, котрим все „вітер в очі віє“. Вже з малку его кинули на поталу всяким визискувачам, що раз-в-раз знущалися над ним, насміювалися та били. І в его памяти часи тоті записалися темними, понурими красками. Ні одна хвилинка не всміхалася до него приязним спомином; его серце не знало того тепла, що

через ввесь вік загріває душу, тепла родинної любови та безжурного життя у родичів. Він був байстрюком і не знав, де родився; життє навчило єго, що родився між лихими людьми. Гострий та різкий з натури, Бовдур не міг безоглядно піддатися сему лихови, що єго давило. Єго душа накипіла скоро ненавистю, воля загартувалася до пімсти й упору. При інших обставинах, такий Бовдур ставби корисним робітником в громаді, енергічною й живою людиною. Незавидне положенє, визиск, штовханці й побоі, насміх та недоля в інший бік обернули добрі основи Бовдурової природи...

Були й у Бовдура хвилі щастя, але не того щастя, що випливає з природного заспоєня всіх душевних і тілесних потреб, того щастя, що додає чоловікові сил, свободи думок та щирости чувств. Ні, то було щастє випливаюче з деморалізації, з уживаня того, що нищить чоловіка, псує єго сили фізичні і моральні, спихає єго все низше та низше на дно морального упадку. Бовдур тямить добре ті хвилі; сеж світлі хвилі, веселі картини в історії єго життя. Єму нераз нагадуєся розмазлива полюбовниця, над котрою він коверзував та збиткувався, котру катував, а по при те й визискував. Єму нагадуєся щасливий побут в Бориславі, нагадуєся, як по важкій роботі заходив у шинок і пив, крепко пив, поки в єго голові не затурр-кало від пяного отупіня. І тоді усе пропадало в мрачнім тумані забутя, і втрата коханки, і зрада побратимів, і пожежа в селі — діло єго рук! — і штовханці та побоі. Хібаж те забути, не було щастєм для него ?!...

Коли Андрій дістався у тюрму, застав Бовдура вже задеревілою колодою. Пянство немов відсунуло в єго памяти десь далеко-далеко спомини минулости; побут в арешті з замкненим світом все повертаючих та нечисленних вражінь вколисали єго душу до сну. Там, на се місце проклятя і запереченя людскої гідности Бовдур нічого не приніс, — ні думки ясної, ні хочби обманливої надії. Життє наложило на єго душу кригу ледову, наморожену безконечним горем. Для него немов усе пропало, немов прикрилося густою верствою здичіня, а думка єго немов заклята, вертячись між пушкою баги та кусником хліба, не сягала дальше ні в минулість ні в будучність. В ту пору, коли Андрій війшов у казню, Бовдур був нічим більш, як гнилою колодою. В очах пробивалось звуженє думки; вони світились скляним блиском гнилого пороха. Бовдура вже нічого не інтересувало поза чотирма стінами арешту, він став вже частиною тої калюжі, що розпливалася чорними пятнами на єго помості!

До такого Бовдура, яким ми єго отсе намалювали, Франко навязує свою студію псіхологічну.

Причину до тих душевних перемін, які склалися з Бовдуром, дав малий кусник питльованого хліба.

Бовдур став дуже ненаситний, живучи в арешті. Цілі бохонці хліба він споживав на раз, в єго горлі вони пропадали, неначе б він кидав йіх не в горло, а в яку западню. Хліба давали єму теж дехто з арештантів, бо свій єму не вистарчав ніколи. Коли прийшов туди Андрій, то приніс з собою „зі світа“ кусень питльованого хліба та подав єго зголоднілому Бовдурови. Вже на вид сего хліба, котрого так давно не бачив, він нараз змінився. Вхопивши хліб, Бовдур якимось дивним, страшним поглядом дивився на Андрія, єго лице скривилось і змінилось, єго очі світились так, немов Андрій дав єму не кусень гарного питльованого хліба, а розпалене залізо у руки.

Так, се справді й було розпалене залізо, що розгоріло наново заледеніле серце Бовдура. Той кусень хліба нагадав єму єго житє, розпалив у груди болючі спомини минулости, визвав в єго памяти картини життя, з котрими він, здавалось, на віки розпращався. І душа єго знову забажала того, чому він колись радів, до чого єго думка вязалася світлими, веселими споминами. І чогож і н ш о г о він м і г бажати? Щож іншого дало єму житє? Якеж інше місце до вживаня, як не місце деморалізації і зіпсутя лишила єму суспільність? Чимже-ж іншим він міг загріти серце, як не пянством, як не якимось одноразовим, але крепким ужитєм, він, сей захланний Бовдур? Хібаж він жив нормально? хібаж вживав в певній хвилі того, що єму конче було потрібне? Ні, в єго минувшости були тілько спорадичні моменти надмірного ужитя, що розкидані мов оази на пустині, виднілися на широкій площині пережитих днів. І до моментів тих, до тих хвиль, серце єго рвалося тим гарячійше, що йіх було так дуже, дуже мало!... Вся думка сконцентрувалася коло них, вся енергія — а енергії у Бовдура було доволі — напнялася туди до сих радісних для него подій. Так вандрівник безлюдної глухої пустині всі думки, всі бажаня, всю силу своєї душі шле тудою до жерела, до оаз...

Житє не дало Бовдурови нічого, що до доброго загрівалоби душу. В с е, що було єму миле, те було рівночасно п о г а н е. Ось тут лежить тота псіхологія вибиваня клина клином, поганого ще поганійшим. На се рішився власне Бовдур. Гарний хліб, закуплена Андрієм горівка, надії на єго, Андрієві, гроші, все те тільки розпалювало страстну душу Бовдура. Насамперед — думає собі — накупивби „хліба, хорошого, білого, — ні, булок, а досить, досить, щоби насититися. Ковбас, мясива цілу копицю! А відтак пити, — пива, вина бутельками!... щоби в голові вічно шуміло, щоби нічого, нічого не набилювалось, не думалось, не споминалось! Усе кругом, усе кругом, аж поки конець не буде“... Бовдурови нагадуються такіж щасливі часи єго побуту в Бориславі. В них він „вдумувався з якимось пяним замилуванєм. Той час вічного одуру, вічного похміля, вічного беззвязного шуму видавався єму єдиним правдиво і всеціло щасливим часом єго життя“. (108, 100). Тепер думка вжити ще раз, хочби однісінький раз, опановує цілим єстеством Бовдура. В єго голові повстають ще пев-

ні рефлексії. Але оповіданє вартівників і денервуючий упадок ножа убивають всяку спосібність дальшого роздумованя. Він переходить в той стан, коли вже думка опановує цілим чоловіком, мов поломінь обхоплює всі нерви, всі мисли, всі бажаня. І на тій одній думці сконцентровується вся енергія єго, вся захланність, вся спрага житя.

Бовдур убиває Андрія! Але ураз із тим він довідується, що єго надії, єго бажаня були лиш пустими марними хімерами, що убійство безвинного чоловіка не сповнило ні крихти з того, що він собі задумав. І нараз той стан горячковий, що заволодів ним, упадає; упадають захланність і до крайности розбуджений егоізм, розстріскується й тота крига зіпсутя, що насіла грудою шкарлупущею єго душу. З Бовдуром зробилась нагла і дивна зміна „Єго власні риси бачилось, мякли, лагідніли... З очей щез гнилий блеск світячого порохна... Понурі, гнівні складини на чолі вирівнювались... Здавалося, немов на ново людский дух вступає в те тіло, що доси було мешканєм якогось біса, якоїсь дикої звірячої душі“ (119)

І се цілком натурально. До злого наклоновало Бовдура тільки бажанє хоч трохи зажити щасливійше, а бажанє те могло сповнитись тілько злим, деморалізацією. Що так було, сему винні не він, а житє, лад суспільний, сама суспільність. І нині, коли власне такий страшний проступок не сповнив єго надій, коли Бовдур побачив, що він не осягне того, що бажав, він стрепенувся, в нім прокинувся давний Бовдур, з незіпсованою душею, з щирим, добрим, людяним серцем. Настала криза і в тій кризі Бовдур побачив, що він поступав зле, бо хотів жити, а інакше жити не міг. Він побачив, що він тут завинив тільки тим бажанєм уживаня, що горіло в єго душі, але що те вело єго до проступку, сему він не винен. Сему винні люде, що згнущалися над ним, винні ті, що не бачили в нім чоловіка а звірину, котру треба визискувати, — винні ті, що пхнули єго в тоту нору, відбираючи єму все, що єму яко чоловікови належиться. І той вплив житя зрозумів нараз Бовдур. Як кождому, що сповнив злий вчинок, але не з своєї вини, так і Бовдурові після сеї кризи здавалося, немов все, що тільки лихого він зробив, спало єму з душі, і відсувалося десь далеко-далеко від него, начеб се було діло не єго рук, а чиєсь чуже, на що він здалеку споглядав холодно, розважно, безінтересовно. З Бовдура став вже інший, відмінний чоловік і сей чоловік побачив, що до злого єго змушували другі, другі, не він. Він почув, що відродився, що не в усьому він сам винен, а винні ті, хто зробив з него сего відражаючого, одичілого, захланного Бовдура.

„Адіть — каже він посіпакам, роздираючи рану Андрія долонею на дві половини — отсе моя, моя половина, а отсе ваша половина! Се моя, а то ваша! Не бійтеся, тутка я спокутую за обі, але там є ще Бог, справедливий, то він буде вмів розпізнати, котра моя половина, а котра ваша!...“ (119—120).

Великі слова, в котрих криєся основна думка знаменитої Франкової студії!

Побіч Бовдура, другою найвидніймою в оповіданю „На дні“ постатю є Андрій. В нім малює Франко антітез Бовдура, людину, що зі світа на „дно суспільности“ винесла найкрасше, що було: любов до людей, вражливість на всяку кривду і недолю, прихильність до всіх „пранижених і оскорблених“. У Бовдура не було ясних спомянів, у Андрія було їїх богато-богато; у него були широкі ідеї, високі думки загального братерства, гарт душі для великої громадскої роботи. З поражаючою вірностю подає автор єго стан псіхічний та на єго думках показує нам вплив тюрми хочби й на так інтелігентного чоловіка. Побіч Бовдура, Андрій стоїть як якась світла картина, єго думки побіч думок Бовдура — всіх поражають силою кидаючогося в очі контрасту. Порівнайте ті чорні жадобні чувства, що бушують в душі Бовдура, з тими горячими надіями Андрія на працю для добра других, надіями, що ставлять єго так високо високо над сею безоднею зіпсутя, над сим чорним вонючим дном людскої суспільности! І контраст сей не затрачується через ціле оповіданє. Хоч Андрій під впливом арештантского житя починає вже тратити силу і ясність думок, то однак вони знов оживають, коли тільки він довідується, що вийде небавом на волю, там на світ, де єго ждала дальша робота громадска, де єго ждали товариші по змаганям, думкам, ідеям.

А всеж таки єсть одно в стані псіхічнім Андрія, в чому він стає подібний до других замкнених в тюрмі, — се той е г о і з м, що пригноблює усіх, хто терпить, хто дістався на тото дно суспільности. Хоч Андрій приніс тут таке повне любови до людей серце, такі чоловіколюбні думки, то всеж таки у него не було на стільки „серця“, щоби розважити тих, що разом із ним терпіли. „Він думав про с в о є діло, про с в о ю любов, про с в о є нещастє. А про Бовдура з єго болем і гнівним завзятєм у него й гадки не було“... „Бо велике горе то вже має до себе, що замикає серця людскі, так як вечірний холод затулює квіти, стягає їїх мов мороз“. (105) Ось чому слова й думки Андрія виглядають наче гарні фрази і більше нічого, ось чому вони немов літають десь поза найблизшими людьми так, якби порвалась нитка, котра злучилаб їїх з реальним грунтом. Відчував се сам Андрій (ст. 105), але нічого не вдіяв... Се теж вплив тюрми, вплив арештантского житя!...

„На Дні“, а додаймо також „Boa Constrictor“, — то найкрасші твори з усіх, що доси вийшли з під пера Франка. Спеціяльнож про студію „На дні“ треба сказати, що в ній проявивсь літературний талант з усею своєю силою. Побіч тонкости і вірности псіхологічного аналізу, маємо там занимаючу живість оповідання, побіч смілого й характерного мальованя типів, один основний погляд, одну ясно з самими подіями зливаючуся тенденцію. Ми бачимо, що всі ті особи, з котрими зустрічаємося в Франковім оповіданю, немов прямо вихоплені з житя, ми немов чуємо їїх віддих, немов бачимо живих перед собою. Ми запізнали-

ся в отсій критиці з Бовдуром доволі докладно. Але сей Бовдур цікавий не тілько з боку псіхологічного, а не менше цікавий яко обєкт для студій фізіологічних. Він так вірно змальований, що ми, здається, бачимо перед собою єго гігантичну в тіни арештантскій холітаючуся постать, єго жадобне захланне лице, єго надмірно мов надутий міхур випнятий живіт, єго біляво-синім блиском яснію-чі напухлі ноги. Або який приміром живий тип — Митро! Кілько то природної щирости і доброти зумів вляти в єго симпатичну постать Франко! А хібаж може бути краще змальована сцена, як тота, де розказує автор про Митра що виліз дивитись в віконце „коли сонінко зайде“ і дістав тріпачкою по пальцях?

Так само живо змальовані і другі постаті Франкового „На дні“. Досить нагадати тут діда Панька або Дорожівского газду. Один може Стебельский, тип доволі нездецидований, хоч позуючий на велику орігінальність, стоїть немов мрачним туманом сповитий в тій галєрії інтересних постатей. А вартоб було близше приглянутися сему, можна сказати, анормальному, схибленому чоловікови. [1])

Що „На дні“ вийшло таке гарне, се треба завдячити двом обставинам. Найперш тому, що Франко занимається там головно псіхологією, бо єго „На дні“ й є студією суспільно-псіхологічною. А далі те, що „На дні“ розказує про такі речі, на котрі автор дивився власними очима, а навіть і сам пережив. Длячого як раз тоті дві обставини мали такий вплив на стійність твору, ми побачимо опісля. Тут вистарчить саме сконстатоване факту. Що говорене про пережиті Франком події не є пустою фразою, може бути доказом, поминаючи вже відповідні пояснення в листі до Драгоманова, заміщенім на переді „В поті чола“, також те, що розказ про Андрія Темеру, про єго житє і стан душі має в собі дуже богато вірних, а надто спеціяльних подробиць, подробиць, котрі може інколи надто епізодично вплітаються в цілість оповіданя.

(Конець буде).

Евг. Левіцкий.

Зїзд славянскої поступової молодіжи в Празі і екскурзія віденьских Славян — академіків на виставу ческу.

Наша краєва печать, а перший мабуть „Kurjer Lw.“ приніс вже давнійше вість про проєктований зїзд поступової славянскої молодіжи в Празі. Біда лиш в тім, що майже всі галицкі дневники однаково мильно поінформували своїх читателів про час відбутя того зїзду, переводячи ческу назву місяця мая: „květen“ буквально на руске „квітень“ зглядно польске „kwiecień“. В дійсности зїзд сей оголошений на 17 і 18 мая сего року, значить в неділю і понеділок латинских зелених свят. Осібно видана відозва запрашає на зїзд „všecko pokrokové studentstvo slovanské a opravdové jeho prately...“ Цілею конгресу есть обговорене способу, в який можна-би поліпшити судьбу славянских народів в Австрії, як єднати їіх до солідарного політичного житя. Зїзд стане в справах народних, політичних, культурних і соціяльних на грунті поступовім, а опісля дальшою задачою участників буде ширити постанови зїзду в як найширших кругах своєї суспільности. Відозву підписали в імени поступової ческої молодежи: abs. fil. Богдан Добіяш, stud. fil Антін Гайн (редактор „Čas. česk. studenstva“), stud. fil. Вячеслав Кльофач, stud. fil. Кароль Сокол (видавець „Čas. česk. stud.) і stud. iur. Ів. Ан. Вльчек. Сам конгрес буде мав характер приватного збору, бо публичні збори заборонив ректор ческого університету для того, що після застарілої устави (з 13. жовтня 1849. §§. 7 — 12), котра приміром у Відни вже давно вийшла з практики, не може студентам відбувати збори по-за університетом. Значить отже, що хто хоче взяти участь в конгресі, мусить заздалегідь постаратися о легітімацію вступну. Докладного порядку дневного конгресу ще не оголошено.

Рівночасно поріщили повномочники славянских товариств академічних у Відни устроіти в той сам час прогульку славянских студентів з Відня на виставу краєву в Празі. Участь свою зголосили всі товариства, а іменно: наша „Січ“, ческий „Akademicky Spolek“, хорватский „Zvonimir“, сербска „Зора у Бечу“, словенска „Slovenija na Dunaju“, російска „Буковина“, словацкий „Tatran“, польске „Ognisko“ і „Болгарскі студенти“. Головою комітету є stud. iuris Урбан (Чех), заступником stud. med. Батіч (Серб), а повномочниками „Січи“ правники Партицкий і Тишовніцкий. Відїізд з Відня наступить здається 15 л. мая спеціяльним по-

[1]) Є одно місце в Франковім „На Дні“, котре глибше поясняє псіхологічно таку появу як Стебельский. „Уже як що робить — каже про него дід Панько — то всю силу, всю душу в те кладе“ (ст. 74) Та сего одного пояснення нам бачиться мало.

тягом на 300 осіб. В суботу отворене виставы і урочистости на Белтаві (в сей день є Івана Непомука), в неділю конгрес, в понеділок прогулька в ліску околицю „Rip“, ві второк дальший тяг конгресу і вечером представлене в національнім театрі (Ceske ivadlo) в середу прощальний банкет і відїізд. По-при тім кождого дня оглядане виставы і памятних місць. Кождий участник прогульки може брати приватно участь в конгресі. Ческі академіки основали три комітети: виставовий, інформаційний і забавний. Другий з ряду запоручує участникам квартиру (для біднійших даром) і буде товаришити поодиноким групам, де того зажадають за для пояснень.

Річ дуже важна, щоби як найбільше число нашої руско-украйінскої поступової молодіжи взяло участь в зїїзді, а підносячи справу сю по інтенції віденьского комітету, піддаємо ей під розвагу львівским, краківским і черновецким товаришам. Особливож наша (т. є. радикальна) партія і поступова москальофільска повинна більшу увагу звернути на сю справу, бо звісно, що програма наша є первовзором для поступових чеських студентів. Хто-би хотів виїхати з Відня разом (а можуть зголошуватися і не-академіки) нехай найлучше зголоситься до „Січи“ (VIII, Ludongasse 49a). Участники віденьскої екскурзії будуть мали трикольорові відзнаки з написею дотичною народности. Органом зїїзду есть „Casopis ceskeho studenstva“ w Praze, Vodickova ul c. 3, туди мож удаватися на всіх мовах славянских за легітімаціями і інформаціями.

Редакції дневників „Дѣло“ і „Червоная Русь“ просимо о повторене отсеї дописи.

Відень, 20 марта 1891.

Осип Партицкий.

Ридання.

I.

Сторононько рідна! коханий мій краю!
Чого все замовкло в тобі, занімію?
Де-не-де озветься пташина несміло,
Немов перед бурею в темному гаю,
І знову замовкне... Як глухо, як тихо...
Ой лихо!

Ой де ж бо ти, воле, ти, зоре таємна?
Чому ти не зійдеш на землю із неба?
Осяяти землю безщасную треба!
Ти бачиш, як все в нас покрила ніч темна?
Ти чуєш, як правду неправда скрізь боре?
Ой горе!

О люде мій бідний, моя ти родино,
Брати мої вбогі, закуті в кайдани!
Палають страшні незагойні рани
На лоні у тебе, моя Украйіно!
Кормигу тяжку хто розбить нам поможе?
Ой Боже!

Коли ж се минеться? Чі згинем без долі?
Прокляття рукам, що спадають без сили!
Навіщо родитись і жити в могилі?
Як маємо жити в ганебній неволі,
Хай смертна темнота нам очі застеле!
Ой леле!

II.

Украйіно! плачу слізьми над тобою...
Недоле моя! що поможе ся туга?
Що вдію для тебе сією тяжкою журбою?
Гай, гай, не велика послуга!

Чі я ж би такої бажала роботи?
Чі я ж би терпіла бридкі твої пута?
Багато у серці моім і одваги й охоти...
Та й я ж у кайдани закута!

Ох, сльози палкі — вони душу палили,
Сліди полишили огнисті на віки.
Ті жалі гіркиі — вони мені серце звялили!
Даремні для нього всі ліки.

Чі ж мало нас плаче такими сльозами?
Чі можем ми, діти, веселими бути,
Як ненька в недолі, в нужді, побивається нами?
Де ж тута веселого слова здобути?

От знову ридання оті навісниі
У грудях мені закипають.
Ой доле! невже сі ридання тяжкі, голосниі
Отак надаремне лунають?

Говорять, що матері сльози гарячі
І тверде, міцне є каміння проймають, —
Невже найщиріші кріваві сльози дитячі
Ніякої сили не мають?

III.

Всі наші сльози тугою палкою
Спадуть на серце, серце запалає,
Нехай палає, не дає спокою,
Поки душа терпіти силу має.

Коли ж не стане сили, коли туга
Вразить у край те серденько замліле,
Тоді душа повстане недолуга,
Їйії розбудить серденько зболіле.

Як-же повстане — їйій не буде вину,
Заснути знов, як перш, вона не зможе,
Вона боротись буде до загину:
Або загине, або переможе.

Або погибель, або перемога,
Сі дві дороги перед нами стане...
Котра з сих двох нам судиться дорога?...
Дарма! повстанем, бо душа повстане.

Так, плачмо, браття! мало ще наруги,
Бо ще душа терпіти силу має,
Хай серце плаче, бється, рветься з туги,
Хай не дає спокою, хай палає!

Леся Українка.

Літературно-наукова хроніка.

І. Нове виданє Шевченка.

(Poésies de T. Chevtchenko. Поезії Т. Гр. Шевченка заборонені в Россіji. Genève. H. Georg, libraire i Prag, Eduard Valecka 1890, 16-тка, стор. VII + 258).

Не швидко мабуть ми дождемося повного критичного виданя Шевченка. Комітет вибраний перед роком для сеї цілі (про него дивись „Народ“ 1890, ч. 6.) доси ще й не розпочав роботи над критичним обробленєм тексту. Не розпочав з причин, котрі тегко зрозуміти: у него нема під рукою ані важнійших виданьШевченка, ані рукописів, ані навіть певних звісток про те, які рукописи в загалі істнують і де їйх треба шукати. А поки ще комітет розпочав сію роботу, наскочила звісна „угода“ і, говорячи словами проф. Огоновского, „повіяла холодним вітром на молоду вдачу“ нашого комітету. Як з гори можна було догадуватись, Шевченко така риба, що не влазить ся ні з хвостом ні з головою в сак австро-рутенскої угодовщини. Значить, повне та ще й критичне видане всіх українских творів Кобзаря явилось від разу ділом неполітичним. Ми маємо певну звістку про те, що на інтімній нараді народовців при котрій не було деяких членів Шевченківского комітету редакційного — ухвалено змінити первісний намір і в и д а т и Ш е в ч е н к а о б к р о с н о г о. Повнеж критичне видане готовлять Українці в Россіі. Очевидна річ, що коли се правда, то я п р и л ю д н о з р і к а ю с я з а с і д а н я в т і м к о м і т е т і і до обкроювання Шевченка руки не приложу. Надіюсь, що справа ся швидко вияснится і пишу сі слова вмисно для того, щоб викликати виразну заяву інших членів комітету редакційного, котрі взяли на себе прилюдний обовязок і повинні за его сповненє прилюдно відповідати.

А поки що, щира подяка належиться українській друкарні в Женеві, що випустила в світ хоч невеличку та многоцінну книжечку — твори Шевченка заборонені в Россіі. Вони — як сказано в передмові — передруковані з другого тому пражского Кобзаря з деякими додатками і відмінами, про котрі зараз скажемо. Поміщено тут загалом 50 орігінальних пєс Шевченкових і 10 переробок псальмів Давидових. Між орігінальними пєсами є 13 довших поем (Тарасова ніч, Сон, Великий льох, Кавказ, Посланіє, Княжна, Чернець, Москалева криниця (перший варіянт, опублікований перший раз в пражскім виданю), Неофіти, Відьма, Марія, Саул і Царі). „Тарасова ніч“ не є вправді заборонена в Россіі, але поміщена тут для того, що видавцям удалось по рукопису Шевченковому доповнити сю поемку уступом в 36 віршів, котрі йдуть після „Козак Ляха знайде“ і котрі подаємо тут (тілько своєю правописю, бо до радикальної наше письмо не приспособлене):

А поки що, одпочиньмо.
Чи богато наших?“
„Трохи, пане-отамане,
Та й ті щось ледачі“.
— „Зледащіли, — побачимо.
Нема чого ждати!
Бенкетуйте ж, вражі Ляхи, —
Прийду помагати.
Прийду, Ляхи, почастую
Не медом-ситою,
Ні, прокляті католики,
Кровю червоною
Почастую за Павлову
Праведную душу,
А коли ні, боже милий,
Сам випити мушу.
Боже, нехай пропадає
Голова Тараса!
Дай то тільки, що б та шляхта
Кровю упилася,
Тоді й мою головоньку
Нехай ворон будить:
Не прокинусь! Товариші!
Що буде, те й буде:
Сю ніч Ляхів католиків
Ходім частувати!
Чи так брати-отамани?“
„Що маєм казати?
Роби, пане-отамане,
Як сам здоров знаєш,
А ми будем помагати
Поки силу маєм“.
— „Добре, хлопці!“ Пішов пишком
Люлечку смакує,
Дума думку, споглядає...
Доля ж бенкетує.

Значить, пєса вийшла хоч в части новою. По рукописам Шевченковим поправлено також поєми „Великий льох“ і „Відьма“, котрі тепер маємо в чистих і повних текстах. Новою, бодай для тих, що не мають малесенького „Кобзаря“ женевского з р. 1877, є невеличкий фрагмент:

Мій Боже милий, знову лихо!
Було так любо, було тихо,
Ми заходились розкувать
Своїм невольникам кайдани,
Аж гульк!... Ізнову потекла
Мужицька кров! і т. д.

Ся пєска без сумніву Шевченкова — кажуть справедливо видавці, — та тілько не знати, коли написана. Міні здаєся, що текст говорить про се досить виразно. Шевченко згадує про свої заходи около „розкованя невольників“, т. є. про роботу Кирило-Методіевского братства, перервану звісною катастрофою 1847 р. А слова „потекла мужицка кров“ і ті, що далі за ними, відносять ся очевидно до крімскої війни 1854 — 1856 р. Час теперішний „гризуться“ вказує, що вірш писаний був

Шевченком у неволі, підчас кримскої війни, в 1855 або 1856 році.

Як бачите, се нове, часткове видане, хоч і як скромно воно виступає, все таки являєся хоч невеличким новим причинком до пізнаня музи Шевченкової. А що воно пожадане для широкої украйінскої громади, особливо тепер, коли пражске видане стало рідкістю бібліографічною і коли на нашу крайіну налягає душний та непрозорий туман реакції, сего й говорити не треба. Читаєш свобідні, огняні слова старого Кобзаря, писані перед 40 або 30 роками під гнетом царских чиновників-самодурів, і „серце одпочиває“, душа якось ширшає і сльози на очи набігають. А при тім і дивуєшся, якже се у нас, в свобідній Галичині, не то що ніхто не відважить ся написати щось подібного, але навіть перепечатати, навіть прочитати сі рядки, ту красу і гордощі нашої літератури, люде бояться! „О люде, люде, небораки!“ — повторяєш мимоволі Кобзареві слова.

Та вернімось іще до видання; всеж воно безпечнійше шпортатись у книжках, чим у людских душах. Хоч як пожадане і як симпатичне являєсь видане сих творів Шевченкових, то всеж таки нам приходиться піднести деякі его хиби, хоч би для вжитку будущих видавців. Попереду усего і се видане не обійшлось без додатків не-Шевченкового пера. „Через недогляд“, як кажуть видавці, попала сюди з пражского видання вірша Афанасьєва Чужбінского „Гарно твоя кобза грає“, попалась і друга пєса „В альбом“ (стор. 76), котра по моїй думці не може бути Шевченковою. Се якесь недоладне віршованє, в котрім нема, як каже Поляк, ні каденції ні есенції, щось таке мляве та вимучене, якого Шевченко ніколи не писав. Відки і яким способом попала ся вірша в пражске видане? Звертаємо на се увагу будущих співробітників критичного видання Шевченка. До хиб отсего видання женевского зачислилиб ми ще недостаток хронологічного впорядкованя віршів, не зовсім консеквентну, а декуди хибну правопись (раз „Рим“, а раз знов „Рім“ „з Библої могили“ замісць „Віблої“, — польске „obły“ по нашому „віблий“, подовгастий і т. і) і не всюди добру інтерпункцію. Ну, та се хиби, як бачите, дрібні супроти загальної вартости сеї книжочки.

Іван Франко.

Допись з Відня.

Вісти з товариства „Січ“ Кілька слів по виборах до ради державної.

Надзвичайні загальні збори товариства „Січ“ відбулися минувшої суботи в льокалю товариства. З порядку дневного при доповняючих виборах вибрано заступником голови тов. Льва Лопатинского, студента академії драматичної, до виділу ввійшов тов. Ів. Біленький, ремісник (студ. інстітуту технологічного) а на заступника виділового вибрано тов. Придаткевича, того-ж самого званя. Надто ухвалили збори одноголосно, що за відзнаку товариства узнають сино-жовту нагрудну перепаску з написею „Січ“ і щоби при уложеню нового статуту сю постанову туда втягнено.

Ухвалу повисшу спонукала предстояча прогулька до Праги; всі прочі товариства завели вже в себе такі відзнаки. Проводив зборам голова товариства, медик Лавровский.

Житє в товаристві сего року живійше, як попередними роками, а визвав его рух між членами, який зродила сумної слави наша „нова ера“ тай в слід за тим великий зріст нашої партії радикальної. Тут зазначу мимоходом, що тепер всі члени товариства, здаєся без виняткув числять себе до радикальної партії. До недавна переважала, можна сказати, була більшість народовців але случаї послідних времен, оголошене крайно ретроградної і понижаючої програми народовскої, переміна давного нашого органу „Дѣла“ на руский „Czas“, інсинуації і денунціяції „Дѣла“, „Правди“ і навіть „Зеркала“ против дорогої нам „Січі (члени товариства порішили в своїм часі не вважати і невідповідати на них), в кінці в очах Славянщини і цілої культурної Европи понижаючі нашу вітчину вибори до ради державної — се все відтрунуло многих нас рішучо від народовскої партії. (То само сталося і в „Академічнім Братстві“, де тепер майже самі радикали. Ред.) Рух викликав богато сходин по-за товариством, на котрих предметом нарад були справи партії радикальної і евентуальна ревізія ві програми. В дусі ухвал сих нарад переспрaвляють тепер наші відпоручники у Львові. Було доволі відчитів із дискусіями, вечерниць і комерсів. Послідний комерс був в передодень виборів' на котрім порішено на случай вибору Даниловича і Окуневского устроїти для них відповідні маніфестації, та годі — сим разом не повелось, треба ждати, аж більше нас стане поруч.

Статистика товариства виказує, що вписалося в члени сего року 51, з того опустили Відень і виступили 5, виступило з товариства 14 (з того одинацять з причини їх званя не можуть бути членами), є отже тепер дійсних членів 32. В числі дійсних членів є медиків 16, правників 3, філософів 2, ремісників 8, студентів артист. наук. 2 і оден урядник.

Стоїмо по виборах, та вони дуже пригнобляюче вражене зробили на всіх нас і то іменно в ту мінуту, коли приміром товариші наші — Чехи і Словінці раділи з результату виборів. А справді крайний ідіот мусів-би бути той, що на таку делєгацію, як звісні політичні нулі: Мандичевский, Підляшецкий, Брилінский і Охримович, клав би які небудь надії. А поставити їх поруч із парляментаристами Гербстом, Зісом, Пленером, Люегером, Грегром, Трояном, Пернерсторфером іті —то точнісінько так як редакторови „Правди“ (гл. випуск за лютий) всякому Русинови і не-Русинови „лице горить з сорому!“ Вже навіть і „Дѣло“ (гл. ч. 57.) дуже розумно заговорило, що „дала-би ся знайти більше дібрана репрезентація“ для нашого народу, але слів тих на серіо брати не можна, вони чистий „Pflanz“ коли зважимо, хто вибрав тих людей в посли

хто приміром против загально звісного і заслуженого Даниловича перепер в Коломиї „Paradoruthen“-а Підляшецкого. Здається, що ще прийде час, коли народовці пожалують таких експериментів на шкірі рускаго хлопа. Як наівно звучить те, що „репрезентація въ вѣденьскôмъ парляментѣ повинна бути квінтессенціею политичныхъ (sic!) силъ народу, самымъ выборомъ людей на політичнôмъ поли найбôльше заслуженыхъ, найспособнѣйшихъ, людей зъ найбôльшимъ довѣремъ у загалу народу и зъ выпробованымъ характеромъ“... (Дѣло, ч. 57).

Та поживем — то і побачим цілу комедію з галеріі парляментарноі.

Рахуємо ми тут в Відни, що клюб рускій буде числив (на перекір здається рожевим надіям) лиш шість членів. Буковинскій Русин д-р Волян обіцяв вступити до клюбу Гогенварта (центрум), а Охримович яко явний кандидат польского комітету непремінно або відразу або незабаром опиниться в польскім колі, бо-ж воно певно дасть ему ліпшу заноруку на доживотне задержане мандату, котрий для него є „Lebensfrage“. Із шести послів рускаго клюбу, Мандичевскій звик таки зовсім не говорити (звісно „козак знає —та мовчить“) і підчас всякого важного голосованя не бути в сали, а здається переконане ще Брилінского і Підляшецкого про „полезність“ такоі практики. Остають три, котрим і політичний противник не зможе відмовити способностей політичних і парляментарних, та Романчук і Телішевскій тяжку будуть мали роботу, щоби в парляменті австрійскім „нулі“ поробити „одиницями“.

Сказано: проживемо, то і побачим, а поки-що слід нашій партіі організуватися, бо послідні вибори показали, що в неі є грунт під ногами.

Відень 25 марта 1891. О. П-цкий.

ПІВ СТОЛІТЯ.

Нарис історії Австрії від р. 1840 до 1890.

Нарис, котрий осмілююсь подати отсе нашій громаді, далекий від претензіі на оригінальність поглядів або дослідів. Міні хотілось би подати ту звід фактів звісних в літературі історичній, але на жаль, за мало звісних у нас. Адже ніхто не заперечить, що історія найновійших часів у нас власне найбільше занедбана, і що навіть люде на перший погляд компетентні, фахові історики, виголошують о найновійших часах найблизшоі нам історіі погляди, котрих по просту встидно слухати.

А тимчасом історія рідного краю і держави, з котрою наш край від більше як 100 літ тісно звязаний, се така річ, що не знаючи еі, не можна й кроку зробити в житю публичнім. Закони конституційні покликують ширші і чим раз ширші маси людей ученых і невченых до уділу в тім житю, а тимчасом для познайомленя тих мас з найблизшою минувшиною того житя доси у нас майже нічого не зроблено. А преціньже коли яка історія може бути вчителькою житя, то найскорше історія власного краю і в остатніх часах, коли склад суспільности мало чим відмінний від теперішнього, інтереси, напрями, течіі духові і культурні мало ще змінилися, і коли для всякого повинно бути найінтереснійше пізнати механізм історичного руху, пізнати, відки пішли, ким і як здобувалися ті здобутки, котрими ми тепер можемо користуватися і котрі нам повинні служити підставою для здобуваня чим раз нових.

Правда, про історію Австріі новійшых часів написано велике множество сістематичних оглядів і спеціяльних монографій; важнійші я буду цитувати в своій роботі. Але для нашоі рускоі громади не надається ні одна з тих праць вже для того одного, що майже всі вони написані Німцями або людьми інших народностей, майже всі збувають наші галицкі справи або дуже коротко та уривково, або торочать про них нісенітниці. І для того видалось міні конечним принятися власними, хоч і як слабими силами, за зложене такоі книжки, деби відповідно до наших потреб, справи нашого краю розказані були як мога докладнійше, хоч, конечно, тілько в головних нарисах.

Правда, історія Галичини за остатніх 50 літ ще зовсім не написана. Крім цінних подробиць в спеціяльних монографіях (як Саля „Geschichte des polnischen Aufstandes vom Jahre 1846“, Калінки „Galicya i Kraków pod panowaniem austryackiem“, Лісіцкого житепись Гельцля, Відмана житепись Смольки (до р. 1849 включно) і т. і. (можемо ту вказати хіба на пробу д'Абанкура „Era konstytucyjna“, котроі автор старався розказати новійшу історію Галичини хоч троха суцільно з історією Австріі. Що проба ся вийшла недостаточна, сего не перечать навіть прихильники автора. Значить, тут приходилося міні самому стягати дані з газет, брошур, а по части й з приватних кореспонденцій та споминів. Що при недоступности перворядних архівальних матеріялів тут іменно праця моя буде найслабша і найменше повна, се знаю з гори, та се не відстрашує мене; моя невдачна проба повинна дати товчок, а потроха й основу до дальших дослідів, доповнень і поправок, значить до поступу на тім полі.

Абсолютизм і народини революції в Австрії (головно 1835 - 1848)

I.

Говорячи о Австріі такій, яку ми нині бачимо, не треба ніколи забувати, що початок еі доволі недавній, бо сягає мало що більше як 100 літ назад, до часів Марії Терези і еі сина Иосифа II. Австрія перед їх часом, се держава наскрізь перенята середновічними традиціями; тілько реформи великоі цісаревоі і еі сина, чинені головно під впливом французких політичних теоретиків, раціоналістів та фізіократів, вивели Австрію з сумерків середновіччини і ввели еі в число новочасних держав. Такими реформами ми вважаємо головно слідуючі: розділ судівництва від адміністрації (около р. 1756); праводавство т. зв. урбарі-

яльне що мало на меті піднесенє і правну охорону мужицтва і ограниченє середновічного невільничого піддянства, ограниченє патрімоніяльного судівництва, утворенє катастру податкового, а зглядно оподаткованє шляхти і духовенства, що доси були вільні від податків (спеціяльно піднести тут треба: патент з р. 1763 позволяючий мужикам закупувати на власність ті грунти, за котрі доси робили панщину, патент з р. 1766 установляючий книги грунтові для таких викуплених хлопских грунтів, основанє надворної комісії урбаріяльної 1771, — сі реформи не доторкали ще Галичини — заведенє інвентарів панщиняних 1773, постепенне ограниченє панщини і наложенє кар за утиски піддяних панами 1775 — 1778 і в кінці Йосифінский патент о знесеню панщини та перемінї сі на чинш 1777 р. — патент, котрий однакож не був виконаний, а по смерти Йосифа II. був скасований); праводавство церковно-політичне, котре зробило конець самовладству церкви в державі, і зробило сі одним з органів державного житя, підданим державній цензурі (піднесемо тут: патент про треби — jura stolae (1750) ограниченє числа свят (1754), постанова, що церковна екскомунікація може бути кинена на когось тілько за дозволом монарха (1768), скасованє значного числа монастирів (1769), заказ висилання монастирями грошей до Риму (1771), заказ безпосередних зносин монастирів з Римом, з котрим вони могли зноситися тілько за посередництвом канцелярії державної і т. і.); уложенє нової уставы карної (31 грудня 1768) під впливом теорій знаменитого Беккарія; знесенє кар за чарів і ворожбицтво, а підтягненє їйх під понятя опуканства або божевільности (5 падолиста 1766), знесенє тортур при слідстві (2 січня 1776); сюди зачислити треба далі реформи на полі шкільництва, а особливо сотворенє першої світської школи народної після ідей педагогів німецких Песталоцці і Фельбігера (1771), основанє академії для східних язиків (1754) з разу для цілей чисто державних, основанє архіва надворного (ок. 1753) і центрального архіва угорского (1764); сюди в кінці зачислити треба й заведенє паперових грошей, т. зв. банкоцетлів (1 серпня 1770) і основанє першої публичної біржі у Відни (1 серпня 1771[1]).

В самім розпалі тих реформ, в р. 1772 прилучено до Австрії і наш край, Галичину, котрої історія сплітається вже безпосередно з розвитком тої новочасної Австрії, котрий доси не то що не зістав довершений, але ледво що в головних контурах виразно зарисовується, а в деяких поглядах не заповнив навіть тих рамок, які начеркнула для него Марія Тереса і Йосиф II. Причиною сего треба вважати головно реакцію, яка настала по смерти Йосифа II, а особливо скріплена була великими бурями і потрясеньми, які навела на цілу Европу і на Австрію велика революція французка і випливша з неї войовнича імперія Наполеона I. Від упадку Наполеона, запечатаного конгресом віденьским (скінчився 9 червня 1815) і другим миром паризким (20 падолиста 1815) почалася для Австрії доба глухої реакції, що тяглася аж до марта 1848 р. Характерним явищем сеї доби, а принаймі сі першого десятиліття, був т зв. Святий Союз, заключений 26. вересня 1815 р. між Австрією, Росією і Прусією — та „на пів романтична, на пів дипломатична спілка христіянских монархій“, котрої метою було — душити всякі революційні пориви і навіть революційні думки і всякими способами піддержувати істнуючі порядки та легальні власти де б і які б вони не були.

Нам видавсь лишнім оповідати подрібно історію сеї доби. Ми схарактеризуємо сі достаточно, коли покажемо сі здобутки в Австрії, як вони скристалізувалися около р. 1840.

Дня 2. марта 1835 р. умер цісар Франц I по 43-літнім пановану. Чоловік тверезий і практичний, вельми енергічний і працьовитий, але при тім без крихти геніяльности або хоч би вищого талангу, був він типом скрупулятного бюрократа, пригідним, як сам виражався, „на доброго надворного совітника“, але зовсім не на монарха великої держави. „Вплив его на державні справи був величезний — пише про него Швейцарець Адольф Шмідт[1]) — але переважно шкідливий, бо мав на меті хвилеву потребу, не будущину. В дрібних справах був він великий, але в великих аж надто малий. Панував з дня на день, панував над шматочками цілости, але не над цілістю; а таке пановане то власне не є жадне пановане; цісар Франц I. не панував, а тілько адміністрував“. Справедливість сего осуду порозуміє читатель з дальшого огляду державної машини австрійскої, заведеної Франціом I. Ту додамо тілько, що й спеціяльно австрійский історик Кронес в основі згоджується з таким судом, додаючи, що бурі та пригоди революційної доби, котрої свідком був Франц I. від початку до кінця, зробили его передчасно старим. „Неспосібний обняти поглядом ширший круг потреб державних та народних, зрозуміти ані навіть збагнути вимоги часу, хід думок всесвітних і змагань масових у людскій суспільности, він усяке слово про потребу свободи і права народні мусів уважати пустою фразою, пересадою та мрією або злобним бунтом“.

Такі люде мають звичай, що брак власної спосібности, власного розуміня силуються заступити „чужим розумом“ — сістемами та доктрінами, до котрих натягають або прикроюють живе житє і живих людей I Франц I. мав такий сістем, котрий можна звести до слідуючих основних думок. Метою его правління

[1]) Гл. Dr. Franz Krones, Geschichte der Neuzeit Oesterreichs vom achtzehnten Jahrhundert bis auf die Gegenwart. Berlin 1879, сторона 380 — 405, а також Helfert, Geschichte der oesterreichischen Volksschule, Bd. I.

[1]) Dr. Adolf Schmidt, Zeitgenössische Geschichten, Berlin 1-59, сторона 464 — 465.

було поперед усего „удержати без найменшого ущербу всі права пануючих і відмовляти народам всяких претенсій до уділу в тих правах“ [1]). „Ся головна засада мала опиратися на двох додаткових: 1) треба удержувати батьківский характер правління і 2) треба заступати і підносити католицизм. Та на лихо, ті дві додаткові засади не тілько не підпирали, але по просту опрокидали головну. Бож підпиране католицкої церкви і наданє йій цілковитої „еманціпації“, як сего бажав Франц I. очевидно в противенстві до Иосифа II. мусіло б було значно обкроіти права пануючого; підпиране католицизму супроти підданих некатоликів мусілоб було підкопати „батьківский“ характер правління; батьківский характер правління був прямо суперечний з абсолютизмом головної засади, а з другого боку мусів вироджувати ся в правительственну влазливість, що втиркалася в тисячні найдрібнійші річи всюди хотіла робити, порядкувати і гнути по своїому, а в здобутку всюди вводила замішанину, застій і невдоволенє“ [2]). „Стара лавка в канцелярії о сто миль віддалений від столиці, не сміє бути направлена без дозволу старости, сей мусить про се донести до губерніі, губернія до висших властей, поки в кінці, перейшовши через пять або шість рук, внесок не буде предложений самому цісареви. Такий хід діл вимагає очевидно множества писанини і витворив титулятуру, якій подібної нема може в цілій Европі“ [3]).

Коли помимо сего всего цісар Франц I. був загально люблений своіми підданими, а особливо Віденьцями, то тілько завдяки своєму чистому і взірцевому житю приватному, своій людяности та доступности. Він часто обийіжджав свої краї (в Галичині був два рази, 1817 і 1823 року), держав дома строгий, патріархальний порядок в тім самім абсолютистичнім дусі, який бажав бачити і в цілій державі. Се можемо бачити з слідуючої похвали одного сучасного англійского (?) туриста: „Яко батько родини Франц I. справді гідний усякої похвали; в цілій державі нема шановнійшого господаретва. З князів (его рідних) кождий мусів вивчитися якогось ремесла. Наслідник корони вміє ткацтво, архикнязі вміють хто столярство, хто тесельство. Всяка галянтерія заборонена йім як найострійше, а одна славна красавиця, що була так недіскретна і сказала князеви С—, зятеви цісарскому, в театрі добрий вечір, була за се замкнена до арешту, а князь дістав нагану“ [4]). З себе самого давав цісар примір невтомимого трудолюбія та точности. „Цісар встає звичайно о 6. рано, снідає о 7, залагоджує справи урядові або дає авдієнції аж до 1. години. Потім вийіздить в кариті, інколи в товаристві цісаревої, частійше в товаристві свого любимця, старшого шамбеляна, або свого адютанта барона Рутшарда. О 4. годині обід, котрий складає ся звичайно з пяти страв і десеру. Цісар не воду, а при кінці маленьку чарку токайского вина. По обіді йде цісар до своіх цвітів та голубів, а коли яка штука де пропаде, то буває буря. О 6. не каву, котру цісарева завсігди сама наливає в павілоні нового цісарского города. Вона вбрана дуже простенько і вдоволяєся тим, що сповняє у своєго чоловіка обовязки жінки і господині (замітимо, що цісар Франц I. жонатий був чотири рази) Час до вечері проводить цісар за музикою: грає терцети з одним із своіх любимців і яким іншим двораком“ [5]).

(Далі буде).

Іван Франко.

ХЛІБОРОБА, *письма політичного, літературного і наукового для руских селян і міщан, під редакцією Дра Сев. Даниловича та Іларіона Гарасимовича, перше число вийде 8 ого с. м. Адрес редакції: Коломия, ул. Собєского (а не Міцкевича, як нам хибно подано) ч. 58. Передплата до кінця року 1 зр. 50 кр.*

Вийшли книжочки 10 і 11 Літературно-наукової бібліотеки, і коштують по 10 кр.

Легенда про Юліяна Милосердного, Густава Флобера, перекл. з фр В. Сава.

Основи критики біблійної, Моріса Верна, перекл з фр. Б. і Ф.

Всіх тих, що взяли в роспродаж поезії Ів. Франка „З вершин і низин“, просимо доконечне відіслати авторови назад усі нероспродані примірники і рахунки за роспродані. Тут тих поезій питають, а у нас нема вже зовсім.

---

[1]) Hartig, Genesis der Revolution, ст. 38 і далі.

[2]) Ad. Schmidt loc cit. 470 — 472; Hartig loc cit.

[3]) Seufzer aus Oesterreich und seinen Próviazen. Leipzig 1834, стор. 85.

[4]) Seufzer aus Oesterreich, стор. 88. Що правда, в сім остатнім згляді зроблений був виємок для князя Райхштадского (Наполеона II, сина Наполеона I і дочки Франца, Люізи). Сей молодий і вельми спосібний князь умер, як звісно, 1832 р, 21 літ від роду, на сухоти, котрих може було б не було, коли б, як каже осторожно Ад. Шмідт, „іменно в раншихлітах булиб пильнійше берегли князя від надмірних вибриків, особливо в половых відносинах“. (Ad. Schmidt, loc cit. 415).

[5]) Seufzer aus Oesterreich, стор. 87 — 88.

Зміст: Чудацкі думки I-II М. Драгоманова. Рух в тов. Акад. Братство, Братчика. Матеріяли до ровізіі програми р. укр. рад. партіі, І. О. П-ого. На дні (оцінка) III. Евг. Левіцкого. З'їзд слав поступ. молодіжі в Празі, Осипа Партицкого. Рідання (вірші) Лесі Українки. Літературно-наукова хроніка І. Нове виданє Шевченка, Івана Франка. Допись з Відня. (Січ вибори) О. П-цкого. Пів століття, нарис історіі Австрії, Ів. Хранка. Оповісткі

Видає Михайло Павлик. Відповідає за редакцію Іван Франко.

З „Друкарні Народної“ Войтіха Манецкого, під проводом В. Годака.

Рік II. Львів 15. л. квітня 1891. Ч. 8.

Виходить 1. і 15. л. кождого місяця і коштує за рік в Австро-Угорщині 4 гульд. а для заграници 5 рубл., 12 франків, 10 марок або 2½ доляра.

Одно число 20 кр.

НАРОД

Адрес редакції: Львів, ул. Академична ч. 22.

Дописи безименні не будуть поміщувані. Ужиті рукописи нищаться, а неужиті можуть собі автори своїм коштом відобрати. В справах редакційних можна говорити від 11 до 12 рано і від 2 до 3 поп.

ОРГАН РУСКО-УКРАІНСКОІ РАДИКАЛЬНОІ ПАРТІІ.

На увагу украйінолюбцям у Росії.

Від коли на Украйіні появились політичні поезії Шевченка, всяка скілько небудь освічена й щира украйінолюбска душа стала ждати того часу, коли прокинеся наш „найменший брат“ чорний „народ“... Тепер, бодай про деякі частини Галичини можна сказати, що час сей коли не настав іще рішучо, то вже настає...

Ся нова проява настає не зовсім так, як думав кобзар наш віршами, слідом за біблійними пророками та за споминами гайдамацтва: ніщо з неба не прилетіло, ні пророк ніякий не явився і навіть отворилось не „невчене око“, а трохи вчене в школах, товариствах, читальнях, то урядових то вільних, під вилівом людей, котрі иноді й не думали про те, що з їх заходів вийде, а по части й під вилівом людей свідомих.

Возьміть напр. у Ділі ч. 10 с. р. отвертий лист до д. Романчука, писаний в місточку Роздолі й підписаний переважно ремісниками (ані одної підписи попівскої). „Жадаємо, кажуть наші міщане:

„Рускої язика всюда в урядах і школах і для того завернення зо 400 руских урядників і професорів з Мазурів на нашу Русь, а перенесеня натомість туди всіх тих урядників, професорів і інспекторів шкільних, котрі по руски не вміють і рускої язика по візитаціях не пильнують;

„перестроєня рад повітових на лад ліпший і дешевший, а для загалу пожиточний;

„перестроєня на лад справедливий способу вибираня до сойму й ради державної тай членів до рад повітових;

„зменшеня податків для міщан і селян в загалі;

„справедливого роскладу тягарів публичних, податків і престацій ріжних, як дорогових і т. і. а іменно зменшеня їйх посілостям меншим, а підвисшеня кому іншому, хто може більше платити;

„помочи з каси краєвої для задовжених селян та міщан в ріжних банках, а передовсім в банку рустикальнім;

„знесеня права патронату (після котрого попа на місце презентує дідич, хоть би й чужої віри);

„повної самоуправи гр. к. церкви нашої а за тим усуненя оо. Єзуітів з Василіянских монастирів;

„шанованя свят наших всіма властями цівільними й військовими; в загалі ще й не одного“.

Лист сей писаний був саме тоді, як після звісної угоди д. Романчука і др. з деякими проводирями польско-панскої партії посилались ємy „письма признання“, але лист сей мало похожий на ті „письма признання“, як характером своїх пунктів, так і тим, що не покладаєся на угоду, а каже, що „ми міщане й селяне боротись будемо о се, хотьби Вас зрадили тії, що умову з вами зробили“ і кінчить такими словами: „сміло вперед, бо ми, — а ми ту народ не темний, а самосвідомий, чинів від Вис. правительства видіти бажаємо“.

Прочитайте також в 31 ч. Діла звістку про селянске віче в Жидачеві, одно з немногих у часи недавної виборчої агітації в Галичині, на котрих голоси робучих людей не були заглушені схолястикою нашої ніби-інтелігенції.

Навіть справоздавець Діла каже: один бесідник за другим, в сіряці й капоті, виступав і забирав голос, виводячи справи всіх дотикаючі, і згідно гомоніли одобреня: славно! чиста правда!

„П. Попек з Крупска... говорив о уставі ловецкій, як народ нею покривджений.

„П. Турко з Роздолу діткнув устави конкуренційної, жадаючи, щоби будучий наш посол промавляв за знесенєм патронату і проти накидуваня з гори нам (громадам) учителів, бо громади поносять великі тягари на церков, школу, будинки ерекціональні, а за свої кошти не мають жадного голосу.

„П. Климкович із Жидачева красно виказав, які шкоди терпить наш повіт через виливи вод і жадав, щоби вищі власти змилувалися і над нашим повітом та старались запобігти шкодам.

„П. Федоров з Межиріча підніс справу нищеня лісів.

„П. Петрицкий упімнувсь за громадами коло Журавна, щоби правительство дало їйм побір сировиці для худоби з поблизького Калуша, як в загалі щоби й сіль для людей була дешевша...

„А вже найдосадніїші голоси відзивались що до шкільних справ...

(Допись кінчиться тим, як добра згода між членами збору, котра держалась, поки йшла розмова по „справи всіх дотикаючі, всіх живо інтересуючі“, — пропала, як у збір перенесена була ніби-інтелігенцією партійна боротьба львівських кружків „народовских“ і „москальофільских“ о посольскі кандидатури).

З поданих вище примірів видно, що „менший брат“ наш, прокинувшись, заговорив найбільше про справи економічні (то б то про ті справи „жолудкові“, котрі висміяли торік „народовскі“ й „москальофільскі“ газети, коли про важність їйх заговорила радикальна молодіж у Львові) та адміністраційні, але не забув і культурних, в тім числі й церковних, тілько заговорив про них, бажаючи самовправи громади в тих справах, тоб то зовсім не того, що народови накидає наша ніби-інтелігенція з єі проводирями — епископами.

Коли прочитаєте напр. відозву, котру видала в часи недавних виборів наша руско-украйінска радикальна партія, підпираючи кандидатів, котрих поставили самі селяне на своїх зборах, то доневнитесь, що наша остатня парляментска програма як раз опираєся на грунті того, чого самі наші селяне й міщане починають уже домагатися, тілько, звісно, доповняє й систематизує ті домагання й відкидає всяку думку, щоби висші власти, котрі тепер залежать від парляменту, переважно вибираного клясами панскими, могли „змилуватись“ над нашим бідним людом, а добиваєся того, щоби в парляменті мали рішучий голос кляси прості, котрі таким способом сами б собі помогли.

Ось пункти нашої парляментскої програми:

1) Щоби люде не платили податку від грунту, ані від хати, тілько від доходу; щоби той, що має два рази більший дохід, платив три рази більший податок, бо тепер найбогатші богатирі платять далеко менше податку, ніж би повинні, прирівнавши їйх до того, що платять бідні люде; щоби від того, що хто конче потребує на прожиток свій і своєі родини, не платити ніякого податку.

2) Щоби того, що хлібороб к о н ч е потребує на прожиток свій і своєі родини, не сміли ліцитувати.

3) Щоби в загалі не можна було ліцитувати грунту, тілько дохід із грунту.

4) Щоби держава допомагала громадам набувати на власність громадску грунти, що лежать в їйх границях; щоби громади мали право першенства при всяких ліцитаціях і продажах з вільної руки.

5) Щоби для тих людей, що зовсім не мають землі, держава віддавала в посесію грунти камеральні.

6) Щоби в війску служили люде не більше як рік; щоби війска сталого було менше і щоби тим самим теперішні величезні видатки на війско вменшити.

7) Щоби скасувати всякі непотрібні такси та штемплі.

8) Щоби кождому вільно було брати сировиці, кілько треба, а сіль, щоби коштувала лиш тілько, що коштує єі фабрикація, то є тонка найбільше три крейцарі.

9) Щоби скасувати льотерію, котра видурює остатний крейцар від найбіднійших людей.

10) Щоби вменшити оплати та тягари податкові від усяких спілок та громадских інтересів.

11) Щоби скасувати акцизи від таких річей, що конче потрібні до житя, а натоміст наложити податки на такі річи, що служать тілько для забави та окраси великим богатирям.

12) Щоби уряд направив береги рік, щоби вони людям не робили шкоди.

Особливо-ж:

13) Щоби скасувати куріі виборчі, то є, щоби при голосованю на всяких послів мужик мав таке саме право, як пан; щоби на послів голосували всі, чи платять податок, чи ні, почавши від 21 року житя; щоби не було правиборів, тілько щоби всі просто на послів голосували; щоби голосоване було тайне, щоби ніхто не смів заглядати до картки, на кого хто голосує; так само, щоби кождий, що має право голосувати, мав право також бути послом. Отсе зовеся: загальне, безпосереднє, тайне голосованє, котре одно може Вам дати велику силу в усіх справах громадских, краєвих і державних.

14) Щоби в школах східної Галичини, від найнизших до найвисших викладали по руски; щоби в руских сторонах урядова мова була руска.

15) Щоби наука в школах, особливо народних і середних, уладжена була відповідно до потреб люду, а не так по-пански, як тепер.

16) Щоби в школах учили за дурно, то значить, щоби скасовано всякі оплати шкільні; щоби держава давала біднійшим ученикам підмогу на книжки, одіж та харч, аж поки не скінчать школи.

17) Щоби скасовано штемплі на газети та календарі; щоби в газетах вільно було писати всю правду; щоби людям зовсім вільно було сходитися на всякі наради і говорити там усю правду; щоби їйм зовсім вільно було закладати всякі товариства.

18) Щоби урядники, в часі свого урядованя, строго держалися права, а котрий право переступить, то щоби відповідав перед звичайним судом, так як кождий інший чоловік.

Нарешті доконечне:

19) Щоби рускі посли в раді державній тримали з такими послами, що твердо стоять за добром робучого люду“.

Ось чого наша партія хотіла, приступаючи до виборів. І за те кинулись кусати нашу партію всі, кому невигідно, щоби нарід прокидався та сам брав у свої руки свою долю. Се й не дивниця, але у нас случилось щось чудненьке й несподіване. Між противниками нашої партії та єі кандидатів на посли явились і такі, у котрих імя Шевченка не сходить з язика; завзята боротьба проти нас, котра доходила до клевет, підкупства, арештовань і т. і. велась між ін-

шим під прапором украйінства, іменем і Вашим, російські Украйінці!

Наші противники, котрі звуть радикалізм „баламутством“, гордо кричать, що Ви з ними, що Ви проти нас.

Чим вони оправдують свою боротьбу проти нас? Тим, що ми не пристали на знамениту „угоду“, котру вони заключили з деякими з польских урядників та панів і котру вони звуть гучно згодою з Поляками!

Ми згоди з Поляками не цурались, а самі голосили єї тоді, як наші противники з народовского, як і москальофільского табору в купі проповідували, в Ділі й Червоній Руси, що Русини з Поляками не можуть жити в однім політичнім краю Тільо ж ми хотіли згоди з польским народом, а не з людьми, ворожими і нашому й польскому народови, та з урядниками, що залежать від тих людей.

Нам докоряють тим, що ми не згоджуємось пристати до проскріпції того, що звуть у нас „москальофільством“. Ми не зрікались нашого украйінства, ми пишемо по украйінски, видаємо на украйінскій мові европейских писателів, але ж ми не можемо признати право політичної власти накидати кому небудь єго народні симпатії, етнографічні погляди, літературні заходи і т. і. Проскріпція ніколи не спиняється на однім ступні: сегодня даси волю проскрібувати сусідови, — завтра дійде черга до тебе. Що до нас, то знаменита угода з початку підвела нас під проскріпцію, виголосивши устами свого шефа, митрополита, що тому, хто на неї не пристає, в тім числі й на те, щоби стати під прапор католіцизму й признати й політичне проводирство за ним, митрополитом, — тому „нема місця на рускій землі“.

Ми-ж, купно зо всіма освіченими Европейцями не можемо признати для себе ніякого примусового світогляду, а тим менше католицкого, і заявляємо, що ми стоімо за вільну науку. Тим часом ми не тілько признаємо й католикам і їйх церкві право на вільність (звісно, не на привілегії), а й розуміємо, що ся церков, при теперішній своїй силі, могла би ще послужити народови, якби хоть трохи повернула свою силу на полагоду народної нужди, наприклад якби наша галицка католицка церков хоть трохи наслідувала свою сестру напр. в Ірляндії. Через те ми, почавши напр. Народ, обертались і до духовенства нашого, як до людей, котрі, хоть трохи вменшивши свій кастовий егоізм та трохи дальновиднійше поглянувши на свій стан, могли би ще дійсно послужити народови.

Через се ми, почавши в загалі з миролюбних слів до всіх наших партій, миролюбно говорили й про наше духовенство. Не наша вина, що ми мусіли змінити свій настрій. Против нас виступили клерикали-москвофіли й клерикали-народовці. З остатними у нас були свої рахунки. Наші погляди на самостійність нашої національности й на літературну мову нашу однакові з народовскими. Через те ми мали право вірити в можливість спільної з ними праці бодай в громадско-письменских справах. Мало того, наші люде просто досить попрацювали на користь „народовців“, як кружка чи партії. Щоби не далеко ходити, ми нагадаємо напр. остатні вибори до сойму, коли наші люде і в часописях і на вічах із усіх сил підпирали кандидатів, поставлених спільно комітетами обох старших партій, в тім числі й народовских, сподіваючись, що вони чесно виповнять ті обовязки, які вони приняли перед виборцями, то б то будуть боронити інтереси, подібні тим, які виложені вище народними голосами в Роздолі й Жидачеві.

Тілько ж довгою пробою ми доневнились, що народовским проводирям потрібна наша служба, а не наші цілі, котрі сходяться і з цілями нашого народу. Приймаючи нашу службу, ті проводирі при всякім случаю відхрещувалися від наших цілей і ставали на боці ворогів освіти й економічного увільненя народу.

Ми мусіли зорганізуватися в осібний гурт. А як тілько се сталося, так на нас посипались удари так само з народовского, як і з москальофільского боку. Найбільше ударів ми дістали від „князя церкви“, котрий тоді стояв по середині між двома нашими старшими партіями, так що кожда вважала єго за свого. Ми нагадали вище, як ми дивились на католицку церкву та єї духовенство у нас Більшого миролюбства, як наше, не можна бажати від людей, котрі вийшли по за круг конфесійного світогляду. Але ж наше загальне миролюбство не знимало з нас обовязку, в кождій окремій пригоді показувати хиби в учинках того чи другого церковного достойника. З самого початку ми мусіли вказати на шкоду, яку зробив нашій колонізації в Америці д. митрополит тим, що відкликав улюбленого і зручного єї дорадника о. Волянского (котрого ми хвалили, не глядючи на те, що він піп і що він організував наших колоністів коло церкви) тілько щоби прислужитися польско-ультрамонтанским примхам і своїй фантазії запровадити целібат серед нашого попівства. Далі ми мусіли писати в Народі й про те, що виложено в ч. 14 мин. р. в статі п. з. Жидівска господарка в добрах християнского митрополита.

От за сі особисті урази д. митрополит видав проти нас куренду, котрою велів попам викидати нашу газету з читалень і т. д.

І після сего наші угодовці-народовці признали д. митрополита проводирем навіть світскої політики Русинів!

Хто-ж може вимагати від нас, щоби й ми пристали на таку згоду? Ми могли тілько підняти рукавицю, котру нам кинули головачі народовців і їйх проводир, д. митрополит, котрий зараз же поспішився виголосити, що всім, хто єму не підчиниться „нема місця на рускій землі!“

Тілько ж і після того ми, не зрікаючись натурально вільної науки, згодились би бодай не ставити в першу лінію боротьбу з духовенством і навіть пішли би поряд з ним, як би воно так стало за політичні й соціяльно-економічні потреби нашого народу, як стоїть напр. ірляндске духовенство. Але-ж погляньте напр. на остатню виборчу відозву „Головного руско-

го комітету", підписану відпоручниками галицких епископів і проводирями народовців, і порівнайте ві з тим, чого бажає сам народ наш в приведених вище документах.

Та відозва не надумалась ні на що інше, окрім знаменитих пунктів угоди дд. Романчука, митрополита й проводирів польского панства:

„Ми галицкі Русини стоїмо на грунті народної окремішности і на тій основі бажаємо народність руску і мову плекати і розвивати, придержуючись вірно католицкої церкви й греко-рускаго обряду.

„Ми стоїмо на грунті австрійскої конституції, а стоючи за конституційним устроєм держави з ві правами й свободами, ємо і останемо все вірними Нашому Наймилостивійшому Монарсі, Єго найдостойнійшому Домові і австрійскій державі.

„Ми народ, зложений в найбільшій части з хліборобів селян і маломіщан, котрі через тисяч літ переховали нашу народність і нашу мову; томуж інтереси селянства й маломіщанства мусимо перед всіми іншими мати на оці" (В торічних відозвах угодовців говорилось про „економічне двигнене" міщанства й селянства. Тепер і такі слова, — все таки неясні по своїй загальности, мабуть показались за радикальні для наших угодовців!)

В нашій газеті було досить говорено про неполітичність або пустоту сих пунктів, — завважаємо, ще пустійше виложених в сій виборчій відозві ніж у промовах д. Романчука й товаришів і в першій їх відозві Тепер скажемо коротко, що пункт про окремішність народну, що належить більше до літератури ніж до політики, в відозві виложений так, що в нім навіть стерто всемалоруску барву, так що під него можна підложити і ту окремішність Галичан від Українців, котру нераз ширили наші уніятскі клерикали. Слідуючий пункт про католицку церкву дає основу для такого „рутенства", бо він ділить нас Галичан навіть від православних буковинских Русинів. В усім же сей клерикальний пункт перемішує віру й політику і повертає нас назад не тільки против конституції з 1867 р., а й против законів „просвічених деспотів" XVIII столітя.

Пункт про австрійску державу лишній, позакілько він говорить те, що не потребує розмови, бо у нас усі партії стоять на австрійскім державнім грунті, або шкодливий, позакілько він кидає інсінуацію на „неугодових Русинів", а також позакілько він не домагається перемін у теперішній австрійскій конституції, при котрій ми, Русини, завше будемо упослі джені.

Вже остатнє віднимає всяку вартість пунктови про інтереси селян і мало-міщан. При теперішній конституції нашій і при всіх наших адміністративних порядках, котрі з неї виходять, наше селянство а надто маломіщанство не можуть мати ніякої вплывової участи в соймах і парляменті. Хто ж буде пильнувати інтереси того селянства й маломіщанства? Звісно, не сойм і не парлямент, котрий переважно складаєся з панів, капіталістів та їх агентів, і не міністерство, котре мусить правити в згоді з більшостію парляменту. Коли в остатні часи наші закони хоть трохи узглядняли інтереси простого народу, то тілько фабричних робітників, тай то тілько через те, що в великих містах німецких і ческих країін організувався великий рух робітницкий соціяльно-демократичний, котрий хоть і не має, дякуючи нашій аристократичній конституції, своїх прямих репрезентантів у парляменті, як має він їх у Німеччині, то все таки знаходить собі прихильність у німецких радикалів, демократів, котрі передають петиції робітників і в парлямент і навіть боронять їх інтересів. До сего додати треба ще й те, що нашому панству рух фабричних робітників прямо не грозить, тоді як напр. двигнене нашого селянства просто пішлоби против інтересів панства.

Наші угодовці не подають ніякої надії не тілько на те, щоби вони взялися за організацію селянства подібну до тої, котру проводять соціялісти серед фабричних робітників, але навіть на те, щоби вони були хоть так прихильні до руху селян, як демократи до руху фабричних робітників. Наші угодовці не зважилися натякнути яким небудь реальним приміром на те, що вони розуміють під словами „інтереси селянства й маломіщанства" Нарешті в осібній куренді митрополита, з поводу виборів, зовсім пропущено увесь сей пункт.

І в імя такої програми угодовці побороли, при помочи жандармів і Поляків (як се признало й Діло в ч. 53) нашого кандидата в Коломийскім окрузі, д. Даниловича, котрого навіть Діло зве „популярним кандидатом!"

Погляньмож тепер, що дістали Русини після всіх сих угод і соромних заходів.

В остатний період було в віденьскім парляменті 5 депутатів-Русинів: один з поставлених спільно комітетами обох старших партій, д. Ковальский (старшої партії) і чотири з поставлених митрополитом по згоді з польско-панским комітетом. Сих митрополитальних кандидатів Німці зразу прозвали Parade-Ruthenen, і вони нічогосінько не робили доброго в парляменті. Не богато робив і д. Ковальский, а все таки хоть иноді промовляв за національними правами Русинів та передавав парляментови рускі петиції, котрі надсилано на єго руки (Озаркевич тілько під конець того періоду виступив з кількома промовами против прав. системи, коли сам був зачеплений галицкими властями і через те єго виступи не мали й такої ваги, як промови Ковальского). Тепер, з попуском та ласкою польских панів та інших сил, перейшло сім руских депутатів, — попри 57 польских, — при чім два з них (Охримович і піп Брилінский) не були навіть поставлені Головним руским комітетом, в котрім були відпоручники епископів і народовців, — значить накинулися Русинам і перейшли при помочи звісних польских сил. Коли названі два посли увійдуть в рускій клюб, то будуть там просто дозорцями й агентами польского клюбу. Не красну ролю може грати в

рускім клюбі й Мандичевский, один з недавних митрополитальних послів, як і д. Охримович. До сих трьох явно не чистих руских кандидатів, треба додати й д. Підляшецкого, противуставленого угодовцями д. Даниловичу. Д. Підляшецкий — звичайний урядник, котрий нічим доси не показав навіть своєї рускости і в додатку був поставлений і в спис кандидатів польско панского комітету. Так значить, скілько небудь рускими кандидатами можна вважати тілько трьох. Але-ж і сих трьох не можна признати незалежними, бо вони обовязались признавати над собою команду митрополита, котрий мимо своїх церковних примусових поглядів і інтересів, є урядник, залежний від міністерства. Окрім того, і ті 3 посли дали певні обіцянки й польским панам та намістникови. Через се теперішні депутати Русини не тілько не можуть собі позволити незалежних чинів, але навіть критики хиб наших порядків, від котрих терпить наш народ, і навіть поступків адміністрації.

Ми вже натякнули, що ніяка поправа економічного стану нашого селянства й міщанства не можлива, поки не зміниться теперішня виборча система. Наш теперішний уряд не може навіть зробити що небудь похоже на „крестянский банк“, котрий заложив у Вас самодержавний цар, хоть тілько з тим, щоби зараз же зопсувати его. Подібний банк, котрого домагаються наші селяне, може у нас бути заложений тілько парляментом, в котрім буде більше ніж тепер демократичних елементів. Те-ж саме треба сказати і про реформу податків і т інші речі, котрих домагаються вже й наші міщане й селяне. От через що вже й наш малоосвічений народ починає домагатися зміни теперішної виборчої системи і навіть просто поголовного права голосу, котре ми внесли в свою програму. Чи ж посміють наші угодовці-народовці, патентовані митрополитом і ще деким, заговорити про щось подібне в віденьскім парляменті і навіть передати за те петицію від наших робітних людей, міщан і селян? Звісно, ні. І руским робітним людім прийдеся передавати подібні петиції через руки якого-небудь Німця-демократа, котрий і мови тих петицій не розуміє!

Ось що нам принесла славетна угода й перехід Русинів-народовців з опозиції на бік консервативного міністерства та польского панства, ще більше консервативного.

Тимчасом, зважившись, що в деяких виборчих округах наш народ рішучо прокинувся і навіть між Поляками піднялось невдоволене зі своїх панско-консервативних політиків, — можна було надіятись, що Русини могли перевести в усякім разі 3—4 чисто опозиційних, цілком незалежних депутатів. Треба було партійним проводирям здержати свою виключність хоть на тілько, на кілько вона здержувалась два роки назад в часи соймових виборів, а головно треба було попустити ініціятиву кандидатур селянам у повітах. Певно би було вибрано таким способом хоть по одному з більше поважаних селянами, працьовитих і чесних людей зо „старої“ партії, з народовців і радикалів, котрі би зобовязалися піднимати в парляменті справи, як каже дописуватель Діла про віче жидачівске, всіх дотикаючі, всіх живо інтересуючі, котрі би виголосили, які реформи потрібні для нас Русинів і передавали би парляментови петиції нашого народа про его потреби й реформи, а повертаючи з парляменту до дому, давали би народови справоздання про парлямент і свою справу і таким чином будили би дальше народну думку й вели до того, щоби народ наш прилучився до демократично-реформового руху, котрий тепер організується по свій Австрії.

Тоді можна би нашим украйінолюбцям повторити слова Шевченка:

обніміте — найменшого брата
нехай мати усміхнеться,
заплакана мати!

Тепер же в устах їїх такі слова — чиста бріхня.

Не вже-ж і Ви, російскі украйінолюбці, станете на боці сеї бріхні, як нас запевняють наші прихильники угоди з польским панством? Не вже Ви, замісць того, щоби помогти нашому мужицтву, котре, як бачите, само, прокидаючись від сну, стає на дорогу европейского радикалізму, — станете проти него, підпираючи хоть самим тілько авторитетом імени Украйіни наших угодовців?

Кажемо отверто, ми, котрі тут підняли рішучо прапор вільної науки, повної волі й оборони економічно-соціяльних народних інтересів, — ми сподівалися від земляків і прихильників Шевченка не тілько симпатії, але й дійсної помочи літературної й матеріяльної. Нам тут треба не тілько вдержувати газету, — котра завше отверта й для Ваших голосів, — а й бібліотеку наукових творів при ній (ми обявили на початок твір Дренера „Історія боротьби між вірою й наукою“, котрий Ви маєте по російски обкусаний цензурою), окрім того популярну газету, далі нам треба устроювати віча вести виборчу агітацію, видержувати процеси іті. що все, як звісно, служить для пропаганди певних ідей. Ся пропагада не спиниться на самій Галичині, а обнявши народ наш тут, сама собою перейде й через російску границю, так що якби Ваша праця обмежилась тілько на помочи нам, то й тоді Ви послужили би й пробудці Вашого народу. Кажемо отверто, що нам без Вашої помочи важко буде видержати всю боротьбу, котру сама сила річей поклала на нас, а ще важше буде видержати ві тоді, коли Ви станете на боці тих, котрі після всяких солодких народолюбивих слів, заявили себе противниками самосвідомости й самоуправи нашого народу.

Ну, та яку би Ви дорогу не вибрали, а ми назад не підемо! Гірші часи ми вже пережили; тепер за нашими думками вже обявилася хоть частина самого нашого мужицтва, і справа наша не помре і навіть не засне на хвилю, тим більше, що наша Галичина все таки втягнена за другими частинами Австрії у всесвітний радикальний рух, котрий що року стає все дужший.

А Ви подумайте про будучність Вашого напрямку в Вашій країні, коли Ви, замість того, щоби стати по нашім боці, станете на бік наших противників, обявившися за спільність з польским панством і австрійским консерватизмом і за команду католицкого епископату в справах умислових і політичних. Які Ви можете мати підстави для Ваших украйінских тенденцій при таких умовах? Як не як, а украйінолюбство з часів Шевченка належало до поступових тенденцій серед російско-украйінскої громади. Тепер би ему прийшлося самому наложити на себе руку, якби воно приняло програму наших угодовців. І чим більше й через російский кордон проходити ме европейский поступово-радикальний рух, тим більше обминалиби украйінство поступові елементи в самій Украйіні і навіть повертальсьби ворожо до украйінства.

Самого москвоненавистництва, котрим наші реакціоністи-угодовці можуть притягати Вас на свій бік, не досить. Ми думаємо, що на довгий час як нам остаєся єдиною здоровою політикою — спілка з поступовими рухами в Австрії в цілях єї реформи на вільну народну державу, так і Вам треба йти до такої спільности з поступовими елементами в Росії. Але навіть допустивши слушність москвоненависти й безнадійність Москалів для поступу, — все таки на одній москвоненависти й на словах про повну відрубність Украйінців від Москалів стояти довго не можна. Треба ж чим небудь наповнити украйінску окремішність, обявити, яку власне правду хочете запровадити в своій хаті, — чи правду вільної науки й усенародної волі й добробиту, чи науку католицкого або іншого епископату; чи будете Ви рішучо стояти за інтереси нашого плебсу (політичні, соціяльні й економічні), чи преклонитесь перед інтересами польского чи другого панства, — інакше сказавши, треба-ж обявитись, чи Ви пристаєте до всеевропейского поступово-демократичного радикального руху, — звісно, з Вашими краєвими й національними відмінами, — чи до его також усесвітних противників??

That is the question!

Редакція й головні сотрудники Народа.

Інтереси польского панства і Правдянска наївність.

Нам дорікають за надто полемічний тон і зміст нашого виданя. А ми пригадуємо, як з початку нам навіть наші приятелі дорікали за надто великий оптімізм, коли ми кликали наших земляків усяких партій і кружків до спільної праці для народу, починаючи з тих точок, в котрих усі ті партії були згідні з собою. Скоро нашому оптімізму наступив конець, а в купі з тим і нашій евангельскій кротости: против нас виступили: „Червоная Русь, митрополит, „Дѣло“, „Правда“. Резон до такого виступу був: властиво ми, як і всякий прихильник щирої праці для поступу мас народних, мусіли принести „не мир, но меч“. Спеціяльно в Галичині наша пропаганда мусілаби справді зблизити і примирити людей ріжних партій і кружків, але під умовою, щоби в кождій партії і кружку настав поділ, через котрий люде більше освічені і чесні відділилисьби від темнолюбців і егоістів. Цілком резонно, що в відповідь на наше миролюбство, ми стали діставати удари, забороняючі куренди, клевети і лайки, перед котрими годі було мовчати. До того ще, хто знає нашу Рутенію, той знає, кілько в нас наросло гордовитого неуцтва, крикливої поверховности, крутійства, а над усім, нетерпимости, котра безлично виголошує не тілько: хто не з нами, той против нас, против рускаго народу (Правда з 1891, І. 3) але навіть „хто не з нами, тому нема місця на рускій землі (слова князя Рутенії, митрополита, підхоплені всею народовскою пресою).

Важко не писати сатири, казав колись римский писатель. Побачили би ми, що би він сказав, як би поглянув на нашу Рутенію. Як тут не полемізувати, навіть різко?

До того полеміка, безпремінна умова боротьби думок, інтересів, поступу громадского. Без неї необходиться дневникарство, бо день за днем виявляє яку громадску хибу, фальшиву думку, котру треба зараз же й показати, не дожидаючи, поки таких проявів набереся на книгу наукової праці, в котрій можна тим спокійнійше їїх оглядати, що деякі з них вже „відійдуть у вічність“ иноді навіть з тими громадами, в котрих вони творились.

От і тепер ми мусимо полемізувати, але зовсім не через те, щоби нам так подобалось, а через те, що під руки нам попадаєся в одній нашій часописи вривок з цілого ряду фальшивих думок, котрі обплітають нашу громаду й недають їїй стати на власні ноги, щоби самій дбати про свої справи. В 1-ім вип. „Правди“ за сей рік, ми знаходимо, під мало йдучою до справи назвою „Історична міссія Росії в сучасности“ згадку про дуже важну практичну справу нашого народа — а при тім знаходимо думки найчуднійші, надії найнаівнійші, і через те все виводи найфальшивійші.

Справа та так зване в Росії „разверстаніе“ то б то рішучий розділ землі мужицкої від панскої. В Галичині ся справа звісна була колись як справа „лісів і пасовиск“. Поки селяне були крепаками, то б то майже зовсім бидлом, власність панів, доти не було строгого поділу між їїх землею й панскою, бо сама користь панів потребувала, щоби двуноге бидло прохарчувалось, отопилось, накрилось, прохарчувало й четвероноге бидло своє. Але як настала „воля“, — се мусіло перемінитись, і в Росії, як і скрізь в Европі в часи увільненя крепаків, в 1861-1863 рр., бувші крепаки навіть діставши дещо поля, стратили всяке право на ліси, пасовиска і навіть часто й на водопої. В західних провінціях, „отъ Польши возвращенныхъ“, перевести сю революцію було важніше, бо тут сам уряд, після 1847 р., вбачивши, що політика на користь панів-Поляків, підпирає елемент ему ворожий, вписав користованє крепаків лісами, пасовисками й іншими „сервітутами“ в т. зв. „інвентарі“, котрі

мусіли нормувати відносини між крепаками й панами. По закону 1861 р. сі „інвентарі“ мусіли стати основою і для „уставних грамот“, котрі нормували сі відносини після волі крепаків. Перші мирові посередники з красвих, то б то польских панів, на скілько могли зламали інвентарі на користь панску. Але після повстаня 1863 р. сі посередники були змінені najazdem, між котрим чимало було украйінофілів хлопоманів, і крестяне в нашій Правобічній Украйіні (Югозападный край оффіціяльно) як і в Білій Руси з Литвою (Сѣве розападный край) не тілько дістали більше землі, але й удержали „сервітути“ на землях, що зісталисъ за панами.[1])

Правда, сі сервітути признані були временними, — до часів „разверстанія“ добровільного, чи примусового. Добровільне „разверстаніе“ пани могли й можуть провести в усякий час, умовившися з крестянами. Тілько знаючі люде свідчать, що коли „разверстаніе“ провести по правді (звісно, тілько легальній) то крестяне мусіли би получити від панів ще 30% до тої землі, що вже мають. Звісно, на таку „жертву“ пани не можуть зважитися, і через те стали ждати „обязательнаго разверстанія“, котре хтось дуже добре прозвав у 1860-70 рр. „наверстаніемъ“, то б то зворотом до панів того, що вони втратили після 1863.

Цілком натурально, що пани Правобічної Украйіни й тепер піднимають галас про потребу такого примусового „обязательнаго разверстанія“. Тількож „Правда“, котра подає звістку про урядові заходи до него, зовсім помиляється, коли ставить сі заходи в звязок з історичною міссією Росії, з системою „обрусенія“ Украйіни“. Ся система в „губерніяхъ, оть Польши возвращенныхъ“, і такі заходи, як „разверстаніе“, та ще й на користь панів, діаметрально противні проміж себе, як се зрозуміли навіть і не дуже мудрі російські адміністратори, починаючи ще з Дмитра Бібікова.

Від самого 1866 р. після знаменитого рескріпту 13 мая, котрим цар Александр II, переляканий кулею Каракозова, обявив, що він буде держатись політики консервативної, в тім числі „охорони власности“, пани „губерній отъ Польши возвращенныхъ“ стали підшиватися під той консерватизм і вимолювати „разверстанія“ для скріпленя в Росії пошани до власности. Та тілько в свій час генерал-губернатор згаданих губерній (Кауфман у Вільні, Безак у Кієві) вимогли в царя навіть кумедну конфіденціяльну заяву, що „рескриптъ 13 мая къ западнымъ губерніямъ не относится“. Трохи згодом, коли Кауфмана змінив у Вільні Потапов (потім шеф жандармів і один з авторів указу 1876 р., заборонившого украйінске письменство) а в Кієві по смерти Безака став кн. Дондуков, — в Петербург пойіхали знамениті „Віленскі проекти“, в духу „наверстанія“, але треба признати заслугу Каткова (се єдина заслуга обрусительского періоду его праці), що він тоді, забуваючи свої аристократичні сімпатії, багато прислужився до того, щоби в „Государственномъ Совѣтѣ“ провалено було ті „Віленскі проекти“.

Навчений долею тих проектів, кн. Дондуков сам уже не виступав з своіми, а тілько підхвалював „добровольне разверстаніе“, котре впрочім то там, то сям, під нагнітом посередників, що нюхали новий воздух, принесло чимало шкоди крестянам. Так само, навіть трохи гірше, йшла справа при ген. губ. Черткову. Але з появою на его місце Дрентельна (з колишньої Милютинскої партії) „разверстаніе“ спинилось, за що Дрентельн заслужив великі лайки, між іншим в галицкій печати, за котрою досить нерозсудно йшли й Русини.[1])

Як „слуга свого царя“, — поліцейский урядник і обруситель, — Дрентельн був не гірший, коли не ліпший усякого іншого російского генерала, бо по крайній мірі держався формальної законности й не мав особистої охоти переслідувати. Але ограрна політика его була найрозумнійша для генерала в глупі часи російскої реакції: Дрентельн строго охороняв готовий стан річей (status quo ante) спиняючи всякі заходи панів скривдити крестян „разверстаніем“ і не згоджувався ставити аграрні розрухи, навіть доволі сильні, під воєнний суд, а лишав їіх звичайному, ще тоді незміненому суду по закону 1864 р. За се его ненавиділи пани й уживали проти него всяких заходів, між іншим ославляли его украйінским соціялістом! Поводом до того було те, що в головну канцелярію Дрентельна був покликаний на службу звісний етнограф д. Іван Рудченко, котрий займався й ограрними справами. Пани відшукали, що колись д. Ів. Рудченко посвятив „Чумацкія пѣсни“ М. Драгоманову, а також і те, що він давав у 1875 р. в кієвску цензуру роман „Хиба ревуть воли“, котрий і получив тоді від цензора „печатать позволяется“, але не вийшовши печатно за рік, підскочив потім (нерезонно) під Юзефовичівску заборону 1876 р. і появився через кілька років у Женеві.

„Хто нами править? — казали пани: — Дрентельн править нами, а Дрентельном Меркулов (тодішний правитель ген. губ. канцелярії, про котрого добре слово недавно сказала навіть Правда), а Меркуловим Рудченко, а Рудченком Драгоманов“.

В подібнім змислі був зроблений донос навіть у Петербург, але й Дрентельн і Рудченко вспіли „очиститись“ від такого, дуже вже кумедного доносу, і до

---

[1]) По рахунку, приведеному в VII. т. (ст. 515). Трудів експедиції Чубінского, по інвентарям 1847 р. в Кієвскій губ. було записано за крепаками 1 231.472 десятин землі, по уставним грамотам 1861-1863 р. дано було їім тілько 1.061.969 дес., по викупним актам, переведеним najazdem 1. 48.563, в Волинскій: по інвентарям 1.398.499., по грамотам 1. 05 552, по актам 1 570. 293; в Подільскій: по грамотам 991,734 д., по актам 1.183.524 д

[1]) Коли по смерти Безака, назначений був ген. губернатором у Київ кн Дондуков, по рекомендації панскої (Шувалівскої) партії при царскому дворі, воєнний міністр Дм. Милютин не згодився на те, щоб ему дано було в руки й військо, як начальнику военного округа і Дондуков зістався тілько ген. губернатором, а начальником военного округа назначений був Дрентельн, шеф штабу при Безаку (такі заходи проти самого себе були в духу небіжчика Александра II). Се спаралізовало всі наверстательні пляни партії, котра надіялась на кн. Дондукова, бо як би де „наверстаніе“ визвало крестянский „бунтъ“, то кн. Дондуков мусів би прохати війска в Дрентельна, котрий би мав можливість освідомити царя в змислі Милютинскім, а не в Шувалівскім. Потім уже Дрентельн явився в Київ генерал-губернатором і начальником военного округа вкупі.

смерти своєї Дрентельн удержав свою політику в аграрних справах, не глядаючи на те, що в усій Росії вже наступала теперішня дворянская (шляхоцка) эра.[1])

Тепер, коли ся „дворянска ера“ розцвила пишним цвітом, дивно булоби, як би й панство „губерній отъ Польши возвращенныхъ“, не попробувало користуватись нею, піднявши справу „обязательнаго разверстанія“, і не буде нічого дивного, коли теперішний уряд царский, в загалі дуже недальновидний, подасться й тут панству, хоть явно навіть против інтересів державного централізму, обрусенія. „Правда“ даремне виставля думку ввести на Правобічній Україні примусове „разверстаніе“ тільки заміром уряду — догодити тамошнім панам-обрусителям. Панів Росіян там меншість, а надто напр. на Волині, і для них могло би бути досить урядового натиску на крестян для „добровольнаго разверстанія“. Коли може з панского боку й пущено в Петербург голоси великих панів-Росіян, то тільки як авангард усего панского гурту, в котрім більшість — Поляки. Давно вже звісно, що в Правобічній Україні певні пани-Росіяне служать „трубами“, через котрі голоси панского гурту переходять до царя. В часи аграрних реформ по „Милютинскій системі“ такими „трубами“ звали графів Бобринских, котрі одним боком поріднені з царем, а з другого з Поляками-магнатами (Родина Бобринских іде від сина Катерини II і Потьомкина, а дочка Катерини від него ж видана була за гр. Браніцкого і принесла єму цілі повіти, — колись козацкі полки, — з містечками, що мали „майдебурію“). В усякім разі загал польского панства в краю буде радніснький „разверстанію“ й покористуєся тим в противність системі „обрусенія“, котре в соціяльно-економічних справах доси опиралось на крестян.

„Правда“, вигородивши польске панство з ініціятиви проектів „разверстанія“, пускаєся в такі розмови:

„За для панів — се справа (разверстаніе) користна, хоча в інтересах Поляків (котрі, замітим, на Правобер. Україні переважно — пани) не повинна бути пожаданною... Кажемо вдруге, що „разверстаніе угодій“ — річ вельми спокуслива за для панів; а через те ще більш цікавим стає знати, як повернуться до неї пани-Поляки (еге-ж!) Правобережя? чи вплутаються вони в сільце, поставлене „обрусеніемъ?“ (!!!) чи вскочать вони в багно пекельного ворогования з народом?“

„Разверстаніе“, — каже далі Правда, — есть те пекло, де жеврітиме огонь аграрного ворогования народа до панів, огонь запеклої ненависти. А тим часом нема в світі нічого легше, як не розводити панам сего пекла. І ми вважаємо за свій обовязок остерегти польских панів Правобережної України й щиро порадити їйм, що б вони не тільки не вимагали й не приставали до „разверстанія“, а що б з усієї сили цурались його й чим швидше зробили його не можливим, бо се „разверстаніе“ станеться їйм на віки разверстаніем між ними а народом. Хиба ж таке роз'єднанне може бути в інтересах Поляків?...

„Ще раз радимо щирим серцем польским панам, що б вони не допустили „разверстанія“ і самі, порозумівшись з селянами, як мога швидче й вигідніще за для крестян уладнали сю справу. Певна річ, що пани мусять і повинні в сій справі поступитися крестянам своїм інтересом матеріяльним, по просту землею, поступитися на таких умовах, яких не спроможен перевести уряд; але ще певнійше, що інтереси згоди, інтереси, що задля людей освічених геть вище над інтересами матеріяльними, отсі високі інтереси щедро винагородять панів. Отже — caveant consules, щоб потім ні на кого не нарікали!!..

Скажемо й ми по латинскому! O, sancta simplicitas! O, simplicitas simplicitatum! Де вона бере, Правда, публіцістів з такою дитячою наівностю?!

Хиба ж „разверстаніе“ з народом новинка для польских панів? Хиба ж у нас на Україні, вони коли небудь подались на замани „моральних інтересів“, починаючи з Косціюшка, коли вже не згадувати часів Адама Кисіля? Чому польскі пани в 1830-31 рр. не зреклись крепацтва? чому перед самим повстанем 1863 р. не то не зрікались землі для народу, а ще й відбирали й ту, що була за ним записана по інвентарям 1847 р.? Чому в Галичині вони не дали громадам „лісів і пасовиск?“ Чому? Чому?!

Тому, що ніґде ще не було й не буде, щоби вся соціяльно-економічна кляса зреклася своїх соціяльно-економічних привілеїв добровільно (Знаменита ніч 4 августа 1789 р. коли депутати французкої шляхти в Assemblée Nationale зреклись останків феодалізму, настала вже тоді, коли фактично вони були скасовані бунтами по селах). І теперішні Поляки-пани на Правобічній Україні не будуть виключкою з сего правила, як не були вони перед 1863 р.

Історія навчає, що скорше деспоти-тирани, цезарі, царі можуть на перекір панству, котре їйм противиться, зробити соціяльно-економічні переміни на користь простому народу, ніж щоби пани зреклися своїх привілегій. І ті Українці-хлономани, котрі в 60-ті роки покладали надію на „Царя Освободителя“, поступали єму на службу й підпирали перші початки системи „обрусенія губерній, отъ Польши возвращенныхъ“ все таки мали більше рації, ніж теперішні українскі національники, котрі проповідують надії на польских панів і спільність з ними Українців. Але й царска прихильність до мужиків не може бути довга; царі завше повертають до панів, як тільки пани покоряються їйм. До того-ж теперішній царский уряд у Росії явно стратив всякий розум державних справ, то ж і прихильникам украінского мужицтва не зістаєся надії ні на кого, як на той рух серед самих робітницких кляс, котрий тепер іде по всій Европі й Америці і котрий навіть у Галичині виступає вже з кружків і становиться масовим.

І Росія не запреся від чого ніякими мурами.

---

[1]) Треба зазначити ще один вчинок „обрусителя“ Дрентельна. Коли, в духу „дворянской эры“ міністр освіти Деляпов (вірменин) видав звісний циркуляр, котрим виганяв мужицких, міщанских і в загалі бідних дітей із гімназій, то Дрентельн написав у Петербург, що сей циркуляр шкодливий для „обрусенія Югозападнаго края“, бо виганя власне „русскіе элементы, а лишає польскі — панскі й богатші.

Але Правда, котра стала органом згоди деяких необачних українолюбців з панами-Поляками й видає часом ту згоду за згоду Українців з Поляками, — має про панів-Поляків найрожевійші думки. Не так давно читали ми в ній похвали тому, як добре держаться на Правобічній Україні дідичі-Поляки з робітниками-Українцями, в порівнаню до панів-обрусителів. Нехай, що в сім є частина правди. Але звідки взялась у панів-Поляків така добрість, котрою напр. у часи крепацтва вони далеко не виблискували поряд з панами-Москалями? Ні звідки, як від того, що в них тепер нема під рукою сили, яку дає своя поліція й суд, котрі тепер на Правобічній Україні в руках „najazdu“. Ми знаємо й Жидів-орендарів, котрі добре держали себе перед робітниками, коли під боком був строгий до них мировий посередник або судя. А дайте поліцію й суд у руки польскої шляхти та Жидів-орендарів, або дайте „дворянскій ері“ вкінець запанувати й на правім боці Дніпра, то й побачите їйх добрість...

Ні! покиньмо дитячі надії на кого небудь, хто стоїть зверху чи збоку, в тім числі й на польских панів. Будемо покладатись тілько на в с е е в р о п е й с к и й, радикально-поступовий народний рух, до котрого вже починає приставати й сам наш народ. (Звертаємо увагу на наше слово в с е е в р о п е й с к и й, бо дд. Правдяне, щоби скомпромітувати нас перед українолюбцями в Росії, — котрих загал певне не може зречися найліпшого в українофільстві в часи Шевченка й „хлопоманії“, — і назвати радикалізм баламутством, кажуть, бущім то ми „віщуємо смерть Україні й тягнемо нашу молодіж до „общеруского радикалізму“, навіть тоді, коли ми, агітуючи за радикальним кандидатом в австрійску Раду державну, нічого спільного з Росією не маючу, скорше моглиби заслужити назву прихильників „общеавстрійского радикалізму“ або дійсно австро-рускої варіації всеевропейского радикалізму. В російскій Україні ми бажали би українскої варіації того радикалізму, котра, якби Росія прийшла до спільното всім сі крайінам парляменту, могла б увійти в склад общеросійского радикалізму в тім змислі, в якім у нас говорити можна про общеавстрійский радикалізм. Ось яку смерть ми віщуємо для України!) Поможім нашому народови пробудитися в кінець, зорганізуватися, зблизитися з народом польским і з Поляками-поступовцями, приймаймо до себе ті одиниці з польских панів, котрі, покидаючи інтереси своєї кляси, готові перейти на сторону народу. А дурити себе й загал польских панів (коли тілько між ними є такі наівники, що б нам повірили) надією, що можлива між ними й нами спільність, — залишімо непоправним діточкам, або непоправним крутіям, і в лішнім разі неукам, котрі не знають, як ішла і йде клясова боротьба на світі!

Редакція.

Лист з України.

(Газетні толки про селянство; Л. Толстой і три опозиційні вірші; збори й проклямація по поводу 30-тиліття увільненя крепаків. Брак волі й нужда).

Хоч невеличке зворушéне серед тої публики, що звуть інтелігентною, викликало 30-тиліте знесеня в Росії кріпацтва. В газетах було заміщено кілька статей, в котрих зроблено огляд сучасного стану селянства, обговорювано, чим би єму запомогти; певне, що ні одна та рада не може нас задоволнити; тим більше, що всі ж вони пройшли через цензуру, але всеж, загальний погляд печати такий, що селянину стало вже дуже тяжко жити (певне, кожний по своєму розуміє, через що се сталося — інші думають, що се сталося через лінивство, інші через пянство іті) і що треба дати єму якусь раду. Тут те-ж ліки дуже розмаіті: одні ждуть всякого добра від земских начальників, другі бачить єго в розселеню селян хуторами, щоб не тратили марно часу в розмовах, треті в заведеню общини іті.

В загалі можна примітити, що заляканий терроpом урядовим інтерес до громадских справ і житя трохи наче починає будитися. Я вкажу може смішні для вас факти, але на котрі у нас теж треба звертати увагу. Напр. зостанні чотири — пять місяців трохи не всю Росію обійшли в рукописях вірші „Россійское Эхо“, „Квартетъ“, „Велика Федора да дура“ Ал. Толстого. Ще недавно переходила з рук до рук тільки „самобытная философія“ Льва Толстого — „Въ чемъ моя вѣра“ „Исповѣдь“ іті, кінчаючи „Крейцаровою Сонатою“, з котроі трохи не цілий рік починались всякі „інтелігентні“ розмови. Тепер здаєся, ідея „не противленія злу“, перевертаня інтелігентних людей в великоруского мужика з презирством до науки, до еманціпації жінок (се все основні думки Л. Толстого. Ред.) хвалити бога вже зміняються в активний напрямок. Найбільше се, як і завше, замітно на студентстві. Воно знов починає шукати позітивних ідеалів, поривається до громадского жиця — ассоціяції, сили, котроі не визнає великий художник, але зовсім ніякий філософ Л. Толстой (се мій особистий погляд, котрий може кому і здається дивним, але я придбав єго собі, мавши терпеливість перечитати всю єго зостанню філософію і беллєтристику. В і д р е д. Так само критично дивляться на філософію Л. Толстого всі тямущі люде; у нас є про те довша студія О. П-ского, котру помістимо, як тілько буде більше місця). Також і 30-ті роковини Тарасові сей рік пройшли жвавійше, ніж перші роки, але про се скажемо далі. В усіх трох згаданих віршах висміюється сучасний стан Росії, в котрій панує дурний деспотизм і бідує безправний народ. „Россійское Эхо“ пародія на звісну осінню подорож міністрів по Росії „съ цѣлью познакомленія съ потребностями населенія“, котра коштувала казну великі гроші; всякі „пышные обѣды, царскія встрѣчи“ та ілюмінації теж немало коштували й „населеніе“, а врешті тілько й була користь, що міністрам народу ж „вышелъ шишъ“, а може й „скрутятъ еще туже“, як каже вірш. „Квартетъ“ — се квартет з міністрів під управою звісного Побѣдоносцева, під музику котрого мусить танцювати вся Росія, або, як стоїть в віршах „подданымъ п о в е-

лѣно плясать, а музыкантовъ за геніевъ считать". В „Великой Федорѣ" виображена дуже гарно „Русь Святая" —хоч великая та дурная, змальований ві сумний сучасний стан, до чого вона дійшла. Перші два вірші не мають навіть значного артистичного значіня, але публіка читає і переписує їіх з інтересом, бо в них хоч трохи протестуєся проти тих порядків, котрі так душать кожного.

Щож власне до 19. лютого (день увільненя крепаків у Росії), сей день теж свідчив, що публіка інтелігентнійша чує ненормальність сучасного громадского житя. В Петербурзі збіралися у сей день ще живі агітатори сієї реформи, згадували минуле, яким рожевим світлом надії світив їім 1861. рік і в промовах чутно було смуток, з поводу теперішного стану. Ми одержали також, не відаємо добре з відкіль, від якихсь опозиційних елементів, котрим у нас не вільно виявляти перед урядом свою діяльність, чи з Москви чи з Петербуга, літографовану проклямацію, дуже врешті спокійного тону. Головна ві думка та, що сей день 19. лютого був тільки початком еманціпації російских підданих і що, як каже ся відозва, почате 19. лютого діло буде скінчено тоді, коли політично-вільний народ сам собі дасть закони, сам виробить свої економічні відносини відповідно своім потребам, своім баженям". Відозва отся забралаб багато місця, а через се ми наведемо з неї цікавійші уступи. „19. февраля 1861. р. за русским мужиком було признано два блага, одно ідеальне, друге матеріяльне, земля... Але ся реформа не розвязала питаия. В сей день було зроблено тільки початок реформи, було зроблено урядом першу полекшу народови. Тепер підросло поколінє, котре вже не зазнало кріпацтва, але воно бачить, що народ наш скований матеріяльними злиднями, забитий урядом, бюрократією... Наші селяне тілько й думають тепер про землю, як про щось найліпше — найвисше добро, але щоб добути те добро, треба его добитися; треба волі сходок, спілок, товариств, вільної печати, права пропаганди — одним словом треба свободи політичної, треба, щоб народ брав участь в законодавстві й управі, — другими словами треба народної конституції". От головні уступи сієї проклямації; шкода велика тільки, що не сказано, а щож думають робити автори сієї відозви, щоб добути політичну волю, без котрої як каже Шевченко, не буде добра ніколи? В Росії ж без неї не тільки „добра немає", а в зостанні роки неволя — найперше лихо. Ніхто не має і ні в чому ніякої гарантії, що коли его вважать за „неблагонамѣренного", не візьмуть раненько у до-світа жандарми, не вивезуть спершу до губернского замку, а далі до Петербурга. Не будуть над вами робити ані слідства прилюдно, ані суда, де б чоловік міг сказати, чого він хоче, які его думки, щоб хоч недаром загинути, а просто був тай нема, і ніхто й не дознається, де вас поділо. Отсе найперша наша біда, і шкода, що відозва не вказала, як же дійти волі політичної — забезпеченя особи?

Сі зостанні місяці страшенно бідують селяне заволжских губерній: Самарскої, Саратовскої, Уфимскої. Моя землячка, перейіжджаючи по дорозі в Сібір, через Уфимску губернію, пише мені, що там діється ціле нещасте, хоч про се не пишеться ані в одній газеті. Цілі села полишили хати і пішли „в кусочки", себ то старцювати в другі місця; люде пухнуть з голоду, йідять нечисть, а навіть просто роблять напади, грабують панів. „У нас такого лиха бог милував, хоч в загалі рік від року тяжше стає жити селянам. Х. Ск.

Нова еволюція серед москвофілів.

II.

Поміщена в 6 ч. Народа статя д. Ю. Яворского, викликала в органі старо-рутенскої партії Червоній Руси (ч. 54) переполох, плохо прикритий диравим і не на редакцію „Черв. Руси" шитим бакалярским плащем. Редакція „Черв. Руси" лає автора остатними словами, каже ему вчитися російскої мови, — хоть сама пише ще гіршим язичієм, — зве справи автором порушені, дурницями, его погляди дикими. Якжеж! Автор статі повстає против зручних крикунів серед обох старших партій, зве їіх спори марними, виступає против їіх обопільного доношництва, заяв вірнопідданости Австрії й Римови, чи там Петербургови; зве їіх політику мамелюцкою, стверджує, що руска поступова молодіж обох етнографічних напрямків іде до чогось далеко важнійшого, ніж стоянка при формально національнім прапорі, украйінскім чи всерускім, а іменно до згідної праці над розширенем свободи та матеріяльним і моральним двигненем народних мас; нарешті автор заявляє, що москвофільска молодіж не продає і не продасть своіх переконань за рублі і навіть рішучо противна царскому абсолютизмови в Росії. Помилуйте, хибаж се все не дике для — безоглядних поклонників „Черв Руси ?!

На поміч собі, редакція Черв. Руси покликала добродія В. Л Р., що в 58 ч. Черв. Руси помістив свої уваги против того, що у нас сказано про молоде москвофільство в 6 ч Д В. Л. Р. каже, що буцім то між москвофільскою молодіжю нема ні одного, „кто схотѣлъ бы подражати „молоде поколінє" въ его поведеніи въ виду старшого покоління". Коли воно справді так, то чомуж ви не хвалите угодовців? Адже ж то вони наше „старше поколінє", і, по вашій філософії, ми повинні би їім лизати руки, так як ви, що так говорите, лижете руки вашому „старшому поколіню", то б то локаям, котрих пан перемінив на других (угодовців) і котрі кричать: „за що? ми би ще ліпше панових ворогів били!" Тоді щож значить ваша говорінка про те, що ваша молодіж радикалізуєся, що вона годиться з програмою укр. рад молодіжи, крім точки про віру, як се ви самі, добродію В. Л. Р. писали в Черв. Руси? Очивидячки, вас шеф пустив тілько на те, щоби налякати св. Юр та знову вилякати у него ласку для старорутенских недобитків ще гірших темнолюбців як наші „старші".

Та так зле не є, як ви, добродію В. Л. Р. кажете. Москвофільска молодіж таки знимається і против свого „старшого покоління“. Їїй не стає ще тілько ц і в і л ь н о і в і д в а г и, заявити се гуртом прилюдно. Та ся відвага мусить явитися, бо що ж би то була за молодіж, котра заявляє, що хоче боротися з ворогами нашого народу, а боїться далеко слабшого противника — своїх власних інвалідів, що власне перші с т о я т ь н а д о р о з і до правдивої просвіти, волі й добробиту нашого народа?! Поки ви рішучо не зірвете зі своїми старими, поти й мови бути не може про яку небудь спільність між нашим молодим поколінєм і вами.

Один з відважнійших молодих москвофілів — д. Ю. Яворский, котрого дальші статі отсе містимо і котрі будуть найліпшою відповідю на напади Черв. Руси. На рішуче домагане автора, котрий переконав нас, що для зрадикалізованя москвоф. молодіжи їїй конче треба писати в такій мові, за яку вона стоїть, — ми містимо й сі статі в орігіналі, за форму котрого (мову, правопись) зрештою не беремо на себе відвічальности. Ми не могли, задля форми, жертвувати саму річ, і сподіємося, що наші нередплатники й прихильники не возьмуть нам сего за зле. Аджеж ми бажаємо тілько, мати союзника в наших заходах над волею, просвітою та добробитом нашого народу... З свого боку, ми бажаємо, щоби ті молоді москвофіли чим скорше виступили прилюдно не тілько з критикою свого „старшого покоління“, але й з просвітною та політично-соціяльною програмою. Врешті додамо, що перша з поміщених далі дописей д. Ю. Яворского, прислана нам саме тоді, як у Черв. Руси появилася увага редакції; друга — недавно. Редакція.

Д о д а т о к. Наша увага вже була зложена, коли ми дізналися, що митрополит зовсім заборонив духовенству Черв. Русь, а то передплачувати, держати і навіть читати. Після того ми прочитали в 76 ч. Черв. Руси з 15 л. квітня вступну пращальну статю про те, що редакція органу, що один „сохранилъ полную н е з а в и с и м о с т ь“, під прапором котрого „стоитъ громадное число людей“, — не хоче боротися з церковною властю, щоби, борони боже, до решти не підкопати сі, а щоби сі піддержати, спасти, — робить найбільшу „патріотичну“ жертву за для тої власти — „Червоную Русь“, що й перестала від того дня виходити А редакція Ч. Руси ще й заявляє цинічно, що сей сі „шагъ не есть плодомъ малодушной капитуляціи“!! Се все аж надто ясно вказує на те, яка мусить бути нова газета, котру редакція й рекомендує — Г а л и ц к а я Р у с ь. Остатна буде тим більше підлизуватися св. Юрови, або .. або митрополит видасть нову куренду і „Галицкая Русь“ упаде. Значить, радикальній москвофільскій молодіжи тим більше треба визволятися від партії „Гал. Руси“. Ми вже нераз говорили, що думаємо про такі куренди. Тепер скажемо тілько, що примір упадку „Черв. Руси“ від такої куренди наглядно виставляє всю залежність галицкого попівства і тих партій, що на нім опираються. Ликоване Діла з того поводу показує, з одного боку, крайний моральний упадок редакції, а з другого сі короткоглядність, через котру вона не бачить, що може прийти і прийде черга і на „Діло“, коли тілько воно схоче вдовольнити дуже сильним опозиційним голосам серед самих народовців. Та се діло угодовців Ми ж від себе серйозно звертаємо увагу центрального уряду на розріст „держави в державі“ — бо він може мати дуже сумні наслідки для світскої держави. А б о с о с н о в н і д е р ж а в н і з а к о н и, з а б е з п е ч у ю ч і о с о б и с т і п р а в а л ю д н о с т и, в т і м ч и с л і й н и з ш о м у д у х о в е н с т в у, а б о й і х з о в с і м н е м а...

Многіе изъ украинофилскихъ „радикаловъ“ смотрятъ съ какимъ-то пессимизмомъ и недовѣрьемъ на возможность соглашенія между ними и м о л о д ы м и „москалефилами“.

Въ своихъ сомнѣніяхъ доходятъ они даже къ этому странному и неосновательному заключенію, будто всякій „москалефилъ“-прогрессистъ долженъ ужь по самой сути своихъ убѣжденій перейти къ украинофиламъ, исключая всякую середину, в с я к о е с а м о с т о я т е л ь н о е п р о г р е с с и в н о е м о с к а л е ф и л с т в о. Это мнѣнье однако на дѣлѣ оказывается совсемъ ошибочнымъ и невѣрнымъ, такъ какъ на всякій случай между „москалефилами“ а „москалефилами“ существуетъ большое розличье, дѣлящее ихъ на двѣ особыя части, отношенія которыхъ можно сровнать (конечно mutatis mutandis) съ отношеніями нынѣшныхъ украинофиловъ-народовцевъ къ украинофиламъ-радикаламъ.

Одна часть этихъ „москалефиловъ“ — это лояльно-легальные рутенцы-ретрограды, клерикалы „par excelence“ (какъ самы они хвастаются), отличающіеся стародавнымъ обскурантизмомъ и узкоглядностію, которые все счастье и спасеніе своего народа видятъ только въ партійной ненависти и нетерпимости [1]).

Къ счастью все менѣе и менѣе того рода „москалефиловъ“, а на ихъ мѣсто вступаютъ или въ ближайшей будущности вступлятъ люди молодые, энергичные, горячо преданные родному дѣлу, не заслѣпленные односторонностью или ненавистью, съ ясно и рѣшительно начертанной программой, которые отъ ней на волосъ не отступлятъ, не убоятся никакихъ преслѣдованій, конфискатъ или курендъ, не прельстятся никакими видами, карьерою или милостью сильныхъ міра сего.

Къ этимъ послѣднымъ (которыхъ можно назвать „радикальными москалефилами-прогрессистами)“ належитъ въ настоящее время большая и лучшая часть молодыхъ русскихъ студентовъ во Львовѣ и въ Вѣнѣ, не смотря на то что „Черв. Русь“ и tutti quanti не хотятъ санкціонировать ея существованія.

Если отже благонамѣренные украинофилы возьмутъ во вниманье это рѣзкое различье между рутенцами ретроградами а „москалефилами“-прогрессистами, какъ тоже искреннія намѣренія этихъ послѣдныхъ, то навѣрное прійдутъ къ инному выводу чѣмъ тотъ, какой заявилъ М. Драгомановъ въ своемъ письмѣ, напечатанномъ въ З. Н-рѣ „Народа“.

Конечно, что о полномъ сліяніи обѣихъ молодыхъ русскихъ партій пока-что не можетъ быть и рѣчи, потому что при этомъ должна-бы одна изъ нихъ непремѣнно выречься своихъ принципіяльныхъ убѣжденій и совсемъ подчинить ихъ другой партіи.

---

[1]) Характеристическою чертою „москалефиловъ“ этой категоріи можно считать ихъ поведеніе во время послѣдныхъ выборовъ въ райхсратъ, именно слова одного священника на предвыборчомъ собраніи въ Коломыѣ, что они-де отдали бы свои голоса на народнаго и независимаго кандидата Дра Даниловича, если-бы онъ — risum teneatis — не употреблялъ фонетики. Такъ-же поступила себѣ и „Черв. Русь“. Получивъ отъ коломыйскихъ священниковъ за подпираніе (NB: очень легально-лояльное и осторожное) кандидатуры дра Даниловича упрекъ и угрозу что они не будутъ подписывать газеты, посовѣтовала она русскимъ выборцамъ въ Коломыйщинѣ, скорше повздержаться отъ голосованья чѣмъ давать голосъ на (будто) — „атеиста“ Даниловича. (Ми на ред. Черв. Руси і загалом на льв. москвофілів не можемо нарікати по поводу виборів — вони все-ж таки не поставили против Даниловича та Окуневского своіх кандидатів, а редакція Черв. Руси навіть досить їіх підпирала. Більше очивидячки не могла вона зробити. Ред.)

Этаго-то именно и опасаются такъ „москалефилы“ какъ и „народовцы“, не желая и не мога дѣлать никакихъ существенныхъ уступокъ въ своихъ этнографическихъ и литературныхъ убѣжденіяхъ (все различье между нами именно только въ нихъ), чего впрочемъ отъ нихъ даже требовать не возможно. Ни мы не можемъ подъ никакимъ условьемъ выречься единства съ великимъ русскимъ народомъ, ни украинофилы не могутъ признаться къ этому единству, потому что эти убѣжденія вросли уже слишкомъ крѣпко въ кровь и плоть такъ однихъ какъ и другихъ и, какъ учитъ опытъ, всегда бывали каменемъ преткновенія при всякихъ попыткахъ къ соглашенію.

Надо ихъ отже оставить въ сторонѣ и не выѣзжать съ ними вездѣ гдѣ нужно и не нужно потому что такое обоюдное дразненіе безполезно — а повредить можетъ очень много, тѣмъ больше что возможенъ иной modus vivendi, при которомъ могли бы дѣйствовать вмѣстѣ и солидарно русскіе и украинофилы, задерживая свои завѣтные идеалы, свой языкъ и правопись.

Литературныя партьи существуютъ въ каждомъ народѣ и не только не вредятъ его развитью но напротивъ суть доказательствомъ его жизненности и развитья.

Это уже никакъ не можетъ мѣшать дѣлу и не должно раздѣлять людей стремящихъ прежде всего къ политическому, матерьяльному и умственному поднесенью своего несчастнаго народа, которыхъ самъ опытъ долженъ поучить, какая это громадная ошибка обращать вниманіе прежде всего на литературу, языкъ и правопись а послѣ только на самое главное дѣло, на нужду народа и мѣры, которыя надо принять для ея устраненія [1]).

Во всѣхъ затѣмъ дѣлахъ *касающихся бѣднаго народа и могущихъ ему принести пользу*, должны мы забыть вопросъ объ единствѣ съ цѣлымъ русскимъ народомъ или самостоятельности отъ него, отложить на лучшія времена литературные и языковые споры, а стремить только къ одному, къ освобожденью бѣднаго нашего народа отъ ига всякихъ паразитовъ, къ его моральной и общественной свободѣ.

Это наша главная и первая цѣль, и имѣя ее на виду должны русскіе и украинофилы солидарно добиваться прежде всего — этаго, что можетъ насъ къ ней приблизить, т. е. слѣдующихъ русскому народу правъ и свободъ, не затрогивая дѣлъ и вопросовъ въ которыхъ мы никогда не сойдемся.

Въ такомъ направленіи и подъ такими условіями могутъ и будутъ молодые такъ зов. „москалефилы“ дѣйствовать рука объ руку съ „украинофилами“ не обращая вниманія на то, понравится-ли такой своротъ старшей братіи, и дастъ-ли она на него свою милостивѣйшую концессію.

---

[1]) Безпристрастный наблюдатель, будь онъ „москале“ или „украино-филъ должен признать, что такъ-же дѣятельно, искренно и успѣшно радуетъ за бѣдный сельскій народъ „московская“ „Наука“. „Русская Правда“ и „Страхопудъ“ какъ и фонетичный „Народ“ — не смотря на различье употребляемаго ними языка и правописи.

Заявленье. Я имѣлъ насчастье напечатать въ 6. Н-рѣ „Народа“ с. г. статью, которая очень не понравилась нашимъ „старшимъ“, вѣроятно потому чтобы извѣстная поговорка „на злодѣю шапка горитъ“ не потеряла съ теченьемъ времени своего значенія. Вѣроятно пронюхали нѣкоторые изъ корифеевъ рутенской реакціи, что почва изъ подъ ихъ ногъ усувается, и что, скорше или позже, нужно будетъ уступить мѣсто инымъ молодшимъ и жизненнѣйшимъ силамъ, потому-то и набросились на первый признакъ этаго, непріятнаго конечно, для нихъ, сворота съ остервенѣньемъ и глупымъ крикомъ.

На хроникарскую статейку „Черв. Руси“, которая отличается грубостью и злобою, отвѣтною только для кабаковъ и шинковъ, а не для газетной полемики, не стану отвѣчать, потому что она того не стоитъ. Ругаться, знаетъ всякій дуракъ, въ чемъ впрочемъ могъ убѣдиться и г-нъ хроникаръ „Черв Руси“, почерпнувшій вдохновенья для своей площадной бляги если не у Баумана то навѣрное на Сношковской улицѣ или „pod sroką“. Немногимъ отъ высше упомянутой, отличается тоже и статья (будто „надосланное“) какого-то г В. Л. Р. напечатана въ 58 Н-рѣ „Черв. Руси“, сходна съ первой если не руганью и злобою, то безосновательностью, пустословьемъ. Господинъ В. Л. Р., который не считалъ даже нужнымъ подписаться подъ своимъ „заявленьемъ“, кричитъ именно съ безличьемъ будто всѣ, живущіе во Львовѣ молодые, такъ зов. „москалефилы, поручили ему внести протестъ противъ моей статьи, и откреститься всѣми силами отъ „радикаловъ“ репрезентуемыхъ „Народом“ (Polizei!) Они-де только „умѣренные“ и вовсе не хотятъ подражать украинофилскаго „молодаго поколѣнья“, потому что „старшіе“ не велятъ. Они даже не имѣютъ никакихъ замѣровъ противъ мамелюцтва и реакціи Рутенцевъ, потому что... опять это было-бы непріятно „старшимъ“ Эти „старшіе“ — альфа и омега ихъ политическаго кодекса.

На это безъименное письмо гна В. Л. Р. я прежде всего скажу что г. Р. *никто* не давалъ *никакого полномочья*, и что вслѣдствіе этаго, онъ какъ совсемъ обыкновенный *членъ* (только) „Акад. Кружка“, не имѣетъ никакого права мылить людямъ очи и отзываться будто въ имени русской молодежи, которая тѣмъ дала ему самое лучшое доказательство своего къ нему довѣрья, что скинула его съ предсѣдательства „Кружка“.

Я вторично заявляю со всею положительностью, что большая часть львовской и вѣнской русской молодежи, такъ между „москалефилами“ какъ и между „украинофилами“ — радикальна, и то отнюдъ не „умѣрена“ въ смыслѣ г. В. Л Р Если-же эта молодежь до сихъ поръ не вся выступала открыто со своими убѣжденьями, то виноваты въ томъ, съ одной стороны недостатокъ „цивильной отваги“, съ другой-же терроризмъ употребляемый нашими „старшими“, которые стараются заглушить и закричать всякій проблескъ каждой немножко либеральнѣйшой идеи.

Что касается того, знаетъ — ли мене львовская молодежь и хочетъ-ли имѣть со мною сношенья, то вы-

старчитъ сказать, что большая часть этой молодежи — мои знакомые и личные друзья, съ которыми я удерживаю тѣсныя сношенья.

Цѣлое затѣмъ благерское письмо г. В. Л. Р. (въ скобкахъ можно сказать: сфабрикованное въ редакціи „Черв. Руси") есть только пустой безосновательный, глупый крикъ единицы, на который не стоитъ обращать никакого серіознаго вниманія.

Кстати могу заявить, что напечатанной въ 6 Н-рѣ „Народа", статьи я не ставлялъ какъ программу всѣхъ молодыхъ русскихъ людей, и не упоминалъ даже объ какомъ нибудь полномочьи (за примѣчанье редакціи, взятое изъ частнаго моего письма я не отвѣчаю), теперь однако принужденъ я самыми Рутенцами, заявить, что объ статьи моей знало и съ ней соглашалось много русскихъ молодыхъ людей во Львовѣ и что можно ее считать какъ-бы частью программы молодыхъ такъ зов. „москалефиловъ".

Ю. А. Яворскій.

Малі замѣти і запити про сучасні справи.

Сі уваги, окрім двох остатних писані були іще перед тим ніж був звісний результат виборів. Після них, правда наших слів тим очивиднійша. Ред.

Угода неугодовая й програма непрограмная.

Рутенска інтелігенція не дурно пройшла цілим рядом поколінь через клерикально-схоластичну виучку, або „учобу, як говорять в російских семинаріях. Вона до кінця стратила реальний смак річей, котрий має найпростійшій мужик, і не набула вищого аналізу, котрий дає справжня наука. Сим тілько можна витовмачити, що новійшим викрутасам галицких народовців дається імя угоди, а їх перемінні деклярації звуться „програмами".

Возьмім напр. угоду ческо-німецку. Се хоть і дуже нещаслива, а все таки справді угодова проба: відпоручники двох національностей Богемії зійшлись і при участи міністерства склали проєкт угоди і потім відповідно єму поставили ряд законопроєктів у краєвім соймі. Там показалось, що угоду не так то легко перевести, та все таки частина з неї вже переведена й на будуще є ясні точки, коло котрих мусить вестись справа.

Чи було й чи є що небудь подібне в угоді народовецкій? Навіть хто власне їх контрагент? Найбільше, що можна сказати, що се другостепенні урядники, котрі ні сами від себе, ні від якого небудь національно-краєвого елементу не залежать, і через те одно контрагентами названі бути не можуть. Де законопроекти, виготовлені угодою?... Всі такі запити закриті туманом.

Коли такого туману трохи менше в т. зв. програмах народовців-угодовців, то се вони мусять завдячити виключно опозиції. Правда, туман в сих програмах видно вже з самої противорічности сих програм. Нехай хто на свіжу голову прочитає під ряд звісні чотири точки в соймовій промові д. Романчука, потім маніфест до „Русинів галицкої землі", далі реферат д. Романчука в „Народній Раді", а нарешті виборчий маніфест до Русинів, то й побачить наглядно, що всі чотири документи говорять не в одно. Коли є в них яка закономірність, то хиба в тім, що з боку ясности і радикальности точок програмових ті документи йдуть crescendo до реферату в „Нар. Раді", а потім повертають на diminuendo. От за се crescendo власне й мусіли би самі народовці завдячити опозиції, коли б тілько сами вони вважали для себе обовязковим памятати свої програми.

В програмі, виложеній перед „Нар. Радою" є кілька точок здорових і справді народних: точок ліберальних і навіть радикальних. Тілько спитається усяка людина зі свіжою головою: як же вяжуться ті ліберальні точки з угодою, поставлений котрою князь Рутенців виголосив анатему всякому, хто з ним не згоджується? Адже ж напр. вільність печати, мусить служити й усяким опозиціям. Далі, радикальнійші точки, — справді радикальні, як напр. реформа виборча, й радикальні по галицкому, як напр. знесене патронату, — вже явно точки з опозиційних програм, котрих теперішні урядові партії австрійскі й галицкі в свої програми не ставлять і котрі, значить, Русини мусять здобувати агітацією опозиційною. Тоді який же змисл має вся угода з теперішними урядуючими консерватистами навіть і тоді, коли б ново-рутенска угода була й менше туманна? Нехай би на се й подібні питаня відповів який небудь з мудреців народовецких

Поки що в „Ділі" ми знайшли відповідь з гори на такі питаня, відповідь, в котрій викладається така наївна теорія політичного житя, що вона варта бути занесена в Перли рутенства. Ось ся перла:

„Консеквентно виходить зъ того (з „нової ситуації") що Русины мусять жадати, а правительство, бо́льшо́сть соймова посольска и бо́льшо́сть рады державної мусять старатися о то, щобы бажаня Русино́въ галицкихъ були заспокоєнї".

Ся політична мудрість не так то „своя" в органі Русинів-народовців, бо вона нагадує той премудрий поділ праці між царем і народом, який придумав небіжчик Конст. Аксаков замість „западного" конституціоналізму, тоб то „народові — вільне слово, а цареві — вільне дійство". Ба! правду кажучи, мудрість „Діла" нагадує нам ще більше ідилічну картину між Гоголівским Маніловим і его жінкою: „раскрой, душечка, твой ротикъ, я положу туда кусочекъ!"

Відповідно формулі „Діла", соймова (польска) більшість, парлямент віденьский з міністерством, мусять стати Маніловим, а Русини жінкою его. Тільки ж добре було Манілову класти в рот жінці пиріжки, котрі пекли крепаки-кухарі, а в теперішних політичних відносинах, щоб покласти кому пиріжки в ротик, треба відірвати его від свого рота Чи можливо напр., щоби ті, котрі поклали собі в рот добрий пиріжок установою про пропінацію, дороговою йті. почали класти в ротик Русинам навіть такі пиріжки, як напр. Шмерлінгівска виборча ординація й т. і.? Очевидно, що ні. Значить, Русинам нічого не зістається, як дорогою агітації, спільною з другими соціяльно-політичними опозиціями в Австрії доби-

ватись до того, щоб вони могли сами собі класти в рот потрібні їім пиріжки.

Се така елементарна правда, що сі іноді бачать і львівські народовці, і тоді органи їіх говорять про потребу організованого чину й т. і. Тілько ж, систематично встоювати на таких думках Рутенці ніяк не можуть і зараз же звертаються до таких мудростей, яких примір ми виписали вище й котрі показують ясно безпрограмовість їіх навіть тоді, коли вони пишуть програми. Ся безпрограмовість була давним гріхом тих добродіїв, а остатна угода поклала їім на ноги пута, з котрими ніяк не можна вийти на певний шлях. Сі пута — опіка князів церкви, ретроградів ex professo і до того людей підневільних. Ось чим треба витовмачити те, що не глядаючи на балаканину на тему, що владики прилучились до народовців, а не на виворіть", куренда митрополича не має в собі тих ліберальних точок, які були в рефераті д. Романчука в „Нар. Раді", і навіть виборчий маніфест епископально-народовский менше ліберальний, ніж навіть проклямація до Русинів галицкої землі, і кидається в очи своєю безпрограмовостю.

Інакше й бути не може, і Русини галицкі і після угоди мусять сказати собі, що вони сегодня те ж саме, що й учора, і йти своєю дорогою опозиції.

Тверезі в гурті й під маскою пяних. Що грунт для такої опозиції є уже й серед простого народу в Галичині, показує навіть одна деклярація „З місточка Роздолу" (Дѣло, ч. 10,1891), котра якось забігла на пир угодовства, і помістилась там поряд зі схоластичною народовецкою Рутенією. Роздольці перечисляють ясно й твердо потреби Русинів і між ними такі, як перестрій рад повітових, системи виборів, зменшеня податків для міщан і селян — помочи селянам задовженим у банках ітд, — навіть кінчають, що бажають „ще й не одного". Роздольці допускають можливість, що згода з д. Романчуком може звестись на ніщо, і обіцяють „боротися", поки не здобудуть того, що їім треба. Позаяк програма Роздольців виходить навіть за границі „угоди", то ясно, що Роздольці стають на грунті опозиції Чудненько тоді, чого вони виставили свою програму в формі „письма признаня" до того, хто залишив той грунт опозиції й звязав себе сам по рукам і по ногам? В усякім разі, лист Роздольців показує, які потреби вже настигли серед наших міщан, а також той природний грунт, на котрий мусить стати опозиція романчуковскій угоді після того, як вона безпремінно обмане надії, які на неї покладають недальновидці.

Навіть читаючи в „Ділі" дописи про передвиборчі збори, бачили ми, що скрізь, де простим людям не перешкаджали промовитись люде з т. зв. „інтелігенції", котра всього менче в Гал. Руси заслугує на се імя, власне через свою нерозсудливість, — то прості люде зачіпали справи, справді великої ваги політичної. Ось напр. в Жидачеві (Дѣло, ч. 31) селяне говорили про устави ловецкі, конкуренційні, патронат, вибір учителів громадами, будинки ерекційні, сплави вод, нищеня лісів, про сировицю, сіль, школи А там, де перевагу брала інтелігенція, там зараз появлялась схоластика й сервілізм. Звісно, тепер ще більше напрактикованій тій лжеінтелігенції не трудно збивати простих людей. Але з кождим днем се буде труднійше, тим більше, що та лжеінтелігенція занадто вже незручна й недальноглядна й безпремінно мусить збанкрутувати в своіх заходах.

Quod erat demonstrandum! Не вспіли ми ще написати нашої замітки про наівність політичних надій нашої ново-старої Рутенії, як „Діло" почало публікувати звістки, що й під „новою ерою" вибори в Галичині переводяться по старому. Наівне „Діло" плаче й питає: „Для чого отже така неуступчивість, така борба о кождий поодинокий мандат?"... — Як для чого?? — Приємно для звістних інтересів мати перед собою замість независимих послів-Русинів, руских станчлків, а ще приємнійше мати польских.

Характерні ось які слова „Діла": „таке поступованє не дасться нѣколи оправдати зъ правного становища, теперь не дасть ся ще и зъ политичного. Оно вымѣрене не тôлько противъ кандидатôвъ, котрыхъ правительство, чи зъ взгляду на интересы державнй чи хочь бы на свои интересы правительственй уважае за потрѣбне поборювати, але и противъ такихъ кандидатôвъ, котрымъ оно въ однôмъ и другôмъ взглядѣ не мае нѣчого закинути".

Зі слів сих видно, що новорутенский орган не бачить нічого не натурального в тім, що агенти адміністрації вступаються в вибори, щоби поборювати кандидатів, котрих уважають собі противними, а хотів би тілько привілегії для своіх людей. Се цілком натурально з боку сих панів, котрі виступили на політичне поле, написавши на своїм прапорі: „хто не з нами, тому не ма місця на рускій землі!" Але в сій виключности лежало вже й зерно покари за неї. Вы рахували на привілегію, а не вільність для всіх, такось же вам!" — так мусіла сказати ново-рутенцям історія раніїше, чи пізніїше. Хто хоч трошечки розумівсь у тих політичних елементах, котрі правлять у Галичині, той мусів ждати, що така Немезида історична наступить дуже скоро!

Де жугода? Процес, як відбувались у нас остатні вибори, показав усю наівність „угоди" наших народовців з польским панством в імени Русинів, котрі будь що будь, а все таки є демократичним елементом, а значить неприродним до угоди з якими б то не було панско консервативними елементами. Тепер навіть орган угодовців, Діло, друкує в свої lucida intervala такі статі, котрих характернійші уступи міг би помістити й чисто опозиційний орган і котрі де в чім майже дословно сходяться з тим, що говоримо ми. Така напр. IV статя „По виборах" в 57 ч. Діла. Там згідно з віденьскими газетами, дд. Мандичевский і Охримович відчислюються від Jung-Ruthenen до Polenfreundliche Ruthenen, то б то просто до агентів польского клюбу серед Русинів, та відчислюєся також і о. Брилінский. Зістаєся тілько зречися й д Підляшецкого. Та зрештою Діло готове зречися і всіх теперішних депутатів Русинів, бо вкінці статі кличе „цілий руский народ, щоби узяв свою справу в свої руки і між іншим охоронив руских послів від евентуального вступленя на хибну дорогу!"

Ми можемо сказати: ты глаголеши!

В згаданій статі є ще красненький уступець:

„Ми гадаємо, — каже Діло, — що рускі посли

будуть держатися тої тактики, яку за остатної сесії ухвалив рускій клюб соймовий: не провокувати, але евентуально відпирати енергічно всяку зачіпку, при тім же в спосіб обективний, але рішучий висказувати свої права і свої потреби, ставити свої жадання".

Прекрасно, але після сего спитає всяка обективна людина: на що ж було розбивати рускій соймовий клюб і ставити справу виборів руских послів на ласку польского панства та жандармів і під прапором митрополита, котрий при попередних виборах перепирав дд. Охримовичів, Мандичевских ітп. супротив дд Романчуків ?? Після промови д Яворского, презеса польского клюбу, — тактика, котру рекомендує Діло не може бути ухвалена ні дд. Охримовичем, Мандичевским, Брилінским, ні д. Підляшецким. Чи стане сміливости дд. Романчуку, Барвінскому і Телішевскому держатись тої тактики, а як би й стало, то що каже д. митрополит і польскі пани? Чи не жде їіх доля Озаркевича в часи нових виборів ?[1]) (Сго вспувано зречися).

А коли вже цілий народ мусить охороняти послів від хибних доріг, то треба було з того й почати і не йти ні на які угоди, а організувати цілий народ до чистої опозиційної політики.

Де ж логіка? Те ж саме число Діла перепечатує Мінімальні жадання буковинских Русинів, ухвалені на загальнім зборі Р. Ради в Чернівцях. Ся програма досить добре ріжниться від знаменитих 4 пунктів, котрі ставлять програму угодовців-народовців галицких, і має в собі зовсім радикальні точки, як напр. про реформу виборчу, про більшу вільність для печати, товариств і зборів (ті точки є в нашій програмі, тілько яснійше виложені), прогресивно-доходовий податок ітп. Тілько ж газети пишуть, що єдиний депутат Русин з Буковини пристане до Гогенвартівского клюбу і в загалі до правиці, до котрої Діло кличе приставати й галицким Русинам. Питаємо: як же правиця може підпирати радикальні точки програми буковинских Русинів ?! Сеї загадки й сім Едипів не розберуть! І треба твердомяко-рутенскої голови, щоби видумати таку ситуацію...

Редакція.

Що чувати на провінції?

Що чувати на провінції по новій ері і по перших ц. к. правительственно-руских виборах? Який настрій політичних думок і інстинктів у провінціональної інтелігенції? Так питаєте ви, львівскі читачі Народа. Я побував недавно на провінції був в кількох містах і місточках, був в кількох селах, запущався в розмову про політику з священниками і світскими, з всякого рода народовцями і москальофілами і прислухувався таким розмовам. У всіх розмовах, у всіх висказах і гестах на темат теперішної ситуації галицких Русинів, пробивався постійно оден голосний тон, котрий приглушував всі інші: а се невдоволене, невдолене провінції з центра, громади з своіх проводирів Всі невдоволені з нової ери, з виборів і з руских політичних дневників. Всі воліли би, щоби „нової ери" не було: одні тому, що поставила їіх в трудне положене, другі тому, що завена їіх надії. Одні тілько радикали зискали много на невдачах нової ери і сталися панами ситуації: се признають загально всі. Вибори однак завели і найбільших оптімістів і нема хочби одного Русина на провінції, котрий би з них хоч вчасти був вдоволений. Многі кажуть, що провінція жила би собі в згоді і ліпших вибрала би собі послів і ліпшу вела би політику, як центр, як львівскі Русини. „То зі Львова находить до нас всяке паскудство" — говорять деякі. Звісна річ, що від коли настала „нова ера", Галицка Русь показала всі свої слабі сторони так пластично і наглядно, що більше неможливо: пригадаю тілько віча в Стрию, в Самборі і в Бродах. Я ту хочу росповісти, як деяких людей поставила „нова ера" в трудне або смішне положене. В Стрию приміром є двоякі Русини-народовці: патентовані і непатентовані. І одні і другі підписали були адреси довірія Романчукови. Коли однако Озаркевич недобровільно зрікся кандидатури, а львівскі народовці закомендерували голосувати і агітувати за Охримовичом, тогди наступив розділ між народовцями: „патентовані" (переважно світскі) агітували за Охримовичом, а „непатентовані" за Гарасимовичом (москвофілом, на котрого згодилися чеснійші місцеві люде з обох партій)! Перше що було смішне і несподіване, то те, що ті „патентовані народовці" котрі стояли на чолі руху і колись так завзято агітували против Охримовича, тепер разом з жидами, Поляками та іншими силами агітували за Охримовичом, на перекір всім Русинам. Друге було смішне те, що і патентовані і непатентовані народовці агітували не за своіми кандидатами: одні за правительственно-жидівским, другі за москвофільским. Трете було сумне те, що селяне самі не знали, кого слухати, що їіх деморалізовано, а правду кажучи, ні з одного ні з другого посла не було би їім ніякого хісна.

В труднім і то дуже труднім положеню суть многі старі святоюрці, котрі удавали москвофілів і держали Червону Русь, а другого боку „держали servus" з шляхтою, Поляками, правительством і любили говорити по польски. Тепер вони сховалися в шкаралупцу, бо незнають, на яке місце станути. Ту належать многі декани, каноніки. Але оден такий найшовся не дурний і підписав одного дня адре-

---

[1]) В составі рускої депутації, допущенім польским виборчим комітетом, можна бачити навіть результат досить зручного макіавелізму. Польский комітет попустив вибір дд. Романчука, Барвінского й Телішевского, — генералів угоди, — і вкупі людей, котрі попередною працею здобули собі певну пошану серед Русинів усіх партій і через те могли стати впливовими і незалежними людьми. Але в той же час він не допустив до выбору навіть таких адютантів угоди, як дд. Чайковский, Січинский, і на місце адютантів і генералів угоди дав своіх мамелюків: дд. Охримовича, Мандичевского, Брилінского, Підляшецкого. З такою армією, генерали можуть тілько скомпромітуватись. А що буде потім з ними?...

су признання Романчукови, а другого дня адресу признательности Антоневичови!

Безперечно з усіх 7 руских послів ще найбільшу сімпатію у рускої інтеліг. має Романчук. А преці неоден священнник, що перше завзято і з нараженєм ся на непріємности агітував за ним, тепер голосував на него... тілько „нужди ради“. Бож і справді невелика то почесть для патріота голосувати разом з хрунями на посла, за котрим агітують жиди іті. „Перше були тілько поодинокі хруні, а тепер цілий повіт схрупився“ говорять не в однім повіті Русини. Всі з нетерпіливостію вижидають найблизшого засіданя ради державної, бо цікаві, яке становище займуть посли-Русини в Раді державній. Вправді всі знають, що руский клюб буде на послугах правительства і буде мовчати та компромітуватися, але всі цікаві, в який спосіб ціла та компромітація буде відбуватися. Дехто потішаєся, що чейчей Романчук та Телішевский здобудуться на опозицію, але в виду того, що межи 7-мома послами рускими до ради державної є 4 зовсім рішучих і безпечних мамелюків, то наділ ті скоренько уступають місце дуже сумним гороскопам. А вже абсолютно ніхто не в силі представити собі становища руских послів соймових на слідуючій сесіі с о й м о в і й. Фантазія даремно напружаєся і ніяк не в силі відповісти на питаня: що буде в Соймі говорити, робити Романчук? що Січинский? що Гаморак? що Окуневский? що Король? а що Антоневич?

„Діло“ стало так брехливе та мляве, стало такою драптивою шматою, що годі вже его далі читати“, говорять многі читателі Діла... і вже збираються его відослати, та не дає йім сего вчинити важке питанє: а щож будемо читати? що нам заступить „Діло“?

І справді на провінції чим раз частійше даються чути голоси, що нема ані одної політичної рускої часописи, котра би відповідала поглядам і потребам ліпшої части провінціональної інтелігенції. О Ділі вже сказалисьмо, о Народній Часописи нема що говорити, а про Червону Русь скажемо тільк о, що єї язичіє занадто вже погане, політика єї занадто баламутна і не моральна, тактика занадто брехлива, щоби могла тішитися якою-такою сімпатією серед провінціональних Русинів. Я бодай незнаю на провінції ані одного москвофіла, котрий би о Червоній Руси похвально висказувався. — Потреба якоісь нової часописи так сильно даєся відчувати, що ходять вже навіть поголоски, що має появитися незадовго часопись, редагована в духу оппозіційно-демократичнім, а при тім украйінофільскім.

Не дивниця, що серед загального невдоволеня ідуть акції радикалів чим раз більше в гору. Радикали і йіх орган, хотяй до недавна формально проскрібовані цілою суспільностю, зискують собі чим раз більшу симпатію серед чим раз ширших кругів. Радикали одинока партія прінціпально-опозиційна; вони одні тілько вийшли чисто й світло з болота „нової ери“.

„Народ“ читають многі, котрі перед тим були би й не подивилися на него. Особливо серед молодших священників і серед женщин находить „Народ“ чимало читателів. О радикалах і з радикалами радо балакають і москвофіли і народовці і нераз доводиться почути несподівано підхлібний комплімент. В загалі серед рускої суспільности панує тепер настрій для радикалів так пригожий, як ніколи. Коби лиш уміли радикали вихіснувати теперішну сітуацію...

Ом. Хв. Р...ч

Про вірнопідданість, царославіє та про крестянский банк.

(Письмо в редакцію).

Поміщена Вами моя статя про царюванє Александра III викликала кілька несправедливих нарікань не тілько на мене — се ще мене не могло би здивувати, бо може я не скрізь розвив ясно свої думки — а й на Вашу редакцію, зовсім неповинну в моіх неясностях чи недомовках. Міні доконечне треба сказати кілька слів, щоби відвернути на далі суперечку, зовсім безкорисну й способну затемнити справу. Мене зовуть напр. „вірнопідданим“ і навіть дорікають за „царославіє“. За слова перечитися не стану, та не знаю, на кілько подібні вірнопідданчі чувства могли би піти в смак тому, до кого вони обернені.

Позвольте, перше коротенько виложити мою статю, котроі може не читали деякі з Ваших нових передплатників. Найпростійше було би виложити єї ось яким історичним анекдотом. В пору славетної „диктатури серця“ Лоріс-Мелікову раптом стрілило до голови зізвати всіх редакторів петербурских журналів і газет і деяких літератів для обговореня справи про стан печати. Був між іншими поет (тепер небіжчик) Мінаєв, що славився своіми імпровізаціями. Лоріс-Меліков попросив его зложити імпровізацію. Мінаєв, не надумуючися, сказав:

„Совсѣмъ субординаціи
Не надо русской націи.
Подайте намъ хоть куцую
А все же конституцію“.

Запевняю вас, що сей куплетик чинить суть бажань більшости російскої інтелігенції і по части викладає мою статю. Справді, хотьби „куцую“ дали конституцію, а там ми зуміємо нею покористуватися для придбаня ширшої. Біда в тім, що й куцої не дають. (Значить, єї треба взяти. Ред.)

Та говорім поважно. Суть моєї статі про Александра III, статі, котру моі недогадливі суперечники хочуть хоть гинь звати панегириком, сходить ось до чого: 1) ніякої великої ріжниці між другою, то є більшою частиною (нехай від 1864 р.) царюваня Александра II і царюванєм Александра III нема. В обох случаях по-частні реформи заглушувались загальною реакцією. 2) В початках теперішного ца-

рювання було проведено кілька серйозних способів у користь матеріяльних інтересів крестян, та мало-помалу взяли верх кулацкі й дворянскі течії, що довели Росію до такого стану, котрий чинить крок назад навіть в порівнаню з сімдесятими роками, то є з кінцем тамтого царювання. 3) Найліпший заклад часів Александра III — крестянский банк у многому параліжований хибами устави, заложенем дворянского банку й іншими заходами, так що дане одною рукою, віднято другою.

Отже немало мене здивувало, що мої суперечники, замість уважного читаня моєї статі, бють мені чолом моїм же добром, з закришкою прозв на мій адрес, як вірнопідданий іті. Остатне основано може на тім, що я обертаюся до царя; але ж Цебрикова ще прямійше оберталася до царя... Адже-ж і зібравшийся в Парижі зїзд рудокопів та углекопів обернувся до правительств, перше ніж рішитися на революційний спосіб — загальну змову. Все моє вірнопідданство зводиться на правило, не хапатися за революційні способи, поки є хоть мала надія на можливість легальної діяльности. Як би я був революціонер, я би певне не став на писаню листів і статей.

Та буде про себе. Далеко важнійше опрокинути похибку одного з моїх суперечників, котрий, обурившися на мене за те, що я похвалив в засаді крестянский банк, із свого боку стає на становиско дуже нелогічне. Про недостатки крестянского банку і хиби єго устави я сам не раз писав в російских газетах — і писав майже то само, що вичитав мій суперечник в „Русской Мысли“ і „Русскихъ Вѣдомостяхъ“. Та, викидаючи ванну, не слід викидати разом з нею й дитину. Ні в однім кілько небудь поступовім російскім органі мій суперечник не вкаже мені тверджения, що крестянский банк зовсім ні до чого і навіть шкодливий та що єго треба скасувати. Сі орігінальні думки у нас боронить тілько такий поступовець із заднього кінця, як князь Мещерский. Коли допустити, що тілько третина землі купленої через банк попала в руки тим, котрі потребують, то й се ліпше ніж нічо. Про похибки теперішної устави банку, печать твердить уже вісім літ, домагаючись, щоби право покупки землі поодинокими господарями було скасовано, а для товариств ограничено. Завважаю (на що мій суперечник не вказує), що операції крестянского банку мали ще одну не вигідну сторону: він підніс ціни на землю і на орендну плату. Та і се залежить не від прінціпу, а від хибного застосованя єго (надто високі оцінки). Затим іще хиба банку — дуже високий процент за позичку (вищий ніж у дворянскім банку). Направити уставу банку доконечне потрібно, хоть се й мало імовірно при теперішнім торжестві дворянских та кулацких течій.

Що би не говорили мої недогадливі суперечники, державна поміч завше була й буде найповажнійшим способом помочи. Се чули й Ляссаль і Маркс і всі представителі справді наукових економічних теорій; опрокидали ж сю теорію або манчестерці, або анархісти на смак Бакуніна. Коли мої суперечники знають ліпший спосіб „націоналізації землі“, ніж по купка ві при помочи держави, то нехай вкажуть такий спосіб, замість того, щоби ограничуватися фразами, що землі мало, що хліборобством не проживеш ітп. Сі фрази ми чули і в Росії, і від англійских лендлордів (панів), що обернули рілі Ірландії в парки та левади. Спеціально у вас в Галичині землі зовсім не так мало, що би доля призначила народови вмирати з голоду, як то було трохи не вчера. Нехай тілько земля попаде в руки тих, кому слід, а для того найліпший спосіб — хліборобский банк, запевне не як ті, що сотворені на те, щоби пускати мужика в жебри.

М. Ф.

Матеріяли до ревізії програми руско-украйінскої радикальної партії.

II.

На помішену в передущім числі критику програми руско-украйінскої радикальної партії, д. О. П-ского, не будемо відповідати подрібно, то б то на всі зачеплені там справи і справки. Так, не будемо зовсім боронитися від закиду автора про нашу буржуазійність, про те, що обертаємося не до бідного пролетаріяту, а до трохи богатших мужиків через те, що шукаємо собі клієнтури, то б то зиску. Хто знає, з яких людей складається наша партія, той на таку завину навіть не засміється. Минувши вже те, що у наших людей такого розгону ніколи не було й нема, — вкажемо на факт, що всі ми, інтелігентні члени руско-украйінскої радикальної партії — пролетаріят, в крайнім розуміню сего слова, мимохіть сказавши, такого любого д. О. П-скому. Обминемо й особисті колючки про „закоханих в себе мізкувачів“, що мовляв, носяться „з одним яким небудь вимізкуваним фетішом, мов з писаною торбою, покладаючи собі велику шану за свою витревалість.“ Скажемо тілько, що не завше воно добре нестися з хвилями житя – переміняти свої переконаня. Найбільший вплив робили на переміну людского житя власне ті люде, що завзято держались якої одної поступової думки, та добивалися сі в житю. Се так названі великі люде, люде ідеї. Звісно нашим „мізкувачам“ до них далеко, а все ж таки й д. О. П-ский чей же не поважить ся сказати, що ті мізкувачі витревалі не в основнім? Нам бачиться, що без таких витревалих мізкувачів, не було би й тих, що зачіпають за їйх же основні думки, та тілько розвивають їйх подрібнійше, вказують нові підходи й способи їйх зреалізованя, або просто тілько підставляють аритметичні цифри в альгебраічний рахунок. Тай тут їйх робота лекша тим, що старші украйінскі соціяльні мізкувачі по більшій части й виложили справу соціяльну на Украйіні аритметично Маємо тут на думці женевску „Громаду,“ котра ще дуже довго буде мати вагу для украйінскої суспільности, навіть в зачеплених нашим критиком подробицях. А основних думок женевскої „Громади“ й держаться ті мізкувачі, котрих має на думці їйх критик.

Одна з елементарних основ і „Громади“ і наших мізкувачів, — се праця на власнім чи там національнім руско-украйінскім грунті, в напрямку радикально поступовім, та солідарність руско-украйінских робітних людей і їйх прихильників на всій руско-украйінскій землі. Про таку самосвідомість національну та організацію мас усего руско-украйінского народу думали й ми, коли ухвалювали точку про національні справи. Покликуємося на те, що старші мізкувачі з нас, з самого першу, теоретично і практично стояли за те, щоби наші люде інтернаціоналізувалися, то б то йшли за всесвітним поступом і солідаризувалися з робітними людьми та їйх прихильниками з інших народностей — і з тими, що серед нас Русинів - Украйінців, і ще більше з тими, що за межами нашої землі, в просвіченім світі. І тепер ми з товаришами йдемо по тій же дорозі, — але ж тим більше ми мусимо напирати на те, щоби наші робітні люде та їйх прихильники солідаризувалися самі між собою, усею масою, на всій руско-украйінскій землі. Отже ми зовсім не розуміємо, що може мати против сеї нашої основної думки власне соціяліст, що також хоче працювати для руско-украйінских людей?

Кажемо виразно против основної думки, бо врешті, з критики точок нашої програми, ми бачимо

ясно, відки йде між нами непорозуміне. Д. О. П-ский, стоїть на становиску Марксістів — думає, що тільки пролетаріят спасе світ, при чім тілько наймита й має за робітника; всі інші люде, по думці д. О. П., від лукавого. Ми ж маємо на оці всіх робітних людей, т. е. і наймитів і дрібних господарів, і в загалі людей, фізично працюючих на себе, чи тілько на своїм, чи на чужім. Така власність, котроі господар не обробляєся наймитами, тут ні при чім. Справді годі нам порозуміти, чим ліпший робітник той, що працює в богатирскім господарстві, від того, що працює з родиною на власнім грунті? До того ж д. О. П-ский не звернув уваги ще на один елемент, без помочи котрого не піде ніякий поступ між фізично працюючими людьми, елемент, що всеж таки маєся далеко ліпше, ніж галицкий дрібний мужик, на інтелігентний пролетаріят і в загалі на тих, що працюють мозком. Кажемо се тим сміливійше, що д. О. П-ский і в нас, що не можемо рівнатися з інтелігентним пролетаріятом по просвіченійших сторонах — бачить буржуазійку, ворогів фізичного пролетаріяту.

Не давши д. О. П-му ніяких фактів з нашої діяльности на такий єго суд про нас, ми тим сміливійше можемо сказати свою думку, а іменно, що в загалі інакше ніж д. О. П-ский дивимось на справу людского поступу, навіть економічного. По нашому, поступ між людьми в загалі йде з гори в низ. В горі найперше розвиваються чим раз більші потреби і вимоги, особливо духові, видумуються й способи їх заспокоєня, і сходять потім помалу чим раз низше, меже чим раз ширші верстви людности, котрі, своєю дорогою, з одного боку, працюють на заспокоєнє тих потреб у висших верствах, але з другого боку, скорше чи пізнійше, самі користають з виробленої там культури та стосують ті гірні течії до своїх потреб. Для поступу в світі власне найбільше працює чималий гурт ученых, літератів і т. і. з своїми власними або публичними помічними товариствами та інституціями, котрі стоять і будуть стояти „визискуванем“ фізичної праці. Без помочи тих працюючих мозком людей, безпосередної, чи посередної, фізичний пролєтаріят не то не в стані завести ліпших порядків, а й не в стані їх придумати, ба навіть зрозуміти та скритикувати порядки теперішні. Так було завше в усіх поступових чи революційних рухах: теоретична основа для них вироблялася серед інтелігенції, народ давав їм тілько фізичну поміч, проводив їх в житє.

Марксісти переконані, що тілько до крайности визисканий та понижений фізичний пролєтаріят заведе товариский справедливий лад на світі, що тепер терпить від капіталізму. Але ж сему перечить сам хід практичного робітницкого руху. Починають єго і ведуть в нім перед власне ті робітники, що найліпше маються, і робітні люде в загалі не тілько що не сходять до ідеалу Марксістів, а противно підносяться чим раз висше в гору, значить повільно йдуть до соціялістичного ідеалу і таким чином перечать догматови самого Маркса, що мовляв, коли всі робітні люде будуть до краю визискані, чи вивлащені, то вони раптом вивластять капіталістів і заведуть свій рай. Се просто філософічний скок, якого навіть в розвою людскої суспільности не буває. Непевна значить і друга основна думка Маркса, буцім то економічний розвій на світі ішов і буде іти до того, щоби з одного боку вся маса народів стала наймитами, а з другого боку, щоби було як найменше великих богатирів, котрі би в своі руки захопили всю продукцію. В Марксівскій теорії правда тілько те, що велика продукція чим раз більше змагаєся, концентруєся і вбиває дрібну.

Але властителів средств продукційних не тілько що не стає чим раз менше, а стає їх чим раз більше, і стають ними навіть чим раз більші купи самих робітних людей,—робітницкі товариства та їх союзи напр. у Франції і т. д. Разом з тим і доля пролетаріяту не тілько що не погіршуєся, але чим раз стає ліпша; він не дається капіталістам зіпхнути на марксістичний ступінь голодної та голої худоби, а остатним часом навіть уставодавство ріжних держав чим раз більше ограничує розгони капіталістів і чим раз більше бере в свою опіку робітний люд. Значить тут і з боку теперішних держав і тим більше з боку самих робітників виступає нова сила — свідомість, —свідоме касоване лихих для робітних людей боків капіталізму та повертане єго прямо в їх користь. Тут значить знов сам практичний робітницкий рух іде і против теорії Марксістів про чисто механічний процес продукції, аж до того краю, який вони єму вказують.

Коли ж таке робиться в велико-промисловім світі, де ті робітники, що ведуть перед у своїм руху, в порівнаню з нашими сільскими та маломіскими робітними людьми — просто пани, з забезпеченим житєм, котрі через те й можуть більше вчитися і дбати про своїх братів, — то що ж би то було, якби у нас всякий поступ побудувати тілько на наймитах сільских, сих найнещасливійших, найголоднійших і найприбитійших людях?! І чи може хто небудь, кому дорога просвіта і людске житє, бажати, щоби всі наші люде зійшли на таких наймитів? Чи противно, не треба старатися, щоби чим раз більший гурт людей ставав властителем поля чи фабрики і розумієся, спільно вів чим раз обширнійшу господарку? Чи не треба задля того зачінати за все в теперішнім стані, що тілько може вести до такого гуртованя робітних людей? чи не треба їх відразу організувати задля свідомого повертаня господарки і цілого житя на товариский лад? чи не треба старатися до разу присвоювати собі всі ті користи, які дає велика господарка, котру заводять приватні властителі?

Звісно, тимчасова економічна організація дрібних господарів і наймитів мабуть буде іти окремо, хоть їх економічні інтереси власне не перечать собі; про їх політичні інтереси ніщо й казати — вони зовсім однакі і через те політична організація у нас мусить обіймати і наймитів і дрібних господарів. Що ж до справ економічних, то наймитів треба й можна відразу організувати як робітників для спільної праці на спільнім грунті, власности громадскій чи ширшої суспільности, на кошт й під доглядом тої суспільности, то б то самих тих робітних людей. Дрібним господарям треба помагати боронитися від усякого визискуваня, то б то також організувати їх господарку на ширших основах, переконувати їх, що всяке дрібне господарство конецькінців мусить упасти, супротив великої господарки, до котроі доконечне треба свідомо йти.

Нам бачиться, що прихильникам робітного люду годі стояти на боці та дивитися з заложеними руками, як капіталізм і всяке здирство, перемагаючи всякі дрібні господарства, нищить заразом і людску силу, або й помагати сему нищеню робітної сили, бо таке виходило би з думок завзятих марксістів, котрі держаться того, що чим гірше тим ліпше. Нам треба конче стати на боці визискуваних, хотьби й дрібних властителів, та організувати їх загоді. Може на чію думку, се й несоціялістичне, та за те воно людске. А врешті, не в тім діло, що ми приступаємо і до дрібних господарів, а в тім, як і з чим приступаємо? що ми їм проповідуємо, куди хочемо їх вести? Скоро тілько ми не думаємо робити з них визискувачів чужої праці, то нічого не завадить, коли вони не зараз і не в усім будуть соціялістами. Нехай трохи очуняють та, при більшім статку, більше просвітяться, то потім будуть тим ліпшими членами спільної господарки.

Нам бачиться, що теорія марксістів про те, що перше всі люде на світі мусять стати наймитами, без нічого свого, то аж тоді вони пристануть до спільної господарки, і настане соціялістичний лад, — що ся теорія далеко не певна. Ми переконані, що скрізь там, де тепер навіть дуже широкий грунтовий індівідуалізм, — соціялістичний лад буде заведений далеко скорше ніж усі стануть наймитами. Досить буде, коли соціялістична господарка заведеся в більших промислових осередках західного світа, то вже тим самим повалиться індівідуальний лад господарский і в інших сторонах, значить і у нас. У нас, а власне в російскій Україні, як і в цілій Великоруси, теперішний лад повалиться в такім разі (а надто при упередній пропаганді та колєктівістичних пробах) тим певнійше, що в великій частині України, у громадян іще й доси сильне почутє спільної грунтової власности, то б то спільної власности всіх хлопских грунтів, на котрих хлопи працюють. Возьмім же, що й там мусіло би йти, як напр. у Галичині, через індівідуалізм, пролетарізацію до колективізму. То значить, що кождий громадянин мущина дістав би грунт на власність (а на те кождий з них має право); за тим кождий такий грунт роздробився би на дрібні кусники і був би потім зліцитований; і якби таким чином всі люде потратили свої грунти, та аж тоді можна би говорити про соціялізм. Трівалоби се все так довго, що не то д. О. П-ский, але й єго праправнуки не моглиби з соціялізмом чи в загалі з якою небудь корисною діяльностію, приступити до маси наших робітних людей.

Значить, у нас, як і в цілій східній Европі, всяка сільска партія, та ще партія політична, котра що небудь хоче робити зараз, мусить конче обертатися і до дрібних властителів, а не може будувати виключно на сільскім пролетаріяті, хотьби через те, що у нас єго стосунково ще мало. В Галичині по селах людей без грунту є тілько 900.000, коли тимчасом людність

на дрібних грунтах виносить поверх чотири міліони — і се все самі робітні люде, котрі самі обробляються, ба й наймитують у зовсім неробітних, або на пів-робітних людей. Таких, на-пів робітних людей, тоб то мужиків, що працюючи самі зі своєю родиною, наймають стало й робітників із дрібних господарів та наймитів — у нас є до 10—15% всіх мужицких господарств, то б то 14-20 тисяч господарств по 10-15 моргів. А тимтих перших господарств, що обіймають по середині по 5 моргів, є в цілій Галичині, поверх 1,380.000. Завважаємо, що й у богатших наших господарів почуте громадске досить сильне — бодай найбільші оборонці мужицтва перед чужим здирством і кривдою, виходили регулярно з тої верстви. Вони ж завзято боронили інтересів громадских у соймі й раді державній. В загалі, в богато случаях нам можна й слід обертатися і до тої верстви — іменно в справах політичних і в суперечках між громадами й більшими властителями та всякими опікунами.

Не маючи під руками матеріялів, ми не можемо подати в цифрах того стосунку між голими наймитами і властителями на Украйіні. Але там мужицкої землі стосунково далеко більше ніж у нас, значить і людности робітної на власних грунтах мусить бути без порівнання більше ніж наймитів, без нічогісінького свого.

До того ж там, у тих сторонах, де є громадске володіне землею, — по праву і наймити-господарі мають мати свій пай. Що так не є, сему, по нашому, винно головно політичне безправе людности, котроі маси не в стані вплівати не то на аграрне законодавство а навіть на самі громадскі справи, через що в громаді верховодять богачі, котрі й визискують біднійших.

З сего звісно невиходить, щоби наймитами та наймичками не треба займатися, противно, для них треба посвятити найбільше праці; з сего виходить тілько, що виключно на них у нас по селах ще довгенько ніяка ширша соціяльна, а тим менше політична організація стояти не може.

Признаємо, що в нашій економічній мінімальній програмі розвиті майже тілько заходи для поратования наших дрібних господарів: про наймитів сказано тілько загально, під рубрикою заходів для „всіх робітних людей". Сею справою доконче мусить занятися другий зїізд радикалів, і д. О. П-скому мусимо признати за заслугу, що звернув на се, як і на дещо інше увагу.

Що і як робити для сільских наймитів та наймичок, про се ми вже в горі натякнули, та ще й нераз про се поговоримо, тимчасом просимо всіх наших прихильників, загоді застановитися над сею многоважною справою і подавати свої думки в „Народ". Тут завважаємо ще тілько, що перший зїізд радикалів не занявся подрібно наймицкою справою не через те, щоби був йій неприхильний, а через те, що мимохіть ухопився найперше за те, що тепер усіх Русинів найбільше вражає, т. є. за справу дрібних господарів, котрих усяка нужда визискує так само як і наймитів і котрі до того поносять ще й великі тягари за один тілько гонор, що вважаються властителями.

Значить, таки наша програма не зложена тілько для моди, а відбиває „найміцнійшу і найживотнійшу тенденцію переживаємого суспільностю фазісу історичного розвою". Воно й не дивно, коли сам д. О. П-ский назвав нас фотографічними склами галицких обставин. Що відбитки на тих склах не зовсім ясні, декуди навіть суперечні з собою, се ми й сами бачимо, та сему винно найбільше само те, що має бути фотографовано, хоть звісно винні й фотографічні скла, коли за вину треба вважати те, що ще не було чоловіка, а тим менше цілої партії, щоби зовсім виросли зі своєі суспільности, бо вони не тілько фотографічні скла, а й живі єі комірки. Вискакувати ж зі своєі шкіри, все одно, що дертися на стіни.

Сумніваємося, чи ми відсторонимо ті суперечности в нашій суспільности, навіть дуже добре йіх розуміючи. Сам капіталізм без нас робити ме своє діло: наше діло просвічуване, освідомлюване та організація і дрібних господарів і наймитів, для боротьби з капіталістами і для доразного повертання користей великої, капіталістичної господарки на йіх користь.

По нашому, добрий поміст до соціялістичної господарки, — організація спільної господарки на громадских землях. При сім завважаємо, що у нас зовсім нема того, що в Росії, тобто переділу між господарями грунтів, котрі навіть у великій частині Украйіни вважаються за громадску власність. У нас усі грунти, на котрих працюють господарі—приватна власність. Громадскими грунтами вважаються осібні кусники, найбільше толоки-пасовиска. Ними орудує рада громадска і дістати дещо з них може тілько той, що собі купить те за гроші у ради громадскої, що звісно, складаєся з богатших господарів, котрі й у нас, при плохій громадскій уставі, як і в загалі виборчих порядків—також верховодять у селі, дохоплюючись, при помочи звісних сил, громадских урядів. Буває й так, що самі радні чи урядники громадскі віддїлюють собі якусь частину громадского добра ніби то на громадскі потреби, а тимчасом тягнуть з того користь самі. В усякім разі, такий відділ від громадскої землі може вийти тілько на користь богатших громадян, а на шкоду біднійших і голоти, що при теперішних наших порядках не можуть з тої власности громадскої дістати для себе ані за макове зерно, хоть з другого боку, правда, що вони нічим і не обовязані перед тою громадскою власностію, коли покидають громаду. Та не обовязані тут у нас нічим і господарі, не так як думає д. О. П-ский. (В програмі р. укр. рад. партії, зложеній для гал. Руси, маєся на оці власне наші обставини). Отже з уваги на наші обставини ми й зважили за добре власне для сільского пролетаріяту, щоби, з одного боку, не можна було росхапувати громадского добра, а з другого боку, щоби ті громадскі грунти віддавати на спільну господарку тим людям, що або зовсім не мають грунту, або мають єго за мало для свого прожитку Рівночасно наша програма домагаєся для них розширеня йіх політичного впливу на хід усяких справ публичних: громадских, повітових, краєвих і державних, Сі домагання для всіх робітних людей значить і для наймитів, містяться в нашій політичній програмі. Але позаяк тоі землі, котру має громада і дрібні господарі, навіть при спільнім єі оброблюваню, таки булоби за мало і для людского житя самих робітних людей, і для заспокоєня всяких публичних тягарів та видатків на господарство, — то ми й поставили, щоби громади, чи йіх союзи набували на власність грунти від неробітних людей, тілько з умовою, ні в якім случаю неділити таких громадских грунтів, бо се не на довго помоглоби лиху: за кілька поколінь ті грунти знов би подробилися та були поліцитовані і збиті опять в в більші купи в руках неробітних людей. До того, розділ таких грунтів значив би крок назад у господарці, котра може вестися добре тілько в великім гурті і при обопільній помочи. Інше діло обертатися з порадою до готових уже господарів, що самі ділять свої грунти. Се йіх діло, тим більше, що тим вони шкодять тілько собі самим. Ми можемо тілько радити таким господарям, що йіх спасене в гурті, в гуртованю навіть тих грунтів, котрі не в стані йіх виживити тим більше, що у нас дрібний господар не може сам піднести свого господарства, бо у него нема грошей на ліпші господарскі струменти, ліпше насіне і т. і.

Та силувати тих дрібних господарів до гуртования своіх грунтів ніхто не буде. Алеж зовсім що іншого вводити поділ тих грунтів, котрі би могли допастися в руки більшої купи наших робітних людей. На таких грунтах конче треба відразу заводити спільну господарку, на більшу міру. На сім наша партія мусить стояти твердо, бо се поки що єдиний спосіб повернути господарку наших людей на розумнійшу дорогу, на дорогу до соціялізму. Розуміється, що тут діло почнеся від спілок і поодиноких громад. Алеж спільна господарка тілько в поодиноких громадах сама не зарадить всему лихови; треба, щоби такуж господарку заводили й повіти, чи округи і край, і вся держава, іменно на тім добрі, що вже тепер є або може бути в йіх руках. Сойми і рада державна повинни всіми силами попирати запровід таких чим раз більших господарок, і помагати се робити гуртам робітних людей, котрі до того будуть мати охоту. Такі великі господарства мусять бути ведені на спільний кошт і під доглядом громади, повіту, краю чи держави. Щоби ж не було ніякої ошуки, то робітним людім треба конче добиватися, щоби усею масою рішали про те, хто, як і під якими умовами має провадити таку господарку, то б то треба добиватися того, щоби під громадою, повітом, краєм і державою розумілося всіх людей. Таким чином виросли би, і з низу, і з верху ціла сіть економічних спілок, котра була би доброю підготовляючою школою для заведеня загальної суспільної господарки, то б то до переходу всіх засобів продукційних в руки цілої суспільности, що одна й може повести всю господарку після певного пляну і для загальної користи. Виробити докладний плян заведеня у нас таких спільних господарок, справити наше соціяльно-економічне житє на свідому дорогу до суспільної господарки против капіталістів, ось що по нашому повинни бути найголовнійшою економічною завдачею другого зїізду радикалів.

От се була би головна точка нашого спору, і на ній ми поки що кінчимо.

Така наша думка, і нам зовсім байдуже, як нас хто за те буде звати: чи чистими, чи нечистими соціялістами, чи радикалами, чи демократами, бо ж не в назві діло. Читателі наші знають, що з разу й органи галицкої робітницкої партії завзято були виступили против нас, за наше хлопство. Тимчасом і німецка соціялістична партія стала підходити до дрібних властителів грунту, і одно й друге переконало названі органи, що й нашим міским робітникам треба порозуміватися з сільскими дрібними господарями Значить, ми вже далеко не одні, а сподіємося, що найдемо чимало прихильників сих наших думок та заходів, по цілій Украйіні.

М. Павлик.

Шевченко в чужій хаті.

Дня 15 с. м. відбулися у Львові вечірниці в 30-ті роковини смерти Т. Шевченка, устроєні львівскими виключно народовскими товариствами Ак. Братство, против звичаю давнійших літ, заздалегідь відсунулося від усякої участи в устроєню сих вечірниць, бо знало наперед, що память Шевченка буде там визискана для угодовских цілей. Так і сталося. Промова речника угодовців, дра К. Левіцкого, була купою фраз, котрі не держалися купи і собі противурічили. В одній частині своєї промови д. Л. полемізував з якимись чудними „космополітами та всесвітними економістами (!!)“, певний, що полемізує з радикалами а вийшло щось похоже на завзяту боротьбу іщпанского лицаря з вітраками. В другій частині доказував, що народовство основано і на економічнім піддвигненю всіх верстов народа (і „вовк ситий, і коза ціла!“) та що нова ера — се власне побіда Шевченкового заповіту, — „радісний празник воскресенія народного“!!

Фарисейство угодовців що до Шевченка виступило в повнім блеску в виконаню програми вечірниць. Найкрашу точку програми „Івана Гуса“, з музикою Лисенка, світский „независимий“ комітет, викинув в остатній хвилі, для догоди забагам митрополита. Подібна доля постигла й кодексе украйінских націоналістів — „Посланіе“, котре в новій ері заборонила поліція (ніколи того не бувало), а по части й „Лебедин“, котрого підскуб универс. професор укр. літератури!! Велика частина публики, іменно молодіж университетска і гімназіяльна, почавши від 1 лат. кляси, голосно запротестувала против такого поступованя, домагаючися відспіваня „Гуса“; колиж не вдоволено ві бажаню, то почулися грімкі голоси: „нова ера сконфіскувала! Сором! Ганьба! Св. Юр! Мікадо!“. Таким чином угодовці почули засуд навіть „изъ устъ младенецъ“, своіх власних учеників...

Привітних телеграм з провінції прийшло чимало, та в новій ері завелася нова мода: їйх не хотіли прочитати через те, що деякі телеграми остро кпили собі з угодовского фарисейства (приміром: „Слава вам, що-сте обвісили Шевченка шкапліжками та рожанцями“! Тернопільскі поступовці, що вислали подібну телеграму, немов би прочули, що на вечірницях Шевченка у перше з'являться Єзуіти, з котрих двох справді бачилисмо, радих-радісеньких. Телеграму від послів руских з Відня, молодіж приняла писканєм і криком: „проч з новою ерою!“ Угодовці так були збиті з пантелику, що забули відспівати свій колишній національний имн „Ще не вмерла Украйіна“, а всім виднійшим угодовцям се фіско так попсувало жолудки, що не пішли на комерс, де була сварка між самими народовцями. Вершком фарисейства було те, що угодовці за пропущенє „Гуса“ цінічно оправдувалися тим, що буцім єго сконфіскувала поліція, а не вони самі; „Діло“ ж, у справозд. з вечірниць (ч. 76), не згадало про „Гуса“, і в загалі про цілу невдачу, ані словечком! Противно, воно твердить, що вечірниці випали „дуже поважно зъ кождого погляду“, що „всѣ гостѣ опускали салю зъ пѣднесенымъ настроємъ духа“ і що комерс був „оживленый сердечностію“. Се зрештою, річ звичайна в органі нової ери. Тілько ж, що то Діло скаже, як на другий рік, угодовцям може й зовсім не доведеся святкувати памяти Шевченка, а хиба św. Jozafata Koncewicza?...

Бідні угодовці, між молотом і ковалом — між св. Юром і радикалами, між Сциллою і Харибдою, в танцюристім раю нової ери...

Д. Х. Ск. Народ на подану адресу вислано — значить, нечиста сила. Вашу дальшу допись дістали в остатній хвилі. Помістимо в 9 ч. Женевске вид. Шевченка товстенька книжочка—доставка єі відси до Вас буде коштувати як раз 1 гульдена. Сама книжочка коштує в книгарнях 3 франки. Ми єі поки що не маємо на продаж.

Просимо всіх наших довжників надіслати нам, що належиться, інакше вже 9 числа ніному з них не пішлемо. Ми маємо через неточних передплатників великі прикрости з друкарнею іті. Тепер ми мусимо видавати на місяць поверх 150 зр., а відки йіх возьмемо, коли передплатники так маловажать свою повинність? Ми свою повинність супротів них сповняємо. Тепер Народ читає і „восхищается“ ним далеко більше людей, ніж торік, і то навіть людей з інших партій, — та що з того, коли сего року всі читателі платять іще нерегулярнійше, ніж торік, або й зовсім не платять! Так нам іще за торік винні кілька сот зр., а сего року стосунково ще більше. На адресовій карточці, кождому зазначено, кілько хто винен до пів року 1891. і сю квоту просимо нам зараз надіслати. Просимо зважити, що ніяке видавництво не може дихати „духом божим“; а сего року редакція Народа муселa чимало, як на неї, видати на виборчу агітацію, відозви іті. що нас добре підтяло матеріяльно — ми вже порядно задовжилися в друкарні й де инде. А ще — от ми оголосили твір Дрепера, замовили на него папір, за котрий мусимо заплатити 225 гульд, друк буде нас коштувати поверх чотириста гульд. а з передплати нам доси прийшло 2 гульд. 20 кр. (від одної жінки, навіть не передплатниці Народа)! Якже-ж можна, при такім стані, видавати що небудь?! Звертаємо на сей стан увагу особливо членів партії та наших прихильників, і просимо йіх, не маловажити матеріяльних потреб видавництва партії.

ХЛІБОРОБ доси не вийшов для ріжних перешкод.

Видає Михайло Павлик. Відповідає за редакцію Іван Франко.

З „Друкарні Народної“ Войтіха Манецкого, під проводом В. Годака.

Рік II. Львів 1. л. мая 1891. Ч. 9.

Виходить 1. і 15. л. кождого місяця і коштує за рік в Австро-Угорщині 4 гульд а для заграници 5 рубл., 12 франків, 10 марок або 2½ доляра.

Одно число 20 кр.

НАРОД

Адрес редакції: Львів, ул. Академична ч. 22.

Дописи безименні не будуть поміщувані. Ужиті рукописи нищаться, а неужиті можуть собі автори своїм коштом відобрати. В справах редакційних можна говорити від 11 до 12 рано і від 2 до 3 поп.

ОРГАН РУСКО-УКРАЇНСКОЇ РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ.

ЧУДАЦКІ ДУМКИ.

(Листи на увагу мудрим людям через редакцію „Народа“.

III.

Вартість розмови про космополітизм і національство для украйінства. Звязок сеї справи зі справою російского письменства на Украйіні. — Фальшивий космополітизм і правдивий бік украйінства в Росії. Вартість російского письменства для теперішньої Украйіни. Упадок украйінского письменства й науки про Украйіну. Всеславянска вартість російскої мови.

Ті думки, котрі я виложив у 7 ч. про національство й людскість я викладав не раз і на письмі й устно років за 25. Іноді мені траплялось почувати від земляків такий закид: „Нехай те все й правда, та вона тепер не на часі. Ми, Украйінці тепер мусимо боронити свою національну волю, мов Ханаанці від жидів, а сами нікому не грозимо, то й нема страху, щоб наше національство стало подібне до старозаконного жидівского, котре довелось розбивати апостолам Павлам. Лишіть нас з нашим самооборонним національством, то ми колись, скінчивши оборону нашої нації, пристанемо й до космополітизму“

На се мушу відповісти так: Перш усього наше національство зовсім уже не таке мирне. Послухайте, з якою ненавистю говорять иноді наші люде про Москалів, Поляків, Жидів, і подумайте, щоб сталось з тими сусідами нашими на Украйіні, коли б удалось нашим націоналникам узяти уряд на Украйіні в свої руки. Якеб вони їм „обукрайінене“ приписали! А поки що таке людоненавистне національство шкодить тим, що будить до нас ворожі спочутя й у наших сусідів, тоді як тепер навіть на війні треба вменшувати ненависть проміж людьми, хоч би так, як робить се всесвітне товариство „Червоного Хреста“ на своїм полі. А найголовнійше, наука, правда ніколи не пошкодить, а тілько поможе. Навіщо ми будемо вменшувати свою силу в боротьбі за волю нашої нації, опираючись на науку застарілу, хибну, коли ми можемо власне опиратись на нову, вірнійшу? Тепер же всяка боротьба проміж людьми опирається на науку. Ось через що я думав і думаю, що я власне служу справі вільности нашої нації, коли змагаюсь вияснити справу національности й людскости в прикладі до наших обставин.

Може бути, що я, викладаючи свої думки про відносини між національностю і людскостю або світовим товариством, сказав що небудь не зовсім вірного. Я б сам бажав, що б думки мої поповлено, поправлено з другого погляду, новими дослідами, новими примірами. Через такі спори тільки й виробляється між людей правда. Так ні, противники мої розсердились на мене й почали лаятись і навіть виключати мене з украйінскої сімії, як колись попи виключали єретиків з церкви.

На злість і лайку я відповідати не буду. А зупинюсь на дечому важнійшому, що зачіпаєся серед лайки і попробую поговорити про те спокійно, то може хто, коли не з теперішних моїх противників, то з других людей, котрі інакше, ніж я дивляться на наші національні справи, обізвеся також спокійно й розсудливо скаже свою думку.

Почнемо зі справи російского письменства і его вартости для нас, Украйінців. Я дуже жалкую, що справу всесвітности й націоналізму довелось мені розбирати в купі зо справою російского письменства. Одно трохи перешкаджає другому, а до того справа російского письменства почасти слушно роздражнює Украйінців, а надто в Росії, бо там царскими указами майже зовсім заборонено украйінске письменство і Украйінці примушені вдоволятись тілько російским. До того деякі з Росіян, неприхильники украйінского письменства й усякої осібности та волі Украйінців (а такі неприхильники є й серед Украйінців з роду) виступають проти украйінства, прикриваючись всесвітностю. Між такими неприхильниками є такі, котрі кажуть, що національностей не треба, що національні мови тілько перешкаджають людям, то й ліпше, коли украйінска мова вимре. Такі фальшиві всесвітники були й є не тілько в Росії. Були часи ще недавно, коли деякі Німці говорили такеж саме проти Славян і навіть Італіянців. Вони казали: добреб було, колиб уся Европа

була сполучена в одну державу, то поки що нехай Венеція належить до німецкої Австрії, а Чехи до Німеччини; добре б було, як би всі народи могли порозумітись на одній мові, а то нехай напр. Чехи забувають свою, а вчаться німецкої і т. і.

Я не раз виступав проти таких фальшивих всесвітників і власне опираючись на правдиву світову людскість. Остатний раз я говорив против них у книжці „Историческая Польша и Великорусская демократія“, де я показував, що противники українства, котрі послугуються всесвітностю, дійсно зовсім не космополіти, а московські націоналники, або російські державники, і мені, признаюсь, самому вже нудно вертатись до спору з такими людьми. До того ж на всякий час своя боротьба! Був час, коли на нашому грунті треба було боротись з недовченими й поверховними напередниками, котрі не розуміли ваги національностей,[1]) а тепер треба боротись з назадниками, котрі в барві національній хотять вести нашу громаду до застарілих шкодливих думок суспільних і освітних.

Скажу тілько про справу мови. Звісно, добре б було, як би всі люде на світі могли розуміти один одного. Може колись якимсь способом до того й дійде. Але поки що люде говорять сотнями, тисячами мов, і найважнійше тепер діло, щоб просвіта доходила до людей на всіх тих мовах, щоб усі люде скорше й лекше могли ту просвіту приняти. Кількасот років тому назад була в Европі сама тілько церковна просвіта, котра пішла по Европі від латинского чи римского народу і викладалась на латинській мові. Так щож? на тій мові дійсно пони напр. італіянскі, англійскі, шведскі й польскі і т. і. могли порозумітись проміж собою, та за те простий народ ні в Англії, ні в Швеції, ні в Польщі не тілько не розумів того, що говорять чужі прості люде, а не розумів і свого попа і не брав від него освіти. Завважавши се, розумнійші прихильники церковної освіти, — протестанти (Вікліф, Лютри, Кальвіни і т. і.) почали вживати по церквах серед кождого народу его живої мови, і через те напр. евангеліє розповсюдилось. Тепер світска наука йде по тійже дорозі і вживає всяких живих народних мов і проходить до самих далеких сторін, до найдрібнійших народів А найбільше вчені люде, або подорожні порозуміваються проміж себе тим, що вчаться кількох з мов, на котрих говорять найбільше або нависше освічені тепер народи, напр. мовам французкій, англійскій (найбільше), німецкій. Коли тепер люде найменшого народу получать хоч початкову науку на своїй мові і кому з них того буде замало і він схоче висшої науки, а письменство его мови не буде в силі єму послужитись, бо за малий народ не в силі оплатити кошта великого письменства та висших шкіл, то така людина візьметься за книжки на чужій мові. Колиб згодом усі люде такого народу покинули навіть зовсім свою питому мову й пристали до чужої, — на себ не можна було нарікати, бо себ сталось з власної волі тих людей і тоді, коли б уже стара їх мова зробила, що могла: дала просвіту, хоч початкову. Зовсім інакше булоб, як би хто, державники, чи пани стали висміювати стару мову та забороняти ей в школах та книгах. Через те не тілько терпіліб живі люде від погорди других, а ще й просвіта б їх спинялась, бо поки то ще люде забороненої мови вивчаться чужого, — на се треба не одного людского віку! — а до того просвіта на чужій мові була б для людей важка або й неприступна.

Коли се все прикласти до украйінскої мови, котрою говорить в Росії може яких 17 мілионів людей, то побачимо, яку шкоду власне для зросту всесвітної освіти роблять ті, хто забороняє мову украйінску в школах і книгах. От через те я напр. вважав себе обовязаним кричати проти такої заборони й перед Украйінцями й перед Росіянами й перед усім освіченим миром в дописах і книжках італіянских, англійских, французких і т. і. протестував против тої заборони на всесвітних зїздах письменників у Парижі й у Відні (на віденьский зїзд я послав протест в купі з д. Павликом).

Тілько ж ся прихильність до письменства украйінского не засліплює мені очей і не забороня мені цінити вартість і письменства російского самого в собі і для нас Украйінців.[1])

[1]) Можу се посвідчити з власної практики підчас мого 3-літного побуту в Швейцарії, коли то й мені, вкупі з ш. автором приходилося вести формальну війну з російскими революціонерами та польскими соціялістами за право для Русинів-Украйінців (як зрештою й Литвинів, Білорусів, Жидів іті.) на самостійну визвольну організацію, в тім числі й за право украйінскої мови. Через те ті люде й звали нас „украйінскими націоналістами“. Передомною і після мене, д. Драгоманову, звісно приходилося зі Швейцарії ще довше й завзятійше вести таку війну, котра для мене й моїх гал. товаришів лекша була в Галичині тим, що тут нам, знов же таки спільно з д. Драгомановим, можна було сю суперечку рішати практично Тепер між рос. та польскими соціялістами ми не знаємо противників украйінскої визвольної організації та украйінскої мови, противно маємо в богато з них щирих прихильників і союзників Именно в соціяльно-демокр. польскім і жидівскім таборі в Галичині та в демократичнім таборі польскім, заступленім Kurjerem Lwowskim пошана до украйінскої мови зросла так, що вона вже має рівне право й приватно, і в публичних зборах та виступах таких людей з усіх народностей Галичини. Отже тут є й наша заслуга, хоть запевне, що головно причинився до того сам зріст визвольного руху з одного боку між гал. Русинами, а з другого, в цілім просвіченім світі. Завважаю, що в тій нашій колишній суперечці з противниками украйінскої мови, ми не покликалися на самостійність укр. мови чи нації, а на природне право всяких національних груп, уживати своєї мови та на потребу для мас тих груп — викладати їйм добутки вселюдского знання так, щоби вони їйх як найкрасше порозуміли. І те право укр. мови, наші противники признали аж тоді, коли під напором практичних радикальних проб серед Русинів тай інших прихилилися в загалі до наших думок про визвольну оргінізацію серед не-державних народностей. Решту довершила згода в головних основах такої визвольної праці. Загалом, пошани до укр мови в Галичині, зовсім не виборола проповідь самостійности украйінскої мови, хоть ей так завзято ведуть гал. та укр. народовці, виборола ей сила тих ідей, які почато виголошувати, сила тих справ, які почато порушувати в украйінскій мові, — в письменстві й де инде. По нашому, так мусить бути і в російській Украйіні, і се повинни мати на увазі власне украйінолюбці в Росії.

М. Павлик.

З моїх противників деякі кажуть: звісно, коли що добре пишеся на російській мові, то те можна й слід читати й другим радити, але ж на що осібно розмовляти про вартість російского письменства? се, кажуть, шкодливо для письменства українского, бо й так багато людей вихваля російське письменство та радить Українцям покинути для него своє.

На се я відповім: добре, — так на віщо ж деякі українолюбці печатають такі розправи, в котрих проводиться думка, що в російському письменству нема й не може бути нічого вартого, такі розправи, яких напр. повно в „Правді“? Коли б подібне хто став говорити й про Поляків, Німців, Іспанців і т. і. розводячи розмови про їх жовту чи сіру кров, то треба б же було, що б хто небудь виступив проти того, бо шкода ж терпіти неправду та проповідь людоненавистництва!

До того ж справа про вартість російского письменства стала в остатні роки по крайній мірі в Галичині на черзі в ряду практичних справ. Вже в часи заснованя бібліотеки Січи (про що я розказував у моїх Австро-руских споминах) і початку народолюбного поступового руху серед львівскої молодіжі (1875 — 1876 рр.) було спробовано, яку користь поступове народолюбство серед Галичан може винести з російского письменства. Між іншим знайомість з сим письменством довела де кого з молодіжі, що належала до старої галицкої партії, неправедно названої москволюбцями, до українского народовства (Дд. Павлик і Франко можуть те посвідчити, бо самі перейшли через таке) От через се львівска й краківска поступова молодіж, — котрим ніякий москвоненависний українолюбець не може відректи найгарячійшої прихильности до Русі-Украйіни, — не раз обертались до мене й до других російских Українців, що б ми запомогли їйм дістати деякі російські книжки наукові, повісти (напр. Тургенева, Герцена, Достоєвского, Некрасова, Успенского і т. і.) поступові (і, додамо, прихильні українській справі) журнали та переклади російські знаменитих англійских, французких і т. і. писателів.

Я робив, що міг, по сій справі, але з чужини багато робити не міг. Знайшлись такі українолюбці, котрі виразно відповідали галицкій молодіжі, що не будуть помагати їйм здобувати російські книжки та журнали, бо все російске письменство вважають за не варте й навіть шкодливе для Русинів Українців по своєму духу чи характеру. (На се, що тепер розказую, а маю документи).

Шкода від таких відповідів вбільшаєся ще тим, що власне в остатні роки письменство українске в Росії пішло назад, а не на перед, як се можна бачити напр. по тому, що ліпші тамтошні українські писателі, Нечуй і Мирний упали до таких творів, як Опеньки, Перемудрив, та показують таку темноту думок і такий брак навіть поверховного письменского смаку, який видно напр. у повісти Над чорним морем. Погляд на дійсну умілість письменску такого Тургенева, чи Л. Толстого, або принаймні на натуральність картин такого Гл. Успенского міг би показати ліпші письменські взірці молодим галицким письменникам і власне збудити в них, при їх безспорному українолюбству, дух конкуренції з Росіянами. Я вже не кажу про переклади на російску мову творів европейских писателів.

От через що між іншим власне тепер була невідложна потреба виступити проти такого українолюбства, котре ширило зневагу до всего російского письменства. А були й є ще й інші потреби.

Деякі з наших противників говорять, — як між іншими сказано й у Правді: чого се ви нам вихваляєте непремінно московске письменство? Хиба наші люде й наше письменство не так стоїть до нього, як і до другого: французкого, або й іспанского?

Я мушу сказати перш усього, що такі слова я чув найбільше від людей, про котрих я можу закласти свою голову, що вони самі не тілько іспанскої, а й французкої мови не знають, і в загалі ніякої, окрім російскої і дуже часто навіть не знають добре й українскої (і навіть де хто з найбільших москвоненавистників, що добре знають українску мову, говорять у себе дома по російскому. Ред.) Можу також посвідчити, що між Українцями, що пишуть для печаті і при тому противні, або байдужі на словах до письменства російского, дуже мало таких, що б були здібні написати що по українскому; коли ті люде пишуть що, то преспокійно по московскому і по більшій части таке, що в ньому не знайдете нічого українского, а иноді знайдете зовсім навіть казенні думки про „православіє, самодержавіє і народність“ то по частинам, то й цілком. Через се виключне й москвоненавистне українолюбство виходить на ділі якимсь лицемірством і по більшій части прикрива просто безписьменство, а то й обскурантство (темнолюбство).

Я дозволю собі сказати, що з того часу, як я став на публичну службу, чи учителя, чи писателя, то не пропускав пригоди говорити молодшим людім на Украйіні, що вони не можуть вважати себе навіть образованими, доки не вивчать по крайній мірі двох- трох західно европейских мов, що б хоч читати на них найважнійші речі. Не раз устно й печатно говорив я, що українске письменство доти не стане на міцні, свої ноги, доки українскі письменники не будуть діставати всесвітні образо-

[1]) На сей раз я не буду вже говорити про те, як та ж сама прихильність до нашого письменства, а ще більше до нашого народу примушує мене розбирати й те, які власне думки ширяться українскою мовою, й бажати що б та мова була струментом для проводу в наш народ думок поступових, а не старосвітскої гнилини й темноти (обскурантизму), як се часто бачимо в писаних українских націоналників, або всесвітних ретроградів (назадників,) котрі підшиваються під українске націоналство, як напр. єзуіти й їх приятелі між галицкими панами й урядниками.

вані думки й почуття просто з західної Европи, а не через Петербург і Москву, через російське письменство, як робиться се доси через що виходить так, що навіть москвоненавистне українолюбство по своїм основним думкам була ніщо інше, як европоненавистне москволюбство, тілько трохи перелицьоване [1]).

І отже я мушу признати, що, як бачив я, так і бачу й чую від певних свідків, що знатя західно-европейских мов дуже мало розширене серед Українців, навіть серед університетских і що дуже рідко хто з них, навіть з тих, хто вчиться на філологічному факультеті, читають книжки напр. французькі або німецкі, а вже про англійскі й говорити нічого.[2]) Подумайте ж тепер, яка мусить бути просвіта в такій громаді, коли вона ще збунтуєся й проти російского письменства?!

І дійсно, необразованість — се тепер одна з відмін власне українолюбних кружків у Росії. Хоч я й живу на чужині, а все таки доводиться мені бачити декого з молодших українолюбців, скінчивших уже науки, діставати від них листи з думками й запитами про ріжні наукові й громадскі речі, і я, навіть привикший до не дуже високого стану просвіти по провінціям російским, часто просто дивуюсь, до якого ступня теперішнім українолюбцям не звісні елементарні речі про культурно громадскі справи серед европейских народів [3])

На решті низький стан культури в українских кружках можна бачити просто з того, що тепер навіть печатаєся Українцями. Власне по українскому печатаєся ними дуже мало, майже виключно повістки й поезії З сього між іншим видно, до чого лицеміряствує москальоненавистне українолюбство, бо як би наші земляки взяли єго в суріоз, то прийшлось би їїм майже зовсім нічого не читати навіть про Україну, бо все таки найбільша й найліпша частина з того, що пишеся Українцями про Україну, писано по московскому ж.

На скілько впало українске повістярске й поетичне письменство навіть проти того, як воно стояло було років з 15 назад коли хоч два талановиті наші писателі (Мирний і Нечуй) рішучо пристали було до всеевропейского соціально-психологічного роману та ще й з демократичним напрямком, — про се, думаю, й говорити нічого. Хоч тепер і нема в росій скому письменстві великих талантів, окрім Л. Толстого, котрий псує свою роботу тенденційним пророкуванєм досить спорних думок, та все таки, коли перейдеш навіть не від Короленка, а хочби від Бобарикина до тих романів, котрі красять Зорю Правду, то чуєш, що переходиш все таки від живих картин, або хоч від фотографій до шабльонових малюнків, або й до суздальского богомазівства. Безсмачне мертвящтво тих малюнків не викупа навіть тенденція, бо по части тенденції здибуєш або проповідь чоловіко ненависти, або якогось зовсім темного національства, як те, яке проповідують Над Чорним морем до ладу й не до ладу ляльки Нечуєві, — або навіть мораль цілком казенну, що, мовляв, дякуючи Пречистій, або й начальству (московскому) усе може влагодитись преблагополучно, як се виходить з писанин д. Мордовця, або з кумедії недавнього автора роману „Хиба ревуть воли“.

Я б хотів зовсім пропустити без спомину ту, як каже Правда, патріотичну беллетристику“, примір котроі являє тепер роман „Боротьба“, що печатаєся в Правді. Се така писанина, перед котрою навіть ті пасквілі, що печатаються Незлобиними і другими патріотичними беллетристами „Русскаго Вѣстника“ на „нігілістів“ і „ліберальів“, або й „українофілів“, виходять взірцями письменскоі вмілости й образованости. Хто ж з порядних людей у Росії вважа твори Незлобиних за літературу? Се не література, а „Московскія Вѣдомости“, кажучи словами Щедрина.

Але спеціальний стан теперішнього українского письменства примушує нас доторкнутись і до українских Незлобиних.

Як звісно, українскі писателі працьовитостю і рухливостю не виблискують. Від якого ж часу появилась в українскому письменстві досить енергічна особа, чи група, котру можна пізнати по деяким ознакам стилю, думок, заходів дуже однобразних, при великій ріжноті авторских імен, псевдонімів і аномінів, — особа чи група, котра пише романи, повісті, оповіданя, вірші, допісі про всякі справи, публіцистіку, навіть береся за науку. І в усьому ся особа чи група показує брак таланту (в коротких беллетристичних творах ще иноді видно основу цікавого анекдота, котрий найліпше б було просто, як такий і розказати), брак науки, або навіть образованости, а до того неконсеквентність ідей, окрім тілько в проповіді старозаконного націоналізму, і просто крутійство найбезцеремоннійше. Твори сеі особи чи групи кидають найгірше світло на невеличке письменство українске власне тим, що вони тепер займають в ньому велике місце, дякуючи своїй скількости, а також і тим, що мають вплив на Галичину, де письменство майже зовсім мертве й схоластичне й дуже рідко зачіпає ті громадскі справи, про котрі хоч

---

[1]) Се вже було написано, коли я прочитав навіть в листі мого противника в Правді ось які слова про звісні єму українолюбскі кружки: „россійска мова заміня нам усі мови, навіть украйінску!!!“

[2]) В своїй статі в Зорі я доводив, що теперішнє старозаконне національство українске є ніщо друге, як перелицьована Катковщина й Побєдоносцовщина, з чого дд. правдяне зробили, буцім то я увесь українскій рух назвав Катковщиною!

[3]) Нічим, окрім необразованости, або хуторної філософії не можна обяснити й того факту, що славетня „угода“ дд. Романчука й тов. знайшли собі прихильників, а може й ініціаторів, серед російских українолюбців. З погляду „хуторної філософії“ являєся незнать як мудрою вся отся політика поклонів крутійства й обману „високих сфер“, а тим часом на европейскому грунті вже вияснилось, що політична мудрість требує смілого погляду в будущину та притяганя на свій бік громадскої думки й народних мас. Не скрізь однаково се вияснилось: в Англії більше, во Франції, Германії менше, але досить ясно сталася справа і в Австрії і навіть у Галичині, де вже народні маси прокидаються. Та й у самій Росії є люде, котрі ведуть прогресивну роботу хоч тихо, та прямо, без „хуторних“ викрутасів.

дуже необразовано а все таки говорять писаня згаданої особи чи групи. Ось через що стає навіть громадским обовязком, що б хто небудь дав собі працю Геркулеса розворушити продукти сеї літературної фабрики й показати увесь сором, який вони приносять украйінскому руху в Росії й усю шкоду, яку вони чинять у Галичині (шкода ся не така велика, як думає ш. автор: напр. галицка молодіж загалом дивиться на твори звісної фабрики в Правді, хиба як на гумористику; но найбільшій части у нас ті „твори навіть не читаються, а не восхищаються тими фабрикатами навіть усі най наівнійши з наівних угодовців Ред.) Я попробував був остерегти Галичан, зачепивши такі твори сеї фабрики, як „Славянска етнографія“ та „Горовенко“, і тим розлютував прот в себе дописачів Правди, котрі вбачають в моіх осторогах — особисті рахунки „Откуду мнѣ сіе?“ можу спитати, або навіть: „Врачу, исцѣлися самъ!“

(Далі буде)

М. Драгоманов.

Радикалізм на провінції.

(Перший виступ радикальної програми).

Радикальні кандидати упали! От і новий доказ старої як світ поговірки: „У нас всякі західні — ізми на не часі, вони серед наших обставин і за сотки літ не приймуться!“ Сей аргумент повторили ріжні, більші і менші рускі політикане остатним часом чимало разів а все з такою міною немов би се була суть йіхнього переконаня, до котрого вони дійшли по довгім „критичнім“ розборі засад тих — ізмів, та приложеню йіх до наших відносин Тимчасом було се машинальне повторюване наших хатних мудреців, що мають монополь на висказуване таких думок, що йдуть от рода в род, а хоть факти зовсім що іншого доказують і ще більше докажуть, то таки та, буцім то незрушима, правда ще довго буде успокоювати наших шкаралупників. Нехай там Коперник докаже, що земля обертаєся около сонця — вони все зістануть при руху сонця Зістануть, але без міліонів, на котрі покликуються. Поза повисшим аргументом про те, що всякі — ізми не на часі, кружить ще богато спеціяльних виводів про те, що до хлопа неможна „приступити з радикальною програмою, а доказом має служити таке мале лояльне число (25) радикальних голосів за др. Даниловичем в коломийскім повіті. Се може справді застановити декого, але в нас є докази, що як против дра Даниловича, так і против дра Окуневского агітували жиди і деякі попи власне радикальною програмою, т. є. поясняли точки радикальної відозви або потворяли бесіди радикалів на вічах передтим відбутих, і казали селянам, що власне Подлящецкий або граф Борковский того хоче і при своіх висивах зробити може, або що один із них там і там на вічу тото підніс, а радикальвий кандидат лиш йіх слова повторяє на селі, а в місті на вічу, де були мудрі люде, радикальний кандидат і показати боявся. В снятинскім вели таку чесну агітацію оо. К. і С. в коломийскім о. Л., в борщівскім д. М. М. оо. С. і якийсь покутний писар в городенскім О. М. і много-много жидів. Таким чином причинялися попи і жиди до розширюваня в масах народу програми радикальної, з чого і вийде на далі для радикалів хосен, тілько на тепер задля недостачі часу на вияснене селянам правди, ч и м а л о с е л я н д а л о с я з б а л а м у т и т и і в і д д а л о с в і й г о л о с з а р а д и к а л ь н у п р о г р а м у, т і л ь к о п р о т и в р а д и к а л ь н и х к а н д и д а т і в.

Так упалисмо! Однак се не є упадок радикальної програми. Се ві світлий перший виступ, бо ж навіть жиди порозуміли, що селян можна тілько в імя радикальної програми зєднати! Чиж се не побіда радикальної партії? „Діло“ втішаєся тим, що за дром Даниловичем в Коломийскім повіті було лиш 25 голосів (хоть его заслуги в тім повіті великі), отже значить, пошкодила єму тілько радикальна програма. Але чейже редакція „Діла“ знає, що партія ві кандидата: старші братя церковні, війти та арендарі, се ще не вираз опінії села? Велика хиба, що селяне не всюди добре припильнували правиборів, що зрештою і тяжко було супротив всяких противників.

Сегорічні вибори були школою для селян, а для нас радикалів упевненем, що будучність наша. А треба би тепер бути в округах, де кандидували радикали, щоби почути, як зведені селяне, а навіть попи свого кроку жалують.

Ситуація в обох округах виборчих: Коломия-Косів-Снятин і Городенка-Заліщики Борщів, була для наших кандидатів відмінна. Др. Данилович мав облегчену ситуацію тим, що в его окрузі, єгож заслугою, селяне вже освідомлені. Др. Окуневский противно кандидував в т. зв глухім куті, котрий оден піп на вічу в Товстім назвав дурним кутом. За те против дра Окуневского попівство так ворожо не виступало, бо не було 1) лично ображене як на дра Даниловича (ще із за комітету, що займався вибором дра Окуневского до сойму, 2) контркандидат не був Русин (про угодовскі кандидатури низше[1]), 3) навіть попам нова ера не відобрала розуму і вони не захотіли вибрати іншого Русина при помочи звісних сил. Через те попи в окрузі Городенка-Борщів-Заліщики більше неутрально, ніж агітували против дра Окуневского. Та були й почи прихильні кандатурі дра Окуневского. Виступ его в Соймі вони розуміли так, як висказав один піп на зборах прилюдно, а інші потім потверджали: „Др Окуневский сказав у соймі, що не піде за проводом митрополита І слушно, бо ж наш митрополит не може бути провідником політики; предсі Поляки лишають своіх Моравских ни боці, а Штроссмаєрів у нас нема“. Чимало разів чув я від попів таке: „Хоть др. Оку-

---

[1]) Селяне не баламутились зовсім тим, що майже що день, листовно та телеграфічно львівскі угодовці старались поставити через місцевий комітет, якусь кандидатуру против дра Окуневского: раз Белея, то знов дра Костя Левіцкого, то Озаркевича або Кульчицкого. Селяне так се толкували: „львівскі Русини спаношилися і хочуть с поза віконця кандидувати, як жид на рогатці за віконцем сидить і каже крейцарі заплатити, але в нас мито винаймив др Окуневский своіми заслугами, а ті львовяне і не показуються“.

невский радикал, то таки якби Єзуїти хотіли взяти семінар, він би виступив против, борше як митрополит, бо він не звязаний Римом, а залежало б і радикалови на тім щоби наш клер не з'єзуїтів".

Не раз обертались попи до дра Окуневского, вказуючи ему на брак освіти серед попів самих і просили, щоби занявся просвітою попів, чи то всіх, чи бодай наймолодшого покоління. Я завважав, що нашими прихильниками були попи середнього віку, а найстарші і наймолодші були апатичні і байдужі — шкаралупники. Заслонювались вони „моностроальними" як казали, причинали, для котрих явно виступати не могли, та по довшій розмові вилазили інші і зовсім не моностроальні причини: ба єму треба рушатись на новий прихід, ба у него син або зять без парафії, так годі єму наражуватись, — а про людске око він заслонюється виступом дра Окуневского в соймі, що єму звязав патріотичні руки!

За те відозвою радикальної партії всі восхищались і признавали, що наша партія має будучність. Один піп навіть сказав: „В вашій партії самі молоді люде, а з відозви видно, як вони простий народ знають і як над ним працюють, а ми в селі живемо, і такі- м чужі для простонародя. Я знаю, що наші попівство для поступу, то кукіль серед пшениці... Але можеби облегчити собі взаімно ситуацію на час перехідовий, і попи вийшли би Вам на против, але Ви муснте їіх просвітити."

Такі гадки підносили тілько одиниці з межи попів. За те загал селян за програму радикальну дав би ся розпняти. Доказом заінтересованя селян була численна участь їіх на вічах (у Товстім 800 людей, в Борщеві раз 200, на другий день 300 з зовсім інших сіл, через помилку, в Устю 300 людей в Залісю 200, знову в Борщеві 500 людей (день перед виборами), а надто по поодиноких селах в 10 хвилях все нам збирали не менше 100 чоловік. Таку прихильність простонародя до нас єднали нам побіч личних заслуг Дра Окуневского (в Борщівскім глухім куті не дуже знаних!) лиш бесіди, в котрих розвивалисмо точки радикальної програми і відозви. Народ тут дуже опущений через брак світскої інтеліґенції та байдужність попів. Та сам народ став уже додумуватися правди. Ілюстрацією, як місцева „інтеліґенція" побивався за просвітою, є історійка заснованя читальні в Вовківцях над Дністром, борщівского повіту.

„Вовківскі селяне письменні, а передовсім чесний Гнат Ковальчук загадали заложити у себе читальню, не знали однак, як се діло начати, а Вовківскі попи (Соневицкі батько і син) місто поради, стали їім відраджувати. Тоді селяне в дуже примітивний спосіб стали збурати потрібні відомости до заснованя читальні: в околиці нігде близько читальні не було, отже вислали людей на обзорини до читальні о кілька миль віддаленої, щоби розвідатися, що і як треба робити. Після затвердженя статутів намістництвом розпочали селяне урочисте отворенє читальні; наймили у попа службу божу в надії, що чей піп по службі божій зайде в читальню, но піп відправив службу і пійшов домів. Селяне вовківскі враз із гістьми з окружних сел, котрі були цікаві як читальню закладався, пішли в хату Ковальчука, але ніхто з них не знав, як вибори до виділу читальняного перевести, так і розійшлися з нічим. Доперва через цілий тиждень вивідувалися про формальности виборів, аж опісля знов зійшлись і тогди вже і попи оба Соневіцкі прийшли (під напором противної опінії) і випрашалися, щоби їіх не клали у виділ, на голову і т. д. Тоді один селянин сказав: „коби мож, я би вас і в члени не пустив, бо з вашої поведінки колишної видно, як вам просвіта овець на серцю.

„Заложивши з такою бідою читальню, Вовківскі читальники є для других взірцем селян стараючих ся просвітити. Вони що вечера сходяться в читальню і читають, вони були на всіх вічах, котрі уряджав др. Окуневскій, хоть від них до Товстого щось аж шість миль, їіх виборці то найревнійші наші приклонники. Був і я і в їіх славній читальни, обговорювавем з ними вибори і чудуваємся їіх доспілости політичній і знасмости богато річей — а сего довершив не піп, но хлоп радикал, котрий перед заложенем читальні других сам просвічав, ба і по просту вчив. З своїми ученниками робив Ковальчук завсігди пробний екзамен при правиборах в селі — однак іще і перед 2 роками на правиборах до сойму перепав він зі своїми против попів і хлопа магната Цибульского, до котрого граф Борковский прийіжджає на свячене і знов его до себе просить. Перенадавже Ковальчук для того, що він громадив коло себе наймолодших людей, от старші і думали, що він якийсь бунт заводить, но тепер, коли засновано легальну читальню, пізнали люде щирий труд Ковальчука, зробили его головою читальні і тепер він зі своїми перейшов на правиборах против Цибульского і попів великою більшостю. От кілько праці стояло одного чоловіка простого зняти полуду з очей темних братів по сій радикальній операції не буде вже рецедиви. Сей факт навіть на попів уморальняючо вплинув, бо вже піп Соневіцкий сего року не поїіхав на хрунівский баль до Мильниці лише для того, що встидався читальників, ба і окрестні попи лякаються халеши такої, яка постигла Соневіцкого і на піп щиро стають творити і заходитись коло читалень

В іншім знову селі кандидував піп на виборця і на него дали перші голоси посесор і лісничий, а тоді селяне не дали і одного голосу, але вибрали хруня. Опісля казали, що лучший вже свій хрунь, як піп хрунь, бо принаймій не такий сором для громади, бо в такім разі скоро би попа вибрали, значило би, що піп—хрунь і вони его поважають; доказами хрунівства попа було лиш то, що підпанки дали на него голос.

Серед таких отже селян, хоть не просвічених, но маючих здоровий розум, програма радикальна принималася з запалом. Поминім ті точки про податок доходовий ітд бож се кождого переконає, але навіть атеізм дра Окуневского їіх не лякав. Противники інші агітували против дра Окуневского тим, що він „лютер, антихрист, в Бога не вірить", а хлопи на то: „має він іншу голову (до жидів) як ваш рабін, бо ми виділи, що рабін ішов до него по раду, а скоро він там пацерів не теребить, то він вже знає для чого. Зрештов, я в жнива чесніше живу як тепер, бо працюю гірко, а не молюся, бо часу

нема, так і він ліпший праведник від вас, бо щирий, знаємо єго по єго роботі. Ми з посла не хочемо свічки до церкви — та не будемо го в друге хрестити. Ми маємо приміри, що чим побожнійший темно-любець, тим гірше дре, а Богу молячись з чортим говорить". Що ж на се скажуть ті, що думали, що до хлопа не мож приступити з радикальною програмою?

Селяне розуміли також дуже добре колізії інтересів великого пана-дідича і хлопских і поясняли їйх на примірах дуже красно. Селянин Барабаш в дуже красній бесіді порівнував графа яко посла хлопского з куркою, що вивела качата, і доказував, що курка мимоволі мусить качата опустити, бо сі інтереси животні інші: Качата йдуть на воду, а вона літає по берегах, аж в решті опустить їйх і пійде на смітя". Інший знов селянин каже: „Якби дідич хотів бути справжнім заступником селян, то мусівби наставати на зміну в розклясованю землі, на зміну обовязків шарваркових, бо я хлоп роблю днесь шість днів в році так, як дідич, що має 100 пар коней. Отже по справедливости він повинен робити 600 днів на рік шарварку або держати 2 пари коней лиш для шарварку. Чиж він може піднести єю несправедливість? А! може, ми го за те похвалимо і порядні газети го похвалять, а щож скажуть єму інші дідичі і їйх газети, ба і власна жінка і діти?!"

Загальне голосованє також дуже добре розуміють селяне і кажуть, що ординація виборча уложена ніби так, щоби облегчити вибори, щоби не тратили часу йти в місто, а щоби лиш на 500 одного висилали. Однак нам часу не жаль, казав селянин, і ми би охочо пішли в Борщів всі, щоби правду добути." Як жеж виглядають, в порівнаню з повищими словами простих людей, такі виводи д. Подляшецкого перед виборцями в коломийскій раді повітовій: „Мій контркандидат др. Данилович стоїть за загальним голосованєм. Загальне голосованє то на вашу біду видумане, то буде причина пожарів, рабунків ітд. бо се значить так: Тепер ви вибираєте війта, старшого брата, в загалі порядних газдів, а тоді голос будуть мати всякі обдерті лайдаки, злодії ітд. Тоді порядному чоловікови нічо буде в селі робити". І переконав — але хрунів. (Нагадаємо, що і д. Барвінскмй казав виборцям та іншим у Бродах, що загальне голосованє шкодливе для рускої справи, що зрештою буде радитися митрополита, ну і, звісно, польских шляхтичів. Противний загальному голосованю навіть такий Романчук, що просто мусить обурювати нарід і єго щирих прихильників, але про се буде росказано в 2 ч. Хліборобa. Ред.)

В Борщівскім (хоть се повіт найслабше просвічений я чув не однокритно недовіре до попів та до львівских Русинів, котрі, як хлопи кажуть, нас не знають і думають що то вистарчить десь прилюдно хлопа поцілувати (Романчук у Станіславові на зборах) або як тут оден ревний піп здобувся за 20 літ на те, що таблиці з написом села є по руски написані. Сего за мало! „Просвічайте нас, казали селяне, — але також ратуйте, не від біди, але лиш від несправедливости".

По таких словах мимоволі пригадував я собі великі слова Міцкевича „w ludzie siła nie spożyta", а за тим насувались і спомини про єго похорони минувшого літа у Кракові. Я бачив на фестині після похоронів, як тут іпов під руку з хлопом д. Вислоух (демократ), а тут знов говорив з хлопом граф Тарновский (станьчик); значить оба демократи, але чи подібні і чи те саме своїм хлопам говорили? Поляки розпочали тепер романтичне пещенєся з хлопами, як у нас се від 60 тих років продовжаєся і в реалізм лиш у радикалів перейшло, хотяй народ наш сам домагаєся того і від інших партій, котрі прецінь по щось звуться демократичними.

Яків Невестюк.

(Ся допись прислана була ще до 8 ч. Ред.)

ПІВ СТОЛІТЯ.

II.

Історія сучасної Австрії і сучасної Галичини в значній мірі тісно звязана з особою цісаря Фердинанда I, наслідника Франца I, і для того слід нам придивитись близше єго особі і єго правлінню. Фердинанд родився 1793 року, мав отже 42 роки в хвилі, коли вступав на австрійский престол. Малий і утлий ростом, був він від дитинства слабовитого здоровля. Аж з 20-тим роком житя почало єго здоровле поправлятися. Але з 35-тим роком житя почались у него напади епілепсії (падучої хороби), котрі чим далі були все частійші і тяжші, тривали нераз по кілька годин і полишали по собі страшенну втому тіла і духа. В р. 1830 серед тяжких припадків хороби короновано єго на „молодшого короля" угорского в Прешбурзі; в грудню 1832 р. хороба єго змоглася так, що загально думали, що він швидко вмре. Але „молодший король не вмер, а видужав якотако, хоч тяжка недуга єго осталась невилічена до кінця житя, підкопала єго енергію і притупила память. Хоч батько ще 1829 р. припутив єго до спілки в кермованю справами державними, та він не займався ними, а найлюбійше займався своїми музеями природничим і технологічним. Не любив показуватися на парадах і в великих двірских товариствах; єму в повні вистарчало товариство чотирех шамбелянів, приставлених до єго послуги. Впрочім був се чоловік дуже лагідний і добродушний, чутливий на всяке людске нещасте і терпіне. Задля сих прикмет любили єго особливо низші верстви Відня, а пізнійше Праги, в котрій він прожив свої старі літа[1]).

Річ ясна, що такий чоловік, при всій своїй доброті і популярности, не був зовсім відповідним до двиганя на своїх плечех такого тягару, яким було кермованє справами великої і з ріжнородних частей зложеної монархії. Тож від першої хвилі єго вступленя на престол ніхто не сумнівався, що керма та тілько для виду буде в руках цісаря, а що цісарем і державою управляти будуть якісь інші руки. Цікаво було, що се будуть за руки?

---

[1]) Ad. Schmidt, loc. cit. 489—491.

Між великою ріднею цісаря були особливо два люде, що могли мати на него рішучий вплив і вести его в ріжні боки. Се були два стрики цісарскі, архикнязі Карл і Людовік. Перший — знаменитий воєвода що колись бив ся з Наполеоном при Асперні та Ваграмі, був може одинокий в цісарскій родині муж з ширшим світоглядом і вільнійшими думками. Він противний був „сістемови неподвижности“, введеному его братом Францом в основу правління, і хилився до політики більш поступової. Натомісць другий брат его Людовік, чоловік непохитно чесний і строгий, перенявся в повні ідеями Франца I. і тішився его найповнійшим довірєм. І коли новий цісар вступаючи на престол заявив виразно, що бажає „в кождім погляді вступати в сліди свого коханого батька“[2]), то не було вже й сумніву про те, який напрям візьме верх. А перевага архикнязя Людовіка значила заразом, як виражався тодіж швей царский посол у Відні Еффінгер, і те, що забезпечене є й на далі верховладство двох міністрів, котрим покійний цісар в повні довірявся, т. є. Меттерніха в справах внішної і Коловрата в справах внутрішної політики[3]). І справді, одною з перших постанов нового цісаря було відновленє довіряючих листів тим двом міністрам, хоч Меттерніха особисто він не дуже то любив[4]). Відси й пішла вість, що цісар Франц I. умираючи лишив своїому наслідникови формальний заповіт на письмі, наказуючи ёму „панувати так як він панував, не вдаватися в ніякі зміни і обняти державу враз з Меттерніхом, Коловратом і навіть шефом поліції Седльніцким, яко найвірнійшими і необхідно потрібними керманичами державної машини“[5]). Кронес заперечує, як колиб цісар Франц умістив в своїм заповіті сей додаток про міністрів, заявляючи, що се була тілько видумка, але така видумка, котра висказувала те, що всі на власні очи бачили[6]).

В абсолютній державі дуже богато залежить від особи верховода чи верховодів, а принаймі самим верховодам так здаєся, що від них богато залежить. Правда, дійсних історичних течій вони ані змінити ані зупинити не можуть, а іллюзія їйх всемогучости полягає на тім, що вони не одному і не в однім можуть пошкодити, а декому й допомогти. Вони можуть зрубати найкраще дерево, закаламутити найчистійшу воду, але не можуть наказати рости й найменшій травці ані викликати з землі найменшої нори. Та про те, оглядаючи хід історичний абсолютної держави, треба придивитися й особам ёї верховодів, їйх змаганям та ідеалам, бо вони дають нам нераз добрий ключ до зрозуміня змагань та ідеалів цілої епохи.

Як же виглядали ті кити, на котрих після бажаня пок. цісаря Франца I мала стояти Австрія така, якою він бажав ёї бачити на віки вічні? Лишаючи на боці архикнязя Людовіка чоловіка вже старого, котрий звичайно заступав особу цісаря і в спорах партійних виступав хіба яко рішаючий судя, ми мусимо придивитися близше трьом „всемогучим“ міністрам до-революційної Австрії — Меттерніхови Коловратови і Седльніцкому

Клеменс Вячеслав Непомук Лотар граф, а від 1813 р. князь Меттерніх-Віннебург князь Портелля, граф Кенігсварт і т. і. (се був его повний титул) родився 15 марта 1773 року з знатної графскої сімйї, вступив 1788 року на університет в Штрасбурзі де студіював через два роки філософію, відтак перейшов до Майнцу на права. Скінчивши в році 1794 університет, прибув до Відня, де его приняли дуже ласкаво при цісарскім дворі, оженився 1795 з внучкою всемогущого колись міністра Кауніца і здобув собі тим способом від разу могучу протекцію. В р. 1797 розпочав карієру дипломатичну послом австрійским в Саксоніі, в р. 1805 перейшов до Берліна а відтак до Парижа, а 8 паздерника 1809 обняв міністерство справ заграничних в Австрії[7]). Францови I. і его дворакам дуже подобались его посольскі реляції, повні швадронованя о Наполеоні і его міністрах, котрих він завсігди нібито „наскрізь бачив“; а тим часом нема сумніву, що Наполеон і его міністри далеко красше розкусили розпустного, лехкодушного та розтріпаного панича, котрий любив бавитися в глубокоумного мудрця і мав особливий дар — думати, що веде і кермує других, коли тимчасом другі вели его. Є догади, і то не безпідставні, що именно Наполеон і его хитрі помічники Талейран і Фуше причинилися в Відні до покликаня Меттерніха на становище міністра справ заграничних[8]). І справді ті завзяті вороги Австрії не могли йій навязати гіршого керманича. Вже від першого разу він показав себе, впутавши Австрію в війну з Наполеоном (1809 р.) тоді, коли лучшеб було сидіти тихо, а відтак, попікши пальці, промовляв за супокоєм тоді (1811), коли може лучше б було воювати. Упадок Наполеона не був певно его заслугою, але конгрес віденьский, на котрім его вибрано головою, окружив его особу ярким сяєвом. Ту, в нарадах і забавах, в розмовах і уклонах, він розвинув в повні свій талант. Конечно, думки своєї він не вніс в ті наради ніякої, але мав дар — розводити і розмазувати широко думки других, схоплені на лету. Чоловік без глубших переконань, раціоналіст в дусі XVIII віку, він уважав релігію тілько за спосіб удержуваня в послусі мас народних. Нема підстави вважати его творцем

---

[2]) Тамже, 494. [3]) Тамже, 495.

[4]) Ernst Hellmuth, Oesterreichs Lehrjahre 1848—1860. Prag 1862, Bd. I, стор. 4.; Ad Schmidt, loc cit. 487.

[5]) Ad Schmidt, loc cit 465; Hellmuth, loc cit., 2.

[6]) Krones, loc cit. 545.

[7]) Wilhelm Binder, Fürst Clemens Metternich und sein Zeitalter, biographisch-geschichtliche Darstellung, 3 Aug Schaffhausen 1845.

[8]) Ad. Schmidt, loc. cit. стор. 333, гл. також 326.

абсолютного правління в Австрії, хоч годі заперечити, що живучи довгі літа поруч з цісарем Францом I, він перенявся его думками і по своїому силувався вводити йіх в житє[9]). Так само не був він творцем „Святого Союза“, хоч напсував богато паперу на пропаганду і оборону его прінціпів, пишучи сяжневі поученія ріжним коронованим головам, котрі звичайно з успіхом складали ті посланія до архівів; Святий Союз на ділі вже 1822 року перестав животіти, а повстанє грецке, запечатане миром в Адріанополі (1829), насипало могилу на тім мертвородженім плоді назадницкого доктринерства і антіреволюційної манії[10]). Але Меттерніх сего не бачив, і до самого 1847 року не переставав висилати королям і князям своїх рад та упімнень против лібералізму та всяких новаторств, не переставав скликати конгресів, а коли ті не хотіли зїіздитися, бодай устроювати зїізди монархів для спільних нарад, з котрих звичайно нічого не виходило. Одним з найслабших пунктів его політики була Росія; часами можна було думати, що він розуміє політику царя Миколи, але швидко політика та забігала на такі манівці, що Меттерніх ставав мов остовпілий. А річ була проста: цар Микола провадив політику реальну, мав на меті певні конкретні ціли (поборенє польского повстаня, увільненє Греції з під Турції і т. д.), а Меттерніх усе те мірив тілько своїм ліктем легальности. Доходило до забавних непорозумінь. В р. 1829, коли власне мир Адріянопольский улегалізував революційні здобутки грецкого повстаня — розуміється проти в лі Австрії,—цар Микола казав своїому послови віденьскому гр. Красіньскому, заявити, що „двір петербурский дуже дивуєся, бачучи, як кн. Меттерніх іде в напрямі суперечнім з інтересами Росії, коли тимчасом з усего положеня Европи видно, що тілько найтіснійше сполученє Австрії і Росії може запевнити постійність і тривкість престолів“. Меттерніх відповів на сю іронічну ноту фразами о тім, що Австрія не думає змінювати своєї сістеми, бажає супокою і т. і.[11]), але не відчув навіть тої іронії, яка лежала в претензії Росії, щоб Меттерніх поступав згідно з інтересами Росії там, де ті інтереси прямо підкопували Австрію[12]). Ся дивовижна нечутливість Меттерніха була мабуть причиною повстаня легенди про те, що Меттерніх побирає тайну пенсію від Росії і яко австрійский міністер служить двом панам, а властиво зраджує обох. Кілько історичної правди в тій легенді — годі осудити. Поважні історики, як Шмідт і Кронес, зовсім про неї не згадують, хоч в публіцистиці 1848 року голосно про неї трублено, а й Смолька подає ві ще 1869 р., що правда, не як факт, а як легенду![13])

Помимо врочистого запевненя, даного в р. 1829 на висше згадану ноту російску, що „Австрія не змінить своєї сістеми ніколи і під ніяким услівєм“, Меттерніх не був таким завзятим противником змін і то навіть в дусі конституційнім, за якого его й доси загально вважають. Кілька разів промовляв він в своїх органах за конституційною монархією, вказуючи на можність погодити прінціп монархічний з народовладством, та носився навіть з плянами конституції[14]), але ніколи не мав на стілько сили волі і щирого переконаня о потребі реформ, щоб настояти на йіх переведенє. Раз у раз остерігав він перед занедбанями, котрі, мовляв, найгірше мстяться в упорядкованій державі[15]), а сам чи то через вузкоглядство та поверховість, чи через дитинячий упір („щоб не подумали, що чого небудь боюся“) власне найбільше грішив тим гріхом[16]).

Другий верховод побіч Меттерніха був граф Коловрат-Либштайнский, магнат ческий, зразу намістник (Oberstburggraf) Чех, а від р. 1826 член кабінету центрального. Арістократ з переконаня, бажав він щиро зробитися „благодітелем“ селянства та дрібних ремесників, але також не мав сильної волі і енергії, потрібної для введеня в діло своїх добрих намірів. Чоловік людяний і добрий, без великої освіти, він ще менше ніж Меттерніх був спосібний вести таку величезну машину, як австрійска монархія. Дивним якимось способом его вважали за прінціпіяльного противника Меттерніха в кабінеті, за прихильника реформ і поступовця, хоч погляди его були наскрізь консервативні, а з другого боку й Меттерніх не був заклятим ворогом реформ. Але були між ними й ріжниці. Перша та, що Меттерніх любив гроші, а Коловрат служив „за гонор“ і зрікся раз на все пенсії міністерскої і через те его вважали чоловіком незалежним. Друга ж та, що Коловрат, радо лишаючи Меттерніхови повну волю в справах заграничних, бажав і собіж мати повну волю в справах внутрішних, а Меттерніх любив втиркатися всюди. Доки жив цісар Франц, ся друга ріжниця не виступала різко, бо властиво оба міністри мусіли робити і говорити те тілько, чого хотів цісар. Коли ж не стало тої

---

[9]) Krones, loc. cit. 535

[10]) Ad. Schmidt. loc. cit. 342–344; Krones. loc. cit. 537—540.

[11]) Ad. Schmidt. 345.

[12]) О шкідливости для Австрії адріянопольского мира гл. Ad. Beer, Die orientalische Politik Oesterreichs seit 1774 Prag 1883, стор. 385

[13]) F. Smolka. Autriche et Russie, avec une preface de M. Henri Martin. Paris 1869, стор. 223—4 сказано: Mais il est certain que de Metternich ferma ses deux yeux pour ne point voir la politique de la Russie. Les gens malveillants prétendent qu'il n'a agi de la sorte que sous la pression d'arguments qui n'eurent rien d'abstrait, mais qui rendaient un bruit métallique, sonore, en tombant dans la balance de ses jugements. N'en sachant rien je ne puis rien affirmer; mais ce que je sais, cest que M. de Metternich fut toujours tellement occupé de o'euvre de l'extirpation du germe de la liberté, que le temps lui a manqué pour suivre les manoeuvres de la Russie et la Prusse.

[14]) Krones loc. cit. 545 і Ad. Schmidt, loc. cit. 710. Ernst. Helmmuth. loc. c.t. 37.

[15]) Hartig, Genesis der Revolution. 128.

[16]) Hellmuth. loc. cit. 3, 28, 30.

руки, котра всіх держала в певних границях, то певна річ, що ріжниці ті мусіли довести до роздору[17]).

Вже в 1836 році в стані здоровля цісаря Фердинанда зайшла значна зміна проти давнього. Фізичне здоровлє его поправилось; на вид від покріпшав, розцвів. Але напади епілептичні не унимались, розстроюючи его нервову сістему. Він зробився розсіяний, не міг довший час вдержати уваги на одній річи, а часто був зовсім безтямний. В такім стані він мов дитина слухав усякого постороннього розказу; ріжні слуги та лакеї почали з сего користати і давали підписувати ему для себе патенти шляхецтва і т. і. без відома відповідних властей[18]). А що в абсолютній державі підпис цісаря значив усе, то міністри налякалися дуже. Ануж хто небудь хитрий підсуне цісареви до підпису яку небудь конституцію або декрет виміреній на їїх особи?... І ось явилася думка встановити формальну регенцію на місце цісаря. Ось тут іменно прийшло до першої суперечки між обома міністрами. Коловрат задумав зломати вплив Меттерніха і то ось яким способом. З титулу був він президентом тзв. „ради держарної“ (Staatsrath), т. є. ради зложеної з шефів секційних, що в своіх руках держали віжки ріжних галузів адміністрації. Але на ділі такої „ради“ зовсім не було, бо шефи ті ніколи не сходилися до куни, але кождий подавав цісареви свої реферати на письмі. Тепер Коловрат зажадав такої зміни, щоби шефи сходилися на наради і щоби ухвали тої ради сам він подавав цісареви устно. В такім разі очевидно був би він в справах внутрішних мав неограничену власть[19]).

Та сему спротивились рішучо Меттерніх і архикнязь Людовік, котрі згодились були на іншу думку, а іменно на переміну т. зв. ради конференційної (Conferenzrath). Ся рада складалася властиво тілько з двох міністрів[21]), Меттерніха і Коловрата; в разі незгідности рішаючий голос мав архикнязь Людовік. Тепер Меттерніх задумав втягнути до неї архикнязя Людовіка і архикнязя Франца, сподіваного наслідника престола. А що річ була звісна, що оба архикнязі підуть усе за Меттерніхом, то Коловрат в тій раді засуджений був з гори на новну безсильність. Бачучи се, він в осени 1836 р. усунувся зо своєї посади і поїхав до Чех. При дворі сполошились, бо хоч який був Коловрат, а й его не було ким заступити. Почались торги, одного й другого міністра спонукували до уступок. Уступив в кінці Коловрат; регенцію обняла тзв. конференція державна зложена з Меттерніха, Коловрата і обох архикнязів, під проводом архикнязя Людовіка. Рада державна осталась як була; Коловрат стояв на чолі секцій фінансової і справ внутрішніх. Конференція державна мала нібито підлягати цісареви, але на ділі вона робила все без него в часи его слабости. Але при своїм складі була се машина зовсім нездарна та тяжка; оба головні міністри робили все на перекір оден одному, і хоч добре бачили, що на тім терпіть держава, що так довго бути не може, то все таки не могли здобути ся на ніякий рішучий крок — „по части з привички, по части з нерішучости, а по части не згожуючись на те, що треба було зробити[21])." Та все таки годі сказати, щоб Коловрат не міг нічого зробити, хоч він усе бідкався на неповодженє та звалював усю вину на Меттерніха. „На діліж він був душею всего діловодства для справ внутрішних, так як Меттерніх для внішних, провадив внутрішну адміністрацію майже з неограниченою властю і тілько в деяких точках підлягав міністрови справ заграничних. Він був верховним міністром, в котрого руках сходилися всі нитки діяльности надворних комісій і ради державної, він мав переглядати всі внески і про все сказати остатне слово а що цісар ему найбільше довірявся, то слово его було найважнійше. Коли про те все він менше зробив, ніж сего вимагала уломність державної машини і потреби часу, то причиною сего був не тілько упір Людовіка, не вплив Меттерніха, але головно его власний брак енергії[22]).

Трохи чи не більший вплив від сих двох мав третій, низший від них рангою, але могучий неограниченим довірєм цісаря Франца І., граф Седльніцкий, від р. 1817 до 1848 міністер австрійскої поліції і цензури. Не від разу попав він у свою течію, де міг розвернути свій талант. З разу, коли ще розпочинав свою службу в адміністрації і дійшов до становиска старости (Kreishauptmann), не відзначувався нічим особливим; противно, два рази його прогонювали з тої посади з утратою пенсії, „за неспосібність, лінивство і самоволю[23])" Та через протекцію оба рази він вертав на своє місце, через протекцію добився в кінці становища довіреного друга Меттерніха, довіреного слуги цісаря Франца І., „найважнійшого органу внутрішної адміністрації", чоловіка, котрий на серіо посягав на те, щоб „спинити колеса історії і загатити течію часу."[24]). Правда, панегіристи Меттерніхівщини не щадили й ему похвал за „рівно гуманний як взірцевий заряд поліції, за совістне віддалюванє всяких шкідних впливів політичних мрій (так називалось тоді все, що тілько пахло духом свободи!), загалом усего такого, що могло би мати недобрий вплив на духа публичного і на моральність"[25]).

[17]) Hellmuth, loc. cit. 2—5.

[18]) Ad. Schmidt, loc. cit. 497—498.

[19]) Hellmuth, loc. cit. 5—6.

[21]) На папері було їїх чотири: фельдмаршал граф Беллегард, бувший президент надворної комісії граф Надажді, Меттерніх і Коловрат, але два перші в тім часі зовсім відступили були від житя публичного. Ад. Schmidt, loc. cit. 501.

[21]) Hartig, Genesis der Revolution, 37; Hellmuth, loc. cit. 7 — 10.

[22]) Тамже 10 — 11; Hartig loc. cit. 36.

[23]) Hormayr, Kaiser Franz und Metternich str. 29.

[24]) Oesterreich im Jahre 1840, III. ст. 52 і 9.

[25]) Fürst Metternich ст. 268.

а коли й згадували про єго „злобну інквізіторску суворість“ при цензуроваю книжок, то звалювали вину сего на цісаря Франца I.. котрий-ді сего вимагав[26]) Але сучасний історик Австрії, Кронес, признає вже, що на поліцію за часів Седльніцкого „надало найбільше тіни“ і що „ві всемогущий керманич виконував свою тяжку завдачу як найскрупулятнійше і зумів розвинути тайну поліцію як широчезну сіть“[27]). А швейцарский історик опираючись на реляціях Еффінгера, виражаєсь про него далеко докладнійше: „Він то не одному приготовив несподівано „тихоє пристанище“ на Шпільбергу. Єго поліцейский Пегаз не рідко брикався так надмірно, що аж найвисший трибунал мусів накладати єму вудила і запобігати намовам до злочинств.“ (Се значить, що коли не було справдішніх злочинств під рукою, Седльніцкий сам творив йіх при помочи агентів провокаційних, стара і давно випробувана поліційна тактика!). День у день плили єго рапорти до цісарского кабінету. Особливо від р. 1830 цісар Франц I. управляв майже виключно при помочи тайної поліції, котра йшла рука об руку з дипломатією і пожирала величезні суми з державного буджету. В остатніх роках Франца I. діяльність Седльніцкого була найобширнійша, найбільше вплівова, можна сказати властиво пануюча[28]).“ Під Фердинандом I. здавалось з разу, що настала якась полекша, але коли регенція взяла керму правління в свої руки, Седльніцкий почав знов господарювати по давному. Далі, при огляді державної машини, ми побачимо, яка се була господарка.

Остаєсь нам ще схарактеризувати хоч кількома словами інші високі особи, що групувалися коло сих головних і мали часами немаловажний вплив на характер правління. Поперед усего згадати ту треба про архикнязя Франца, брата цісарского і сподіваного наслідника престола. Був він далеко менше популярний ніж єго брат Фердінанд; загальна думка вважала єго чоловіком скритим, головнож боялися єго надто великої прихильности до духовенства. Ще дальше в тім напрямі йшла єго жінка, архикнягиня Софія, в котрій Меттерніх не без причини бачив свою головну неприятельку, і котра від часу свого прийізду до Австрії (1824) була „дійсною головою всіх церковних, ультрамонтанских і єзуітских рухів,“ і в кінці в 1847 році здужала таки впутати австрійску дипломатію в дуже негарну справу швейцарску, про котру скажемо далі[29]). Натомісць найстарший син аркикнязя Франца, Франц Йосиф, наслідник престола в другій лінії, вже тоді звертав на себе загальну увагу своїми спосібностями. „Хоч дуже релігійно вихований (графом Бомбеллем) – писав про него 1844 р. Еффінгер, — є се все таки прекрасний молодий чоловік, вихований в дусі часу для самостійности і самодіяльности, і збуджує радісні надії на будуще своїми гарними спосібностями, гордим почутєм своєї чести і рідкою придалістю до відповідних єго літам військових вправ[30])“. Ще більшою популярністю тішився інший стрий цісаря, архикнязь Йоан, з котрого особою ми ще стрітимось в 1848 році. Був се „один з найрозумнійших, найбільше освічених і найученійших князів новочасних, що відзначувався при кождій нагоді правдиво гуманними і ліберальними поглядами[31]).“ Ученик знаменитого історика Йоганнеса Міллера, швейцарця, набрався він від него свобіднійших думок, ніж прочі члени цісарскої родини, і не завагувався 1823 року оженитися з простою дівчиною, Анною Плохлівною, дочкою почтаря в Аусзее в горішній Штирії. Цісар Франц I. згодився на се подруже, хоч жадав, щоб воно держалось в тайні; 1829 надав він вправді жінці архикнязя титул баронесси (Freiin), а 1834 графині, але в календарях і альманахах, де були списи цісарскої родини, ніколи не фігурувала жінка архикнязя Йоана. Та про те архикнязь жив з двором в добрих відносинах, хоч з далека, пробуваючи в своїй улюбленій Штирії, для котроі робив дуже богато добра[32]). Только часом, коли являлася потреба, запрошувано єго до Відня. І так поєднане між Меттерніхом і Коловратом в осени 1836 року було головно єго ділом[33]).

(Далі буде).

Іван Франко.

Львівска радикальна молодіж перед Шевченком.

В четвер, дня 23 квітня с. р. вечером святкувало тов. „Академічне Братство“ память Тараса Шевченка урочистим відчитом. Перед відчитом забрав слово тов. голова В. Охримович і в короткій промові зазначив, що вага сходин лежить в тім, що сего року молодіж академічна **перший раз** святкує память Кобзаря окреме, так, як сама знає і хоче; що молодіж почитає память Шевченка не длятого, що був великим поетом, ані длятого, що в украйінскій мові складав свої вірші, але тому, що яко поет був суспільним діячем. Далі підніс бесідник, що головне діло не в самім почитаню памяти Шевченка, а в тім, як і на що ві почитаєся.

---

[26]) A. J. Grosz-Hoffinger, Oesterreich im Jahre 1845 und die Zeichen der Zeit in Teutschland. Stuttgart 1836, стор. 133.

[27]) Krones, loc. cit. 543.

[28]) Schmidt, loc. cit. 486 — 487.

[29]) Ad. Schmidt, loc. cit. 515, 638, 646 і далі.

[30]) Тамже, 516 — 217.

[31]) C. A. Schimmer, Das Leben und Wirken des Erzherzog Johann, Mainz 1844.

[32]) Schimmer, loc. cit. 65 — 72.

[33]) Ad. Schmidt, loc. cit. 505.

Урочистий відчит т. Ганкевича був дуже старанно і інтересно оброблений. Зачав прелєгент від того, що великих поетів по смерти почитають-величають за те саме, за що за життя мучать і переслідують та що часто одні і ті самі кляси і групи людей виступають за життя поетів яко їїх кати, а по смерти яко їїх жреці. Відтак показав т. Ганкевич, як розвивався Шевченко яко поет, як романтичні баляди уступили місця суспільній сатирі, як чарівні спомини козацкої минувшини уступили реальним образам грізної дійсности, як любовна думка перейшла в філософічну рефлексію. Далі змалював прелєгент образ Шевченка яко суспільного діяча, ілюструючи свій відчит численними, ще незвісними нашій публиці цитатами з Кобзаря. Провідна думка відчиту була та, що той тілько сповняє заповіт Тараса, хто до своєї нинішної суспільности відноситься так критично та з жадобою радикальної переміни, як Шевченко відносився до сучасної єму суспільности та що не велика штука нині кидати громи на кріпацтво, коли єго вже нема і невелика штука в Галичині кричати на тих царів-деспотів, що сидять в Петербурзі.

Братчик.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Handwörterbuch der Staatswissenschaften, herausgegeben von Dr. J. Conrad, Dr. Z. Elster, Dr. W. Lexis, Dr. Edg. Laening, XII-te Zieferung.

З сим випуском кінчиться II. том названого виданя, котре почало виходити з половини 1889 р. і котре видавці обіцяють скінчити в 1892 р. Се виданє, до котрого сотрудників належать найліпші спеціялісти німецкі, переважно з т. зв. катедерсоціялістів, дає дуже цінні по матеріялу статі по всім справам історії й практики державних наук з особливою увагою на економічні справи й на економічний грунт справ політично- соціяльних.

Великий інтерес мають і дуже старанно оброблені статі про робітників і селян (Arbeit, Arbeiterversicherung і т. д. Bauer, Bauernbefreiung Bauerngut und Bauernstand). Біографічні статі часто за надто короткі, та все таки досить повні й дають вказівки на ширші жерела. В сумі се виданє мусить бути кабінетовим підручником для всякого вченого соціолога, політика й публіциста. Ціна випускам, грубим на 10 аркушів, 3 марки; всіх аркушів буде 300-350.

George Howell, M P. The conflicts of capital and labour, historically and economically considered. Being a history and review of the trade unions of Great Britain, showing their origin. progress. constitution, and objects, in their varied political, social, economical, and industrial aspects. 2 ed. London Maemillan, 1890 Компактно видана книга д. Гоуеля дає добрий огляд праці велико британских робітницких товариств від середних віків (гільдій) до новійших часів величезного зросту Trade Unions і їїх федерацій з їїх впливом на політіку соціяльно-економічну й державну як через прямий вплив на економічне житє, так і через вплив на закони. Книга д. Гоуеля найповнійший з усіх звісних доси оглядів сеї справи.

М. Д.

Десятиліте царюваня Александра III.

(Лист з Украйіни).

Погляди ріжних партій на царюванє Александра III. Демократична політика під російскими царями та народні надії. Закони з 1881 — 91 р. в справах селян і робітників. Головнійші закони та реформи за 10 літ.

I. Беззаконная, безправная
Правовѣрная, православная
Квасомъ гордая
Задомъ твердая
Десятинами похваляется
Вдохновеніемъ управляется...
Разстилается ровной гладью
Поросла вездѣ всякой гадью
Отъ Лапландіи до Курляндіи
Отъ Балтійскаго до Каспійскаго
Отъ Варшавы до Амура —
Велика Ѳедора, да дура...

Гр. Ал. Толстой.

Коли з поводу десятилітнього царюваня Александра III. обговорювалося результати єго, —найщирійшу радість виявили найконсервативнійші російскі газети (Гражданинъ, Московскія Вѣдомости), світскі і духовні — органи дворянства та духовенства, вказуючи на те, що Росія знов обернулася до своіх „національныхъ началъ“, що знов дворяне „призваны къ служенію отечеству“, що зникає „разночинецъ (не-шляхта) і т. д. але такі погляди для нас нецікаві. Ми вкажемо тілько на тих, що з погляду ніби то демократичного вважають се десятиліте хоч реакційним в загалі, але все ж корисним для нашого народу. Є навіть ціла історично-публіцістична школа (Южаков і і.) котрі просторять ту думку, що ще московске „самодержавіе“ завше підтримувало демократичну ідею. На всій східноевропейскій рівнині воно, підгортаючи під себе землі і племена, починаючи з Новгорода і кінчаючи Польщею, вислободжало люд від утиску аристократичних елєментів. Через се ніби то народ завше і покладав свої надії на царя. Тілько єдинодержавний прінцін, прихильний завше народу, мав силу зєднати всю східну Европу через те, що спирався на простий народ. Самодержавію сі публіцісти надають якусь високу місію — трохи

не спасти цілу Европу, а через се не бачать єму й кінця, бо їім здається, що царизм — тілько російска національна прикмета і наколи не стояти ме поперек дороги ніякому соціяльному розвитку. Се думати значиться тілько другими дверима дійти до тих „исконныхъ началъ“ себ то православія і самодержавія, котрі тепер ставлять програму реакційної партії в Росії.

Думка про „исконную демократическую политику“ московского самодержавія нам здається є звісна логічна помилка post hoc замість propter hoc. На пр. власне що до нашого народу, ми згадаємо хоч кілька фактів. Народ перед 1654 р. — підданством Руси-Украйіни, сподівався, що цар восточний, православний, забеспечить єму волю і завше був прихильний цареви, а врешті вийшло так, що сей самий цар указом 1785 р. повернув усіх посполитих у крепаків. Таке сталось на лівому боці Дніпра. Правобереже після 1667 р. лицилося таки знов за Польщею. Народ піднимаючи повстаня, завше сподівався царскої помочи, але замість того царскі війска давали запомогу польским (як р. 1734, 1768). Коли ж після 1774 р. правий беріг перейшов до Росії, не тілько не було зроблено кріпакам ніякої полекші, а навіть, як писали самі Поляки, ніколи їім, панам так добре не жилося, як після забраня. Не будемо згадувати селянского повстаня 1855 — 56 р. на півдні Київщини і т. і., а в загалі скажемо тілько, що справді і у нашого народу були завше надіі на царя і хоч монархізм ніколи не справджував сих надій, народ завше надіявся на царя, яко заступника за бідних, прихильника люду, котрого дурять урядники та пани. До таких думок дійшов і д. Ясінский (Чтен. Лѣт. Нест. Кн. 4 Волненія крестьянъ) котрий теж знайшов не тілько у великоруского, а й у нашого народа такі погляди про царя.

Вирозуміти сей факт я можу тілько порівнавши сю віру з такоюж вірою у Бога. Се є псіхологічний, а не політичний мотив. У нашого селянина, котрому так тяжко жити — мало може бути віри в абстрактну правду. Він серед всякої біди покладає надіі на бога і царя, яко заступників всіх бідних, пригноблених, і єму навіть тяжко стртатити сю віру.

На сих надіях, котрих московский уряд ніколи не виконував, історики і заснували свої погляди на демократичність царизму хоч він скрізь підтримував аристократичні елементи або лишав status quo, коли не заводив такогож кріпацтва, яке було і в московскій державі. Навіть звісне знесенє кріпацьва 19 лютого 1861 після царского указу було зроблено через те, що єго не можна було уже незробити, бо народ скрізь бунтувався і небуло з 1831 р. одного року, щоб то там то тут не бунтувались селяне, бажаючи волі.

Московский, чи петербурский монархізм, як і всякий інший, тепер перш усього веде свою політику — щоб уміцнити своє становище, спираючись на ті, чи другі суспільні елементи, але не даючи нікому за багато авансів, чи б то демократіі. чи навіть клєрикальному напрямку. Так і було в історіі московскій. Можно вказати тілько на підтриманє польских селян і селян правого берега Дніпра 1863 р., коли їім з поконфіскованих польских земель побілшено наділи.

Тепер справді монархізму здавалося кориснійше засновати свою силу на народі, але Александер III. ще не уважав єго за значну силу, і не робив сего всі десять років свого царювання. Він взяв собі на службу дворян. Селянам ще на коронаціі 15 Мая 1883 р. сказав через волосних старшин переказати, що ніяких переділів не буде, та щоб вони слухали своіх предводителів дворянства (маршалків). Се не були слова; ми знаємо з єго ж маніфесту до дворян 1885 р., що єю „благородну“ верству служилу „искони“ московским царям, він і закликає до служби державної. Для сього заведено земских начальників з „помѣстныхъ дворянъ“. Щоб підтримати також дворянске землевладіне, відкрито зворянский банк, а навіть на користь дворянства зроблено державну лотерію, не кажу вже про заведенє майоратів.

Ми передивилися також видані з 1881 р. закони в справах селян або фабричних робітників. Хоч „Русскія Вѣдомости“ і доводять, що з Крестянского банку вийшло народу мало користи, але всеж ее є головний факт сего царювання. Проєкт сього банку був уже виготовлений ще за небіщика Александра II.

За закон 9 юля 1886 р. про чиншовиків, з котрих хоч декому було признано право на ту землю, на котрій з давна вони сиділи, треба дякувати тілько генерал-губернатору Дрентельну, котрому витолкував сю кривдну для чиншовиків справу звісний украйінский писатель Рудченко, що під той час служив в канцелярії генерал губернатора. А все таки ще лишилося в такому ж анормальному стані, як вказують офіціяльні звістки 220.000 чоловік, що сидять на 207.000 десятинах. Знесено також подушну подать селян; хоч вона не була тяжкою, але всеж дещо копійок лишилось в кишені того, хто найбільше в Росії оплачує. Також державна власть виявила інтерес до безземельних селян законом 13 юля 1889 р. про переселеня, але умови сего переселеня такі, що тілько більш заможним мож рушати шукати долі в Сібіру, на Амурі та в Закавказі. В других законах, як закон о „вольныхъ людяхъ“ 1882 р., або фабричних 3 і 12 юня 1887 р., ще менше можна бачити спеціяльного піклуваня про економічний побит маси, а навіть закон о „наймѣ рабочихъ“ забеспечує тілько права того, хто наймає, і не накладає на нього ніяких обовязків до робітників. Через малу дбаліть уряду про економічний стан селянства, мусів скластися в Петербурзі приватний комітет запомоги тим, що хтіли б виселитись. Певне, що нашим украйінским селянам з сего комітету не буде жадної користи, хоч на чолі стоять і щирі люде (Сібіряков, Капустін і інші), бо перш усього свою діяльність комітет звернув на Великоросів, котрим він вишукує землі для колонізаціі навіть у нас на

півдні, по панских землях (тепер ідуть в ізмаільский повіт, Бесарабскої губерніі).

(Далі буде).

Хома Ск.

„Діло“ — опікун бельгійских робітників та „Народна часопись“ — приятелька рускої молодіжи (!?).

Читаєш і очам невіриш! Діло — тота „поважна уміренна часопись; той кришталь „своєї, національної мудрости“; той стовп непоколебимий „своєї хати“, тоти вигідні сходи на стрімку Св-юрску гору; тота непромокаєма хустина до обтираня сльоз заплаканої Рутеніі; той гафтований стільчик з під ніг Ексцеленцій; тота велика дірка з маленького обарінка народовских прінціпів; тото чудне зіле, що о тім, що знає, не пише, а о тім не хоче знати, що бреше; тота нововідкрита „aurea media via“, по котрій мож без парасоля по дощу спацерувати і не змокнути; тода шмата, всіми читана і ніким нелюблена; тото сонце невечірнє „нової ери“, котре доси з таким „тактом“ і такою „резигнацією“ світило, — несподівано затьмилось: сердешне „Діло“ зажурилось! І чим же? спитаєш, цікавий читателю! Чи може невдачними продукціями 7 рутенских парадісрів в державних перегонах гр. Тлафого? Чи може становищем рускых послів в слідуючій сесії соймовій? Чи може неслухняною молодіжею, що з безпримірним в Рутеніі нелицемірством домагалася відспіваня Гуса? Чи може проскрібованими св. Юром поемами Шевченка? Ні, невгадаєш, приятелю! Хотяй, як сам здоров знаєш, Діло дуже старанно замикає очі перед ярким блеском „современних огнів“, а все таки его добре серце є так чутливе, що воно немогло поминути французских та бельгійских робітників без своєї світлої поради та без могучої опіки. Хотяй з Франціі та Бельгіі не дуже близько до Рутеніі, а „соціялістичним жолудкам“ робітників не дуже близько до „національних мозгів“ угодовців, то все таки безгранична любов все переможе! І сотки миль і суперечність прінціпів нічим для неї. І справді, „Діло“, зовсім насеріо журиться в 80 ч., що „в організаціі соціялістичній дечого хибує“ та остерігає французских і бельгійских робітників, що „не осягнуть своєї ціли, если послухають космополітичних агітаторів, котрі правлять всюди, що лише загальною революцією можна поліпшити долю робітників“.

Не знати тепер, хто більше космополітичний агітатор? Чи французкі та бельгійскі проводирі“, що агітують між французскими та бельгійскими робітниками, чи рутенске Діло, котре так дуже журиться долею робітників, живучих за десятою межою? Не вже й Діло вписалося в космополітичні агітатори та ривалізує з тими „космополітичними агітаторами“, котрі по думці Діла для того суть космополітичні, що в рідним краю агітують? Очевидно! Бо як серце добре, то вже для всіх добре. Дальше показуєся, що добре серце і вовка любить і козу. Діло признає робітникам „що хотяй держави вже богато де-чим причинилися до розвязаня питаня робітничого, то все таки сего питаня не можна уважати зовсім полагодженим“, а все таки потішає австрійских робітників, що „тепер — як видно з тронової промови — заносить ся на дальше полагодженє сеї справи і є надія, що она рішатись буде користно“, если робітники послухають „Діла“.

Хотяй „космополітичних агітаторів — у Франціі та Бельгіі не богато“, то все таки, що зробили би бідні французкі та бельгійскі робітники, полишені „на снѣденіс“ космополітичним агітаторам, як би не світла порада і опіка славного „Діла“!

Та поки від французских та бельгійских робітників прийде депутація до хвальної Редакціі Діла, щоби высказати свою безмежну вдячність за многоцінну пораду і світлу опіку, ми тимчасом навідаємось до рідної сестриці „Діла“, нашої любої „Народної Часописи“. Ой бо ж то у кождого своє горе на серці, każdy ma swego gryzia, co go móli: і вона, сирота, не без журби. Та вона — звичайне жінка — не літає так високо як Діло; вона хатніми справами журить ся, мов квочка курятами. От, клопіт — діти не ведуть ся! Ще як вона за кс. Бобровичом була, виправляла его говорити казанє против „предвчасного критицизму“ та захвалювала „любов милої“, „мовчанку в присутности старших“ і „любов вітчини такої, якою вона є“, як нехибні средства против „предвчасного критицизму молодіжи“. Та коли кс. Бобрович збанкрутував і вона — невдячна — розвела ся з ним, та вийшла за п. Кахникевича, тогди змінила свою тактику. Звичайне, баба хитра, зміркувала, що казанями в нинішний час нічо невдіеш, то й взяла ся на інший спосіб.

Щоби „не в гнів було молодшій братіі“, вона прикинулась смирним приятелем молодіжи і несмілим голосом дає скромні, приятельскі ради руским академікам. Се справді дуже мило почути такі прихильні, снисходительні, такі скромні слова з уст самої ц. к. часописи! І еслиби де найшовся між нами такий невірний Тома, що невіривби „новій ері“, нехай прочитає те ч. Народної Часописи, а пересвідчиться, що ц. к. часопись журить ся, чому так мало рускої молодіжи ходить на права і філософію, що ц. к. правительство в клопоті, бо нема досить Русинів-правників, аби ними обсадити всі староства і суди східної Галичини та що нема достаточного числа філософів, аби обсадити всі будучі рускі гімназіі. „Народна Часопись“ не бачить вправді в тім нічо злого, що суспільність наша є теократична, але все таки радить, щоби менше молодежи ішло на теологію. Яко лік на „предвчасний критицизм“ ординує тепер Народна Часопись — „стислу науку“, причім невідомо, чи після думки Народної Часописи „стисла наука“ почивас в тім, щоби поробити всі іспити „jednogłośnie z odznaczeniem“ і робити добрі аванси, чи може в тім, щоби чоловік ціле житє студіював під мікроскопом кишку відходову морского рака або винотовував всі місця з грецких авторів, в котрих приходить слівце ἀν? А вже найбільше Народна Часопись журить ся тим, що як молодіж за молоду виговорить ся, викричить ся, то вже не буде на старість до політики мішатись, а як за молоду все скритикує, то на старість не буде вже що критикувати. (Що за ц. к. печаливість!) Тепер же самі міркуйте: Народна часопись обіцює молодіжи численні посади і жалує, що за мало буде кандидатів, загріває

молодіж до „правдивої науки“, хоче збільшити число світської інтелігенції, дбає про те, щоби з нинішної молодіжи вивели ся самі горячі політики і критики та щоби й на старість неохололи — і наговоривши тілько приємних та любих річей, за котрі вартоб ві розцілувати, ще починає на кінци оправдуватися і перепрашати, чорт знає за що: „ми нічого не розуміємо“... „нехай нам буде вільно сказати“... „нехай не буде во гнів нікому“. Правда, що за дивна псіхологія у тих наших часописей, а особливо у цісарско-королевских?...

В. Охримович.

Матеріяли до ревізії програми руско-украйінскої радикальної партії.

III.

Наша суспільність знаходиться в новій фазі культурного розвитку. І господарка ві — то є продукція сирого матеріялу, і надаване ему форм відповідних потребам людей та циркуляція продуктів — ступила вже на нову дорогу. Господарка тая прибирає чим раз більше форму властиву господарці капіталістичній. Виступають вже також численні забуреня, звязані з сим системом господарским, хоч правда, не в такій острій формі, як де инде. З сего положеня можливий тілько один вихід. При сприяючих обставинах, іти буде розвій дальше в тім напрямку і зупиниться на колективізмі, то є такім способі господарованя, де суспільність зорганізована в національну державу, є одиноким властителем средств продукційних. Коли ж розвій нашої суспільности буде з яких небудь причин спинений, — як се н. пр. тепер у нас діеся — жде ві неминуча загибель. Виключивши однак сю послідну евентуальність, то є занік суспільности, є перший вихід, конечностію історичною, против котрої жадна людска сила нічого не вдіє. Окрім того є сей вихід одиноким способом уладженя економічних відносин, так що усунеся нинішний визиск та нужду економічну має, усунеся небезпеченство, яке грозить цілій культурі суспільности, що тісно звязана з его положенем економічним. Тому то цілею змагань наших буде:

Усуване перешкод, спиняючих природний органічний розвій господарки;

(Перешкодою, котра спиняє розвій нашої рільної продукції, є брак достаточного внутрешнього ринку на ві продукти. Перешкоди для розвою продукції фабричної, суть головно політичної натури).

Заведене такого ладу економічного, в котрім средства продукційні будуть власностію нації, а сама продукція та розділ продуктів, будуть суспільною функцією.

Для того будемо прискорювати націоналізацію господарки через законодавство, котреби:

a) Національній державі віддавало чим раз більше власти в области цілої господарки суспільности

b) Чим раз більше галузей продукції віддавало в руки нації держави.

Першою обставиною, спиняючою розвій нашої господарки рільної, є брак відповідного торгу, на продукти господарки хлопскої. В парі з нуждою економічною, іде повна культурна нужда нашого хлібороба. Вона виходить з того, що его древня, старосвітска господарка, не в силі заспокоїти обовязків, які ему накидає цівілізована суспільність; висшої форми продукції, продукції товарної, не може прибрати, не може статися господаркою інтензивною для того, що в нас циркуляція товарів майже ніяка, що з причини спиненого розвитку міст і їх продукції—продукції фабричної за малий торг для продуктів рільничих. Піднесене продукції фабричної, а з нею ві внутренного ринку, не так ще скоро наступить. Та, позаяк, не тілько в інтересі самого селянства, але і в інтересі культурного розвитку цілої суспільности лежить як найскорше піднесене господарки рільної, мусимо в браку внутренних ринків, отворити для продуктів господарки рільної, ринки заграничні. Щоби се уможливити, будемо стреміти до:

Зорганізованя Національної Торговельної Інституції, котрої завданем і обовязком булоби, скуповувати безпосередно від продуцентів ві ві продукти рільні, котрі мають сталий збит на торгах европейских і виступати на сих торгах яко гуртовий продавець.

Та суспільність наша неможе уживати сирих продуктів, а перероблені відповідно до своїх потреб; не раціонально знов і шкідливо для культури, вивозити і назад їх спроваджувати, коли все се можна на місці зробити; окрім того будуть могли наші хлібороби якийсь час тілько тішитися здобутим ринком заграничним, бо як раз тепер вступають ві новійші держави на дорогу націоналізації господарки, де при ліпшій організації, буде усунена нинішна анархія і марнотравство в господарці суспільній імпортуючим державам зачне вистарчати їх власна продукція рільна і наші хлібороби, стративши торг заграничний, будуть мусіли чим раз більше обмежатися на власний; в кінці розвиток продукції фабричної, а за сим і міст, рівнозначний з розвитком цівілізації, а ограничуванеся на продукцію рільну є добровільним зреченем зі становиска чоловіка культурного, до варварства. З сего видно, що повстане промислу фабричного, є у нас культурною конечностію і ми жадаєм утворення умов для его розвою. Так як тут приватна ініціятива для браку готових капіталів і кункуренції західної части Австрії нічого не поможе, мусимо в першій лінії постаратись о усунене сеї конкуренції, мірами чисто адміністраційної натури, для того жадаємо:

Вилученя цілої нашої публичної господарки з під опіки міністерства та ради державної австрійскої, а відданя ві (се є, копальні, залізні дороги, достави для війска, роботи публичні, цла, податки, законодавство фабричне та охоронне робітниче ітд. ітд) під заряд сойму і виділу краєвого та на власність краю.

З огляду на предстоящий новий поділ адміністраційний Австрії на краї національні, жадаємо приложеня адміністрації господарки вже тепер до сих реформ будучности, то є жадаємо:

Утвореня двох адміністраційних господарских центрів, у Львові і Кракові.

Доданя до львівского адміністраційного округа адміністрації господарки рускої части Буковини а до краківского, польского Шлезка.

Наші теперішні відносини економічні показують, що вже нині можемо з певностію успіху, приступити до націоналізації одної головної категорії господарки, се є до Націоналізації Торговлі. З успіхом, бо така організація торговлі лежить в економічнім інтересі приватних продуцентів, особливож хліборобів, котрих господарка терпить головно з причини аномалій пануючих в области торговлі. Націоналізація торговлі позволить піднестися всім галузям продукції, но прискорить та улекшить переведене націоналізації сеї продукції. — Ініціятива в таких справах і виповнене сеї задачі, належить очевидно до політичних інституцій, котрі на те й сотворені, щоби служити суспільности, і ми жадаєм в першій лінії від них, виповненя сего обовязку. Коли однак ні рада державна, ні сойм наш немають почутя своїх обовязків та зрозуміня потреб суспільности, котрій повинні служити, сталося в нас те, що звичайно всюда в таких разах дієся. Приватна ініціятива суспільности випередила політичні тіла і покликала до житя інституцію „Народної Торговлі“, котра має повисшій цили служити. Тим то попиране розвою інституції „Народна Торговля“ і намаганє, щоби вона відповіла повисшій цили, буде нашим головним завданєм, на полі економічної діяльности. А щоби се сталося, жадаємо:

Наданя „Народній Торговлі“ такої організації, щоби вона все була інституцією, служачою інтересам цілої нації, щоби не сталася інституцією, котрої головна задача лежала би в приношеню певному числу акціонерів, дивіденд.

Признаня „Народної Торговлі“ соймом за інституцію національну і трактованя єї яко таку, а не яко предприемство приватне. (То є поставленя єї зглядом приватних торговель в упривілеіоване становиско). Жадаєм для неї:

Увільненя єї від публичних, фінансових тягарів (податків, цел ітд.)

Улекшень тарифових.

Запомог грошевих.

Кредиту публичного, в сумах потрібних до переведеня більших операцій торговельних.

Утвореня осібного уряду удержуваного соймом, котрий би урядово потверджував, що продавані „Народною Торговлею“ товари, є дійсно тим, за що вони видаються. (Се для наданя поваги сій інституції, та збудженя довіря у купуючого загалу).

Утвореня уряду краєвого, з наділеним правом вглядання в усі діла „Народної Торговлі“, з обовязком повідомлюваня інтересованих кругів о кождій заобсервованій аномалії, та здаваня в періодичних відступах часу, публичного справозданя, з діяльности заряду товариства (се для утрудненя маніпуляцій, що можуть пошкодити Товариству та запобіженя несовісним поступкам функціонерів Товариства).

Жадаємо, щоби заряд „Народної Торговлі постарався у правительства російского, заки зістане заведена унія цлова з Росією, о

Право ввоженя товарів „Народної Торговлі“ до Росії без оплати цла, коли „Народна Торговля“ дасть достаточну поруку, що дотичний товар випродукований цілковито на Руси (бо на ввоженє товарів з европейскої Австрії, Росія ніяк не згодиться).

Поступ технічний та йдучі за ним зміни в способі продукції, викликують конкуренцію між продуцентами, котра веде з неумолимою конечностію, до чим раз більшої пролетаризації мас, котрі відтак стаються жертвою неволі економічної та признаного визиску. Для запобіженя наслідкам сеї пролетаризації, се є нужді, деморалізації та фізичній дегенерації чим раз більших кругів людности, жадаєм признаня горожанам права до житя і яко консеквенцію сего права жадаєм:

Права до праці, на підставі котрого, суспільність обовязаною б була достарчити всім здоровим безробітним горожанам праці, даючої повне, відповідаюче всім сучасним вимогам цівілізації удержанє. Щоби перевести се в житє, жадаєм на разі:

Націоналізації (удержавленя) залізниць і всіх інших средств комунікаційних, копалень та вкороченя часу праці, без рівночасного зниженя платні так, щоби могли знайти там поміщенє всі ті, котрі не можуть дістати деінде праці з достаточним заробком.

Відповідно з ростом пролетаризації, дальшої націоналізації поодиноких галузей продукції, таких іменно, котрі розвилися вже до тої степени, що можуть перейти під заряд та на власність держави.

Безусловного удержавленя тих галузей продукції, котрі без цла охоронного удержати ся неможуть, а котрі при задержаню цел, занадто обтяжають консументів.

На разі, заки держава виступить яко одинокий продуцент, жадаємо щоби:

Більші комлекса грунтів державних виарендовувано безземельним хлопам, під умовою веденя господарки в спосіб відповідаючий новожитним здобуткам техніки та агрікультури, під надзором та після сказівок держави і під умовою строгого виповнюваня законів охоронних робітничих (відносячих ся до часу праці, платні та гігієнічних вимогів).

Средств уможливляючих таке ведене господарки, має достарчити нація.

Щоби увільнити сих продуцентів від страт до посередників купців,

Нація (держава) бере на себе обовязок посередничити між сими продуцентами і консументами (відграває ролю купця).

Держава не має поперестати на тих грунтах, котрі тепер вже посідає; ми жадаємо, щоби

В міру поступу пролетаризації, держава за-

куповувала чим раз більше земель і в повнішій спосіб їїх зужитковувала.

В міру зросту посілостей державних, жадаєм повільної переміни господарки на грунтах державних, в господарку ведену на власну руку.

Для обучуваня мас в раціональній господарці, жадаємо:

Утвореня як найбільше низших шкіл агрономічних.

Установленя вандрівних учителів.

Для уможливленя переведеня раціональної господарки жадаємо:

Закупленя коштом нації машин рільничих та відданя їїх під заряд повітових властей, котрими би за малим винадгородженем в формі самого продукту, виконувано хлопам роботи полеві.

Се буде мало ще ту користь, що власний інтерес хлопа пхне его до уєдностайненя засіву і до спільної господарки.

Як на полі торговлі, так хочемо приватної ініціятиви суспільности на полі продукції, і длятого жадаємо:

Завязаня національної промислової інституції, котраби старалася покликувати до житя ріжні галузи промислу та віддавала его в руки загалу. Звязаня сеї промислової інституції з аналогічною інституцією на полі торговлі. („Народна Торговля“ такої протекції зі сторони нації, якої жадаємо для „Народної Торговлі. Жадаємо:

Охоронно-робітничого законодавства, а то безусловної заборони таких галузей продукції, з котрими нерозлучно звязане підкопане здоровля робітників.

Ограниченя часу праці в галузях підкопуючих здоровле до степени не приносячої вже шкоди організмови.

Ограниченя праці жінок.

Заборони праці дітей до того віку, до котрого розвій їїх сил фізичних як і душевних, міг би бути через працю ушкоджений.

Господарські відносини суспільностей (держав), з котрими стоїмо в взаєминах торговельних, впливають на хід та урегульоване господарки нашої суспільности. „Природні сили“ не можуть про те бути у нас одиноким регулятором господарским так довго, як довго держави ті ведуть політику цлову; так довго не можем і ми полишити біг нашої господарки їй самій. В многих случаях неутралізовалоб се діланє тих „сил природних“. Ми мусимо неутралізовати некористний вплив на нашу господарку, відповідною цловою політикою з нашого боку, і ми жадаємо:

Цел охоронних, де вони можуть розбудити спячі до тепер сили продукційні в тих галузях продукції, котрі мають шанси дальшого розвою. Усуване цел охоронних там, де вони неслужать вже побільшуваню продуктивности, а тілько зисків продуцента. Знесеня цел від всіх товарів чужих, котрі в нас не виводяться в достаточній для суспільности скількости (кава, спре залізо ітд. ітд.)

Знесеня цел та мит у нутрі держави національної.

Позаяк цлові умови, котрі можуть бути для західної части Австрії дуже користними, нагубні для нашої господарки, і позаяк в інтересі нашої господарки лежить зближенє економічне з Росією, що при нинішнім політичнім устрою Австрії засипало би Росію продуктами західної Австрії, а се противно інтересам господарки російскої, жадаємо:

Утвореня з Руси австрійскої самостійної території цловоі.

Уніі цловоі з Росією (для полученя економічного з Украйіною)

Цілею змагань наших буде рівнож:

Удержавненє (націоналізація) кредиту.

Знесенє податків посередних, а заведенє податків прогресивних, обчислюваних після доходів та маєтку.

Оподатковане біржі.

Виняте з під екзекуції суми доходу, потрібного до повного удержаня родини. Теж відноситься до скількости средств продукційних (н. пр. земля) потрібних до осягненя доходу о повнішій висоті. Знесенє льотерії

В досить високій степени одноцільна та централістична організація держави австрійскої, складаючоіся з кількох націй, не відповідає потребам свого населеня. Ті потреби вимагають, щоби кожда народність, під загрозою загибели, була зорганізована в самостійній політичний організм: новожитну централістичну державу. Природний органічний розвій політичний Австрії, можливий тілько в тім напрямі, котрий буде вдоволювати потреби сих поодиноких націй. Позаяк наша діяльність політична, — котра є свідомим вмішанем в розвій суспільний — мусить іти в тім напрямі, який нам вказує тенденція, котра виразно вже зазначилася в природнім органічнім розвитю суспільности, то і ми яко партія політична австрійска мусимо йти до переміни Австрії з держави одноцільно централістичної, в державу федераційну, автономічних національних держав. Яко руска партія політична, мусимо йти до самостійности політичної рускої нації, до сеї державної організації, в повожитнім змислі, о скілько се дасться осягнути на дорозі правній, без нарушеня цілости Австрії. На підставі основних законів гварантуючих право розвою кождій нації, можемо не тілько правно домагатися Права державного рускої нації, але і мусим се зробити, бо від сего залежить наше істноване. Для того ми домагаємся:

Поділу Австрії на національні території адміністраційні.

Уділеня сим національним територіям як найповнійшої автономії політичної, т. є. вилученя їїх з під заряду парляменту австрійского і центрального міністерства.

Унормованя між Русею і прочою частею Австрії таких відносин, які вже є межи Ціс- і Транслітавою.

Та позаяк в нашій суспільности є історично розвившийся елемент, котрий уживає польского язика і

поки що, перенятий польскою ідеєю національною; позаяк ми тепер ще, як через розвій історичний так і політично звязані з Польщею австрійскою (зах. Галичина) так, що ті чинники будуть в борбі нашій о повні національні права брати певну участь та не в одній справі скажуть своє рішаюче слово, результатом котрого буде певне переходове стадіюм, то мусимо в кождій нашій акції увзгляднити і той елемент, коли не хочемо відограти сумної ролі премногих утопійних реформаторів, лікарів суспільних Жадаємо утворення:

Руско-Польского сойму і двох рад національних, Ради Червоно-Рускої для східної Галичини та рускої части Буковини (засідаючої у Львові)

Ради Польскої для західної Галичиии та польского Шлезка (засідаючої в Кракові).

Поділеня власти та функцій нинішної „Ради Державної“ та нинішного „Сойму Галицкого“, між спільний Руско-Польский сойм та Ради Національні так, щоби справи рускої части залагоджувались в рускій раді, а польскої в польскій. З прочою Австрією вяже нас найвисша власть політична та спільні делегації. (Само собою розуміється, що уряди такі, як намістництво та староство, зливаються з виділом ради національної — національне міністерство, та радами повітовими).

Ради повітові мають значеніе тілько адміністраційне та інформаційне, (т. є. виконують поручення виділу національного та ведуть докладну статистику і розсліджують потреби свого округу)

Автономія громад ограничає ся на справи виключно їїх дотикаючі; та їїх господарка стоїть під стислою контролею правительства, за посредством інституцій повсталих на місце „рад повітових“ і „старостя“.

Закони ухвалені Радою національною не одержавши санкції, суть по третім принятю їїх через Раду, без санкції правосильні.

При ухвалах Руско-польского сойму, може рада національна покласти своє Veto, коли уважає, що ухвала ся чи закон може пошкодити націі, репрезентованій радою.

При виборах до всяких тіл репрезентаційних та законодавчих, жадаємо заведеня:

Загального, безпосередного рівного і тайного голосованя, се є надання активного і пасивного права вибору всім горожанам осягнувшим 21 рік житя. (Знесеня курій)

Діленя цілої національної територіі перед кождими виборами на округи виборчі так, щоби число виборців у всіх округах було більше менше рівне.

Каденція всіх тіл законодавчих і репрезентаційних тревае три роки.

Свободи печати.

Знесеня штемпля газетярского, знесеня кавції і свобідної кольпортажі.

Свободи стоваришування і товариств.

Свободи зборів.

Відданя всіх справ карних до компетенції судів присяжних і знесеніе цензусу при виборі судів.

Безплатного виміру права.

Відвічальности урядників за провини в урядованю перед судом присяжних.

Піддання військових судів під суди цивільні і трактоване їїх на рівні з цівілістами (знесеня суду військового.)

Знесеня кари смерти.

Жадаємо:

Неограниченої свободи віри.

Держава мішає ся в справи віри лиш о стілько, що гварантує кождій одиниці свободу вироісповідну.

Домагаємося: Усуненя мілітаризму, усуваючи найголовнійші причини его істнованя, котрими є 1) те, що нинішні держави, а головно Австрія, не є зорганізовані на принципі національнім, а 2) що вони є служницями інтересів кляси капіталістичної. Зорганізовавши держави на принципі національнім, т. є. надавши кождій націі державну організацію, зчезне одна, а по переведеню реформ (вище нами поставлених) котрі зроблять державу інституцією служачою інтересам всеі людности, а не лише горстки визискуючих капіталістів, зчезне друга причина війн та революцій внутрішних, а за сим і потреба якої небудь армії. Третій чинник, котрий в часах варварства важну грав ролю, то є примхи феодальних владик нині вже так слабий, що по усуненю двох попередних, не заважить на вазі і через те нами не береся в рахунок. При нинішнім стані річей, коли немислимою річею знесеніе війска, жадаємо:

Вкороченя часу служби до 6 місяців, а заступленя его мілітарним вихованем в школі (як се напр. у Швайцарії). Через те зменшиться число сталої армії.

Рівночасно домагаємо ся: Узброеня люду (і очевидно знесеня паспортів на оруже).

На полі шкільництва домагаємося реформ зміряючих до того, щоби:

I. Кождий член суспільности получав обовязково як найповнійше образованє, від елементарного почавши, через загальне, до фахового.

II. До зміни цілковитої нинішної системи та пляну наук, котрі не відповідають нині цілі, якій повинні служити, т. є. як найвсесторонніймому розвитю сил фізичних та сторони чувственної, моральної і інтельлектуальної душі чоловіка, і приспособленю его до практичного житя.

Домагаємось обовязкового, безплатного научаня. Безусловної заборони праці людей, находячих ся в літах обовязкової науки, в тих галузях продукції, котрі стоять вже під контролею націі (держави).

Обовязкової помочи державної тим, що задля браку средств не можуть в повні відповісти вимогам обовязкової науки (удержане, реквізита шкільні).

Для розвитя сил фізичних, жадаємо:

Введеня до школи виховання військового.

Плян наук в школах середних, повинен обнимати такі предмети, котрі по перше розвивають власти мисленя, а по друге, дають зрозуміне всіх процесів, відбуваючих ся у всесвіті, т. є котрі ведуть до пізнаня правил, яким підлягає жите цілої природи, наше психічне, та суспільне жите. Плян наук шкіл середних має обнимати крім a) Науки моральности та найзагальнійших b) наук Математики і Логіки, науки о законах с) мисленя, Науки природничі та науки суспільні, лоловно же:

Розвій культури загально-людскої (се є історію, під котрою розуміємо: розвій господарки, родини, розвій інституцій політичних, розвій мисли людскої, як розвій понять релігійних, розвій просвіти і т. д. і т. д). Спеціяльно домагаємось увзгляднення

Історії рускої культури.

Новожитні язики о стілько, о скілько вони мають заповнити люки, які повстають через неповність нашої літератури.

Школи елементарні мають дати те, що їїх назва вже висказує, се є:

Елементарні відомости, підготовляючі до студій в школах середних. В виду того, що школи середні з повисшим пляном наук, подають своїм ученикам загальне образованє домагаємось

Зорганізованя шкіл висших в школи фахові, з обовязковим доповнюючим загальним образованєм

Що до сторони адміністраційної, то жадаємо на разі

Винятя нашого шкільництва з під власти міністерства австрійского, а відданя его раді шкільній, іменованій соймом, під проводом президента, члена виділу краєвого.

Рівночасно домагаємось:

Поділу ради шкільної краєвої на дві секції: для східної Галичини і для західної, під проводом віцепрезидентів, іменованих соймом.

Відень 1 марта 1891.

За руско-украйінску радикальну колонію у Відні:

В. Будзиновский. Іван Гриневецкий.

Програма зїзду славянских поступових студентів з Австрії, в неділю 17 л. мая і в понеділок 18 л. мая 1891. в ческій Празі.

Під таким заголовком оголосили чеські поступові студенти ось що:

„Поступовим студентом вважаємо того студента, котрий є ворогом всякого панованя народу над народом, пола над полом (мужчин над жінками і на відворот), кляси над клясою, котрий уважає релігію приватною справою одиниць і що вона тілько его самого дотичить, а не бажаючого зробити з неї оруде до втягненя цілої суспільности в однакові форми, не бажаючого з неї уковати оруже против поступу, або зробити предметом заробку; дальше того, хто видить державу в самих горожанах, а в нікім іншім олицетворену, з усіми сего наслідками; того, хто стоїть за найвисшим розвоєм одиниці віддаючи суспільности тілько найконечнійші права над нею, котрі є в інтересі загалу і хто є прихильником як найширшої свободи горожанскої, хто стоїть за свобідним розвоєм суспільности під охороною не війска, але під охороною свідомих горожан самих.

В неділю, 17 л. мая.

I. РАНО О 9. ГОД.

1) Відкритє зїїзду.
2) Відчитанє регуляміну.
3) Бесіди репрезентантів поодиноких народностей славянских про загальне становище дотичного народу.
4) Поділ на секції після народностей.

II. ПОПОЛУДНИ і в ВЕЧІР.

Задача секцій.

1) Начеркнути відносини кождої народности славянскої до австрійскої держави і висказати бажанє дотично політичної організації Австрії.
2) Зачеркнути становище супротив поодиноких справ політичних, культурних і соціяльних.
3) Дороги і средства. Взаімні відносини між Славянами.
4) Справи студентства. Начеркнути погляди на організацію поступового славянского студентства в Австрії.
5) Доповненя.
7) Спільне засіданє предсідателів і референтів поодиноких секцій. Редакція спільної резолюції, котра би обняла і спільну програму і індівідуальні потреби поодиноких народностей.

В понеділок, 18 л. мая.

III. РАНО О 9 ГОД.

Загальний збір. Відчитанє резолюцій. Голосованє. Кінцеві бесіди.

В справі нового виданя Шевченка.

Моя замітка в 7 ч. „Народа“ о намірі деяких народовців видати замісць повного — обкроєне виданє Шевченка мала такий наслідок, що д. 10 квітня проф. Ом. Огоновский скликав засіданє комітету редакційного, на котрім заявив, що ані у него ані у нікого з членів комітету, такого наміру не було, і що коли буде зроблене комітетом виданє творів Шевченка, то се буде виданє повне. Присутні на тім засіданю виділові деяких товариств остро вдарили на мене за поміщенє замітки в „Народі“, зовсім безпідставної і оскорбляючої гідність товариств народовских, котрі взялись видати твори Шевченка. Особливо сильно виступив проти мене др. Кость Левіцкий, котрий впрочім зараз же поставив внесок, щоб істнуючий комітет для виданя творів Шевченка розвязати і діло се поручити комусь одному, нпр. Ом. Огоновскому. В своїй відповіди на закид, буцім то я звістку про обкроєне виданє сам видумав, я покликався на одного народовця, чоловіка вповні гідного віри, котрий мині передав сю вість. Але що я не вважав потрібним називати его імя, то „Діло“ поновило напади на мене, ще й додало, що я „припертий до стіни, не вмів нічого відповісти“. Отже тепер, розвідавши річ докладнійше, заявляю, що подана мною відомість таки була правдива, і що власне той, котрий висказував думку о потребі виданя Шевченка „обкроєного так як нам потрібно“, опісля на засіданю комітету найзавзятійше нападав на мене за опубліковане сеї „безпідставної і ображаючої вісти“. „Діло“ домагалось від мене спростованя сеї вісти, — ось ему моє спростованє. Замічу ще, що проф. Ом. Огоновский перший рішучо спротивився думці розвязаня Шевченківского комітету і приняв над ним дальший провід і що комітет розділив між себе роботу над виданєм Шевченка, котре ще сего року, надіємось, буде в руках читаючої громади.

Іван Франко.

Шевченко й радикали перед угодовцями.

Від д. Володимира Лаврівского зі Львова дістали ми ось яке письмо, з 8 ст. ст. квітня с. р.

„В 8 числі вашої часописи в статії „Шевченко в чужій хаті“ находить ся інсинуація, будьтобы світский независимий комітет викинув в остатній хвилі „Івана Гуса“ для догоди забагам митрополита. Яко член комітету освідчаю що комітет яко такій о викиненю зовсім не знав, а довідавсь о тім допєрва тоді, коли й публика“.

Ми написали свої слова про комітет то му що вважали его господарем цілого свята, відвічальним і перед публикою, значить таким, без волі котрого щось подібного не повинно було статися. Зі слів же д. Лаврівского виходить, що той комітет „яко такий“ не приписнував свого обовязку — не викурив за двері тої чорної сили, що наважилась на одну з найкрасших перел Шевченкої музи.

Мило нам, що д. В. Лаврійский яко член вечірничого комітету, обурюєся навіть на думку, щоби таке можна було робити для догоди чиімсь примхам; та милійше було би нам, якби такий протест заявив цілий комітет яко такий, а до него належали окрім д. Лаврівского від Просвіти, ще ось котрі добродії: від Народної Ради др. К. Левіцкий, від тов. ім. Шевченка Д. Гладилович, від Р. тов. педагогічного о. Ів. Чапельский, від Бесіди Др. Савчак, від р. співацкого тов. Бояна д. Вол. Шухевич. Тількож дізнаємося з певного жерела, що то власне о. Чапельский та д. Гладилович, (репрезентант тов. ім. Шевченка!!) та др. К. Левіцкий спільно з редактором Діла д. Белеєм вибороли те, що Гуса припущено, і то власне для догоди митрополитови. Так виразно казали самі названі панове перед тими, котрих тероризували, а що острах перед митрополитом грав тут ролю, виходить і з того факту, що після домаганя молодіжи відспівати Гуса дирігент хору „Бояна“ адвокат краєвий Др. Федак, стероризований названими панами рішучо відказався дирігувати „Гусом“, кажучи, що інакше стратить синдикат Сиротинского фонду. Як бачимо, справа пішла вже на грубі штуки.[1])

Найшлися відважнійші люде, що брались заступити дра Федака й відповісти перед якоюсь близше неозначеною апокаліптично-угодовскою бестією, та угодовці і до того не допустили. Тоді персонал хоровий загрозив стрейком на решту вечірниць, і дався упросити тілько одному достойному народовцеви-неугодовцеви, що за вечірниці найбільше відповідав. В загалі, як у салі, так і за кулісами розігрався досить грізний драмат між правдивими почитателями Шевченка і его угодовскими супостатами.

В статі п. з. Интриги противникôвъ нашои идеѣ, редакція Діла вибріхуєся тим, що буцім то „Гуса“ пропущено через те, що він не перейшов поліцейскої цензури в чистім виді.“ Подано властямъ — повідає редакція —

---

[1]) Тепер др Федак ратує ситуацію ось як: „Не надѣявсь я, щобы пропущенье одной точки програмы на вечерку въ память Шевченка, що на концертахъ часто лучаєся, могло дати Kurjer-ови Lw причину до широкихъ толкôвъ. Отожь заявляю, що ôдспѣванье композиціи „Гусъ“ зъ змѣненымъ текстомъ не наступило лише длятого, що змѣненого тексту годѣ було пôдложити пôдъ ноты, а зъ нѣякого иншого взгляду. Дальше я єсмь синдикомъ не св. Юра, але вдовичого фонду, а кождый знаючій ôдносины анѣ припустити не може, щобы хтось мôгъ менѣ грозити утратою синдикату та щобы я такои грозьбы перестрашивъ ся“ (Діло ч. 90).

Кілько правди в сій заяві дра Федака, виходить з порівнаня еї з тим фактичним станом справи, що ми отсе представляємо. Тут завважаємо лише, що подана дром Федаком єдина причина пропущеня Гуса (неможливість підложити зміненого тексту під музику) не сходиться з тою єдиною причиною, що подає Діло (жаль за первісним текстом), і не видержує найменшої критики, бо ж усякий, що хоть трохи розуміеся на нотах і тексті, знає, що нема нічого лекшого, як уложити текст як раз до музики та так, щоби вдоволити всяких

змѣненый текстъ. Рѣчь поведено нещасливо: бо коли Шевченковый творъ має подаватися у змѣненомъ видѣ, то лучше зовсѣмъ его не подавати " Що властям подано змінений текст „Гуса , про се дізнаємося в-перше від редакції Діла, і коли се факт, то він сам один дуже сумно свідчивби против угодовців. Але ж друга половина речення редакції „Діла" чистісінька бріхня, котру треба було придумувати повних вісім день (ч. 83 „Дѣла" де є наведена статя вийшло 23 квітня). Редакція „Дѣла" сховавши так з перед публіки своє лице, мов струсь, думає, що закрила й прочая. А тимчасом факт, що й Лебедин подано на вечірницях не в чистім виді, і то ще по довгих просьбах, бо д. Омелян Огоновский зовсім був его заборонив деклямувати своїй дочці через те що там остро виступаєся против Ляхів-шляхти. Окрім того велено й співакови-солістови Шевченкового „Заповіту" (музика Вербицкого), співати замість „а до того я не знаю бога—а до того я вже знаю бога", немовби справді душі поетовій нїщо вже було блукати по Украйні, коли „нова ера" сповнила его заповіт—визволеня Украйіни революційним способом, і немов би та душа, заспокоєна полетіла до бога дякувати ему за те!! Тілько ж у честь того співака треба піднести, що чи то з боязни перед таким же протестом молодіжи, який був піднесений против пропущеня Гуса, чи з пошани до самого поета —він не посмів так безчестити Шевченка і против волі угодовских трусів відспівав его настоячі слова. Що редакція Діла свідомо бреше, виходить з ось яких слів ві про „Гуса": „Справа не держалась въ секретѣ, бо була зовсѣмъ ясна и чиста, тожь и радикалы о нѣй знали и бдкомандували на галерію свои индівідуа, щобы робили галабурду". Тут що слово то бріхня. Радикали до остатної хвилі не знали про долю „Гуса" і в загалі вечірниці угодовскі їйх зовсім не обходили, бо як би так, то були би може зібралися в комплєті і устроіли угодовцям поважну маніфестацію. Тимчасом сама редакція Діла каже, кілька рядків далі, що радикалів на галереї, котра вся протестувала против пропущеня „Гуса" було всего два три, і їйх ніхто туди не командував. Бріхня редакції Діла про ясність та чистоту справи, про недержане ві в секреті, виходить із поміщеного на переді листу д Лаврівского, бож відти показуєся, що про сю справу не знали навіть найблизшії люде, а іменно три члени вечірничого комітету. Що крутії вечірничні, а з ними й редакція Діла, свідомо оббріхували найблизших участників вечірниць, виходить з того, що з разу вони твердили, буцім то поліція зовсім заборонила „Гуса", і сам др. Федак, котрому, як сказано в Ділі, історія з „Гусом" звісна була на день перед вечерком, — заявляв ще на вечерку, що не хоче сидіти в тюрмі за непослух поліції! В сій бріхні про поліцію зловив Шевченкових катиків таки на вечерку один член вечірничого комітету, бо ему попало в руки рішенє поліції, де виразно було сказано, що позволяєся виконати всю програму вечерка, значить і „Гуса" окрім „Посланія" (ми певнісінькі, що й се остатне не булоби сталося, як би ті, кому слід, не чули були за собою плечей угодовців, чи то їйх податливости, що неминучо виходить з „нової ери".

Редакція Діла запевняє, що митрополит „не мішавъ ся въ справу вечерка въ память Шевченка". Коли се правда, то тим гірше для названої чвірки, бо в такім разі вона сповнила ролю катика Шевченкової музи з власного почину, тілько для того, щоби піднести смак митрополита в звіснім напрямку. І добровільне угодовске чолобийництво перед св. Юром справді не хибило ціли, бо митрополит зараз на другий день після вечірниць, скликав збори капітули і установив цензуру з трох крилошан для цензурованя всіх руских виданъ і тих із виданъ польских, що зачінають рускі справи,—очивидячки певний, що угодовці его за се в душі навіть похвалять. Діло сей факт зовсім промовчало.

Нам дуже мило, що наведене на початку письмо д. Лаврівского, котре — повторимо ще раз — обурюєся навіть на думку, щоби можна так догоджувати примхам митрополита,—вийшло від члена центр. Виділу і директора канц. Просвіти, і навіть писано на папері й коверті з друкованими штампіліями товариства. Та ще милійше було би нам, як би з таким протестом против замахів на Шевченка виступив повний Виділ товариства яко такий Але ж на се ему мабуть не стане відваги. Адже ж головою Просвіти є цензор „Лебедина" д. Омелян Огоновский, а членами его по більший части угодовці. До тогож—як се розкажемо в дальшім ч. — сам центральний Виділ Просвіти „яко такий" чинить тепер саморідну цензуру над виданями для народа. Митрополит тілько звів до купи бажаня самих угодовців, і радикально забезпечився від письменских герезій тих писателіків та просвітителіків народних, що хотілиби держатися правила: через святих до неба — через святий Юр до народа.

Редакція Діла обурюєся також, як і Просвітяне та члени тов. ім. Шевченка, на увагу д. Франка в 7 ч. „Народа" про виданє творів Шевченка. Д. Франко сам пише про се осібно, миж від себе твердимо рішучо, що жертвою митрополичої цензури впадуть власне твори Шевченка, як би їйх Просвіта видала в повнім виді. Не вже ж народовці такі наівні, що думають, що митрополича цензура помилує такі твори Шевченка як напр. Марія і. т. і? Не вже ж народовці такі наівні, як ре-

---

цензорів. Коли народовці, що після Діла самі укладали той мінений текст, не зудолали такій великій поетичній завдачі та ніяк не могли попасти в такт, то певне зробив би се поліцейский поет і музик — цензор Гуса, таже досвід учить, що ті артисти з тим досить гладко справляються. Зрештою, кілько правди в заявах Діла і дра Федака вкупі, виходить із 8 ч Посланника що від нового року виходить у Львові в безпосереднім звязку зо св. Юром. Сказано там до-слова ось що: „На пару днѣвъ мавъ Преосв. Митрополитъ звернути увагу комитету, уряджуючого вечерницѣ на сесю безтактовність (поставлене в програму „Гуса)", а повага его здѣлала то, що сесю точку пропущено."

дакція Діла, котра думає, що епископи, як не мішаються, так і не будуть мішатися в внутрішні справи руских товариств? та що й митрополит не вмішався в усі твори, видавані тими товариствами? Адже ж на те й установлена митрополича цензура, на те й заподіяно нову еру і дано митрополитови нас на все, що тілько задумає зробити з тими, що піддалися під его політичний провід!

То ж ми певнісінькі, що Просвіта й тов. ім. Шевченка навіть не видадуть повних творів Шевченка і що, значить їйх недавна заява про те — пуста грозьба доти, доки Просвіта й тов. ім. Шевченка не відречуться нової еріі „всѣхъ дѣлъ ея“, не покасують між іншими усяких непокликаних цензур на рускі видавництва починаючи від своєі власноі а кінчаючи на митрополичій. Ми просто кличемо членів Просвіти з провінції, щоби таке зробили і сердечно будемо раді, коли їйм поведеся опрокинути всякі угодовскі цензури, але ж мусимо їйм наперед сказати, що угодовскі проводирі не допустять до того, без завзятого бою, бо тут іде о їйх особисті та кружкові інтереси.

Покиж так не буде, поки народовство не зірве з новою ерою, поти на него падати муть чим раз більші невдачі.

Що ті невдачі вже тепер чи малі, що самим угодовцям прийшло до скруту, се видно з того, що мимо постанови про все мовчати — редакції гал. народовских газет таки мусіли виступити з довгими статями против „не великої але шкідноі фракційки радикалів“, як каже Діло. Ми вже повисше виказали бріхні Діла в наведеній его статі. Тут скажемо ще тілько, що редакція Діла збиває нас, радикалів, ув одну купу з „обєдинителями Гал. Руси“ та сліпо не„навидячою насъ польскою печатію з „Gazetą Narodową“ на переді. Про остатну — орган угодовців із чольского боку, не потребуємо й говорити, про нашу ж тотожність з москвофілами скажемо, що сій бріхні перечать усі наші змаганя, а остатним часом іще й той фактъ, що власне під нашим впливом, москвофільска партія очивидячки розпадаєся на „старе“ й „молоде поколіне“, та що з першим, котре тілько й має на думці ред. Діла, у нас не було й нема нічого спільного, окрім хиба протесту против анатеми угодовців на всіх, що з ними не годяться Колиж редакції Діла треба такого свідоцтва нашоі „благонадежности“ на письмі, то ми можемо навести з 9 ч. „Галицкої Руси“ ось які слова, сказані по поводу наведеноі бріхні в статі Діла: „три силы *совсѣмъ противоположного направленія* накинулись на „Дѣло“ и его „справу“ и нашли къ тому, каждая изъ своей точки зрѣнія, вѣскіи причины и поводы“ Зрештою в сім пункті ми мабуть ніколи не порозуміємося з галицкими, буковинскими та украйінскими угодовцями, то ж не варто тратити й слів.

Мусимо ще вернути до тих бріхонь, котрі нам закидає редакція Діла. Вона каже, що ми неповинно звалюємо вину на гімназіяльну молодіж, котра-ді не домагалася відспіваня Гуса, і не кричала, коли так не сталося. А тимчасом се фактъ, котрий на вечерку звернув на себе загальну увагу і особливо налякав угодовців, бо вони були певні, що пускаючи на галерію майже тілько самих своіх учеників, ставлять собі товпу плескунів — величателів нової ери. А тимчасом тота надійна молодіж зробила такий афронт нашим угодовцям! Не входимо в те, чи сама вона прийшла на те, чи ні — досить того, що так сталося і ми сей фактъ піднесли на доказ, що „приближається кончина“ новій ері, коли ві творці й стовпи так низько впали навіть в очах дітей. Редакція Діла сміливо твердить, що тих усіх уваг против пропущеня „Гуса“, які ми навели в 8 ч. „Народа“ на вечерку ані редакція Діла ані сотки інших присутних людей не чули, окрім голосу „двох чи трох радикалів „гу! гу! гусъ“ (зараз знати, що редактор Діла і серед халепи не тратить іноді гумору!). Не перечимо, що ті, що нам подали факти з вечірниць, могли підняти вище тон деяких протестуючих уваг; але з другого боку всякому звісно, що редакція Діла має уха сильно позатикані угодовскою ватою і очи закриті таким же угодовским туманом так, що вона не чує й небачить дуже богато такого, що чує й бачить уся незапаморочена „новою ерою“ руска громада. Се доказує, хотьби й той фактъ, що редакція Діла зразу й не писнула про цілу справу і мусіла ві доторкнутися аж після голосного крику в інших газетах. Редакція Діла очивидячки найбільше налякалася поданої Gazetою Narodowою звістки про те, що небавом має виходити нова народовска газета, незалежна від св. Юра. Редакція Діла, мов невинна панночка, каже наівно, що не розуміє, по що такої газети „коли й теперъ нема анѣ однои газеты народовцѣвъ, котра бы была „зависима“ бдъ св. Юра.“ Забула сердега, як недавніско, серед радости після куренди против „Ч. Руси“ сама слізно молила св. Юр, щоби змилувався над „Батьківщиною“ та зняв з неі анатему, кинену ще за редакції нижше підписаного грішника, коли тимчасом тепер „Батьківщина“ мовляв уже щось в других чи третих руках! Що само Діло незалежне від св. Юра — ніщо й казати; про те свідчить пустота его змісту, змішана з димом кадильним для митрополита... На доказ правдолюбства редакції Діла наведемо ще, що вона твердить, буцім то звісну телеграму з Тернополя „обиджаючу святкуючих память Шевченка“ прислав радикал, коли тимчасом — фактъ, що тоту телеграму вислав цілий кружок Тернопільских Русинів, зложений з самих народовців-неугодовців і одного москвофіла, що чейже звісно й редакції Діла? Телеграма справді попала в само серце угодовців, то й не дивниця, що вони так вються з болю. На звістку про сей скуток телеграми ті Тернопільскі Русини воспрянули духом: „Іще дві-три такі телеграми — повідають вони — і по новій ері“ І справді, не довгий їйй вік, коли таке про неі починає думати й народовска провінція. Тяженьку рану завдала угодовскому серцю й відмовна

відповідь Ак. Брацтва на просьбу комітету, взяти в вечірницях участь — написана майже до слова так, як було подано в „Народі“ з поводу рішеня виділу Ак. Брацтва. Редакція Діла зве сю відповідь „імпертинентскою“ і заневняє, ще „народовцѣ, якъ прецѣнь вздко зъ цѣлои ихъ дѣяльности, нѣколи не були й не суть клерикальными ретроградами, анѣ нѣколи такъ не нагинали думокъ Шевченка чи то на своихъ вечерницяхъ, чи то въ своихъ выданяхъ“. Наговоривши тілько бріхонь в оборонѣ угодовства і ствердивши фактами, що на вечірницях не так то гладко пішло, як твердило зразу Діло — редакція ще раз урочисто заневняє, що „вечерокъ одбувъ ся дуже удачно подъ кождымъ взглядомъ“. Ну, що подіете з людьми, котрих так скрутила нова ера, що вони стратили всяке почуте правди!

А дійшло до скруту й другій угодовскій газеті „Батківщині“. Ми знаємо з власного досвіду, що попередні властителі та відвічальні редактори „Батьківщини“ окрім д. Романчука, що на старість покаявся, з засади противні були порушуваню якого небудь радикалізму, перед народом так, що ми в першій половині 1889 р. по гіркій біді вели „Батьківщину“ в радикальнім напрямку тілько не називаючи чорта по імю (бо на самій річи ті панове ніколи не розумілися). Навіть новий редактор „Батьківщини“ з 1891 р., др. Кость Левіцкий, заявив зараз у 1 ч. що й не думає чіпати редакції „Народа“ через те, щоби не подумано, що его хто небудь боіться; мовляв, „нехай щезають, яко усчезаетъ дымъ“. Консеквентно, се треба було розуміти про ввесь руский радикалізм Тілько ж, коли на саму чутку про те, що має виходити нова радикальна газета для народу „Хліборобъ“, із повітів нам прихильних, люде громадно стали відсилати „Батківщину“ котра справді ще ніколи не була така водава та претенсіональна як сего року — то редакція „Батьківщини“ так налякалася, що почала отсе, саме на день перед виходом 1 ч. „Хлібороба“ ряд статей п. з. Що то є радикалізм? Вже перший уступ сеї статі такий потішний, що аж просився до „Хлібороба“, до гумористичної рубрики, та ми почекаємо, поки сей Страхопуд XIX. віка, то б то статі автора, котрий так називає радикалізм, не буде вишканий на-повно, і тоді ми его виставимо на на „увеселеніе“ рускому народови. Тепер скажемо тілько, що автор виступає против радикалізму, як каже, з щирого серця, щоби завчасу навернути заблудших, руских радикалів, але робить се з другого боку, „стоячи на становиску порядку и права“. Сим остатним автор дає знати, що виступить далі против нас, яко ворохобників як то робить на пр. і славетна редакція „Буковини“ очивидячки, і не міркуючи про те, что есть истина?.

Ой, тай було ж би нам, якби так наш страхопудний супостат був справді животиною та ще й з рогами! Але видко, бог і для грішників ласкав.. і так то зле воно не буде, як загадує редакція „Батьківщини.“

25 квітня 1891. М. Павлик

Перше змір, а потім вір.

(Допись з Украйіни).

Скоро почав виходити Народ, дехто з старших Украйінців зараз охрестили его „Драгомановщиною“, зразу оголосили, що від нього тхне „объединеніемъ“, „обрусѣніемъ“, прихильністю до російскої літератури і культури, російским радикалізмом, а також особистим роздразненем.

Коли коло Народа склалася нова партія, уложила свою програму й виявилася потреба висловитися з сего поводу, так або інакше, тоді в більшости украйінолюбці згожувалися на сі пріпціни, визнавали навіть такий новий напрямок цілком натуральним, але казали, що найбільше міг би він прислужитися простореием в суспільности позитивних поглядів — працюючи теоретично (наукові студіі, переклади позитивного напрямку книжок). Практична діяльність партіі здавалася нашим Украйінцям (про котрих ми говоримо) ще не на часі, що вона тепер може зробити тілько дрємну колотнечу. Дорікаючи москальофільством (навіть трохи не прихильністю до рос. уряду) вони казали, що хтіла б бачити у себе і в Галичині радикалізм европейский замість російского Дехто ганьбив навіть мову Народа: мовляв, через те, що радикалам украйінство зовсім не на серці й вони зовсім про неі не дбають.

Такі були головні пункти критики Народа й нової партіі з боку украйінолюбців. Відносини до неі були не однакові, але завважимо, що богато, бачивши хіба тілько 1 ч. Народа та програму, старалися компрометувати Народ, роспускали навіть нісенітниці, що ему запомогає „Славянскій Благотворительный Комитетъ“, або протегує Марков.. Але, вольному воля. Діло не в сему

Пройшов уже чималий час, і Народ мав можливість висловитися, показати, яке его москальофільство, який его радикалізм і які погляди на украйінство. Радикали виявили себе „западниками“, прихильниками не російскої культури загалом, але того в рос. літературі, що є в ній, як і в усякій іншій, ліпшого, гуманного, демократичного; вказали, що думки їйх про самостійність нашої національности й літератури однакові з народовцями, що вони тільки не визнають пілкого національного ненависництва.

Отсе ми нагадуємо й просимо всіх Украйінців, хто хтів би об'єктивно віднестися до Народа — перечитати уважно всі числа, або хоч за сей рік, що б виразуміти собі, скільки є правди в тому, що роспускають про Народ добрі люде.. Тоді б кожний побачив, що треба найперше вірити своій голові, своім очам, завважив би, що укр. радикали працюють над роспростореием наукових позитивних поглядів (напр. про релігію в Літ. наук. бібліотеці, Дрепер), а також і практично прилучають нас до загально-европейского радикального руху, а не вернуть до „обрусѣнія“.

Проти програми Р. укр. рад. партіі власне ніхто й ранійше не виступав, але знаходили, що ще не час сі переводити... Чи так же воно? Відповідь на се можно знайти хочби в настрою селян, в промовах декотрих з їйх, де підчас виборів виявилися їйх бажаня Сі бажаня власне, можно говорити, радикали тілько резюмують і їйх хтять систематично доходити Потребу такої партіі, котра б взяла на увагу інтереси люду — питане економічне — та проробила б стежки до роз'ясненя сего питаня в Галичині — вимагає саме житє Хай і на сей раз Украйінці згадають, що Галичина близче до Европи, ніж наша Украйіна, тай в загалі не рівнають ще нашого стану економічного до галицкого.

Ще два слова до полемічного тону, хоч на се вже відповідала редакція. Зостанні часи полеміки вимагало саме галицке житє і сей закид однаково можно зробити всім виданям „Народ“ дав і дає менше місця полеміці ніж Правда (де навіть число на Тарасові роковини не обійшлось без лайки — спершу молодежі, котра протестувала проти угоди, далі молодіжи кієвскої в романі Боротьба, Драгоманова, двічі, і радикалів). До тогож власне треба завше спитати, як ведеться полеміка й проти чого? Треба тілько, що б вона була чесна і давала врешті які небудь позитивні ідеали

В сучасний момент є вже не тілько можливість се роздивитися, не слухаючи всяких прокурорів „Народа“ і оборонців крутійства, але навіть і неминуча по

треба Знов у Росії починає будитися громадська думка, прибита реакцією і цікаво знати, з чим стануть українолюбці серед сего нового руху: чи з ідеалами сучасного европейства, котрі хоче перевести до нашого народу нова партія на нашому грунті й запрошує до спільної роботи, чи з якоюсь темною націоналістичною філософією, котра голосить нетерпимість до інших партій, до всего великоруского й бачить наше спасіне в австрофільстві та панских ласках, не даючи жадних позитивних ідеалів??

Будемо ждати, як віднесеться загал Українців до радикальної партії, до молодіжі прихильної ей діяльности тай українству? чи й той загал скаже їй разом з Правдою: „Схаменіться!“ Що б дійти правди, ми просимо всіх Українців „перше зміряти, а потім вірити“ тому, що говорять „добрі люде“. Треба показати, чи нам ходить о прінціпи, або чи нами керує безпрограмовий шовіністичний націоналізм, чи може нами опанувала байдужість до всего, що стосується до нашого народу

Хома Ск

ЗАЯВА.

Приватно дізнали ся ми, що один добродій з Украйіни заслужений впрочім і поважаний чоловік, воює против „Народа“ між іншим тим, що він не подобався самим радикалам з краківскої „Громади“ і віденьскої „Січі“. Щоби люде сю справу фальшиво не розуміли чуємо ся обовязані заявити, що тими Січовиками, від котрих інформації засягнув сей Украйінець, є ми підписані і що незадоволене серед нас із Народа було з тої причини, що він за мало виступав против тих справ, котрі той Украйінець боронив або коли не годився з ними, то зовсім хотів їіх усунути в під дискусії. Напр. той добродій лютий був на Народ за его полемічний тон, а нам сей тон був ще за мало полемічний, бо ми переконані, що поступованє таке, як теперішне народовців угодовців, що мусить завести Русь-Украйіну до гробу, повинно бути знищене „до щенту“. Коли ж сим простим невдоволенєм, без поданя его причин, той добродій підпирає свої пляни, то вважаємо се за нечесне і негідне минувшости того чоловіка. Який би Народ не був, він усе таки є тепер для нас єдино можливою лектурою в украйінскій мові.

В. Будзиновский. Ів. Гриневецкий

Подібну заяву маємо приватно і від дотичних членів крак. Громади. Ред.

Переписка редакції.

Др. Е. М. в Д. По Поезіїі Шевченка заборонені в Россіїі, просимо Вас і всіх обертатися до Едварда Валечка, книгаря в Празі. Примірник коштує 1 р. 50 кр.

К. Г. Р. Рекомендуєте нам наукову працю і науковий розвій нашої програми (особливо максімальної) а радите покинути полеміку, то б то публіцістичну діяльність. Ми в сім бачимо тілько підшепти деяких „щановних осіб“ угодовців, що хочуть так забезпечитися в своій діяльности. Зрештою, не судіть нас із своєї точки — кабінетних людей, котрим годі що небудь робити практично. Ми не можемо загребстися в виключно „наукові“ т. є. відірвані від житя студії на полі битви, де попри вуха свищуть кулі, і де молодіж і народ потребують нашої помочи й поради. До того ж, полеміка наша пройнята на скрізь власне тою програмою, котру Ви нам радите розвивати а се щось навіть більше, ніж абстрактне ей розвиванє. Не вже Ви сего не розумієте? Про спосіб і тон полеміки, не будемо спорити, а просимо тілько поглянути на Правду, Діло, Буковину, та зважити й ті бріхні, якими против нас воюють устно усякі більше чи менше шановні особи. Наша совість тут чиста. Доріканя Вашого про перекладі з російского „усякої нісенітниці“, також не гаразд розуміємо тим більше, що сего року ми нічого сінько в перекладі з російского не напечатали, окрім статейки д. М. Ф. Так сего ж нам конче треба було для оборони від крику, против „царославія“ з боку звісних „шановних осіб“ і інших, крику, котрим і користують наші противники на Украйіні для того, щоби тілько пошкодити Народови і его напрямкови у нас і на Украйіні. Будьте справедливі — Марія Р. в К., Ів. Бор. господар в Б., о. Ів. П. в Д., Павло Думка господар в Купчинцях. і п. П К. учитель в Ю. Позаяк твір Дрепера „Історія боротьби віри з наукою“ доси передплатили тілько Ви, то ми не в стані его видрукувати і розіслати частками тепер, а випустимо цілий твір аж під конець 1891 р. Даруйте, але бачите, що не наша вина.

Д. Вир. в К. Зсилаєтеся на дані в К 125 р. і звіщаєте, що шлете 250 і 150 р. (на що?) а між тим, ми дістали буквально чотири р. В такім разі зовсім Вас не розуміємо.

В. С. Америка. Посилки Вашої на передплату Народа ми й доси не дістали, а сегодня вже 9-тий май! Будьте ласкаві реклямувати. Ми маємо неприємности від тих, котрим ми мали за Вас передати передплату — від редакцій руских газет і інших, котрі доправляються у нас грошей.

Вийшла 11 кн. Літ. наук. бібліот. Основи критики біблійної, Моріса Верна. Перекладали В. і Ф. Ц 10 кр.

ХЛІБОРОБА ч. 1 вийшло 25 л. квітня і містить: передне слово — програму видавництва, На чім стоїмо? Дра. С. Даниловича. Чого хоче руско-украйінска радикальна партія. Про вибори до Ради державної. Про вибори до Ради державної в Снятинскім повіті, Кирила. Робітницке свято першого мая, М. Павлика.

Передплата до кінця року 1 зр., 50 кр. котру треба висилати під адр. Редакція Хлібороба, Коломия, ул. Собеского 58. Перше ч. посилаємо й нашим передплатникам, на показ. Хто би не думав Хлібороба передплачувати, зволить відіслати назад до Львова, ул. Академічна 22.

При нагоді, мусимо згадати, як повитано 1 ч. Хлібороба серед старших „інтелігентних“ Русинів Отже одна народна нянька, Діло, що не може нахвалитися своіх пестіїв — „знамениті“ народовскі популярні виданя — тяженько заревла в 88 ч. від того, що Хлібороб хоче визволювати нарід руский від опіки „старшого покоління“ народовского, як Народ визволює від него „недосвідних людей з інтелігенції“, особливо ж молодіж. Звісно, няньки й здумати не можуть, як сміють ставати самостійними людьми ті, котрих вони і далі хотілиби за ручки водити та послуху для себе вчити. Єдину ціль Хлібороба: заступати інтереси руских чорноробів, усвідомляти та організувати їіх для визволеня від усякого визискуваня й темноти — редакція Діла зве просто деструкцією (розстроєм) — слово вихоплене з губи польских шляхтичів, котрі так до недавна пятнували навіть народовскі заходи серед руского народу. Та звісно, від кого-ж вірному слузі й учитися, як не від пана?...

Видає Михайло Павлик. Відповідає за редакцію Іван Франко.

З „Друкарні Народної“ Войтіха Манецкого, під проводом В. Годака.

Рік II. Львів 15. л. червня 1891. Ч. 10-12.

Виходить 1. і 15. л. кождого місяця і коштує за рік в Австро-Угорщині 4 гульд а для заграници 5 рубл., 12 франків, 10 марок або 2½ доляра.

Одно число 20 кр.

НАРОД

Адрес редакції: Львів, ул. Академична ч. 22.

Дописи безименні не будуть поміщувані. Ужиті рукописи нищаться, а неужиті можуть собі автори своїм коштом відобрати. В справах редакційних можна говорити від 11 до 12 рано і від 2 до 3 поп.

ОРГАН РУСКО-УКРАІНСКОІ РАДИКАЛЬНОІ ПАРТІІ.

ЧУДАЦКІ ДУМКИ.

III. (Далі).

Коли обернемось до писаного про Украйіну навіть по московскому Украйінцями, то й тут побачимо теж не дуже відрадостні прояви. В усякім разі тепер твори навіть найбільше вчених украйінолюбців стоять далеко низше по науковій вартости, ніж твори чистих Москалів, або Украйінців-общерусів. Тут причиною по части провінціальне житє Украйінців, котрі не мають під рукою столичних засобів до науки, а також те, що стан національности, котру кривдять у Росії, не дає власне украйінолюбцям спокою духа й потрібного для науки концентрованя, збору уваги на певних точках праці. Тілько ж тут винна й власна воля Украйінців, котрі засиділись на старих думках про національність і звязані з нею справи, думках, котрі панували в науковому й політичному світі, а надто германскому й славянскому, перед 1848 р., але тепер дуже перемінились в більше освічених народів, навіть у германских, і в самій Росії.

Перед 1848 р. коли у нас складались думки членів Кирило-Методійівского товариства, скрізь в Европі були „Молода Італія“, Молода Германія“, загальне германофільство, кельтофільство, піддаючись котрому навіть соціаліст Прудон казав, що „вільність — річ кельтска, а деспотизм франкска (la liberté est gauloise, le despotisme est franque)“. В передових кругах у Росії панувала однаково серед „западників“, як і „славянофілів“, гегеліянска система з ѣї думками про зміни національних гегемоній по періодам всесвітньої історії. Німець Гегель думав, що німецка (германска) гегемонія буде остатньою. Московским гегеліянцям „восточникам“ або славянофілам, звісно, се не подобалось, і вони ждали, що після доби германскої буде славянска, переважно великоруска. Російскі западники по части спорились проти того й радили Росії просто вживати готової европейскої просвіти, а по части самі вірили, що буде славянска доба історії, та тілько малювали ѣї собі не в образі московского царства, а в формі ліберально-соціалістичній, для котроі підстави бачили в сільскій громаді, котра зосталась у Московщині (Герцен і другі). Подібні надіі держались і де в кого з восточників (Хомяков, братя Аксакови і др.) Наші украйінофіли того часу, або ліпше украйінскі славянофіли стали по середині між російскими „западниками“ й московскими славянофілами чи „восточниками“, як йіх звав Гоголь, — і сей стан йіх, по части відповідаючий історичним ознакам Украйіни, давав йім свою орігінальність і силу, через котру вони вносили багато поправок в теорії російских западників і славянофілів і в науці і в політиці. Дякуючи тому, наші старші украйінофіли, починаючи від таких, як Максимович, котрих націоналізм звязувався ще з европейским романтизмом, і кінчаючи кружком Костомарова, котрого політичні тенденціі в 1847 р. були недалекі від тенденцій „молодих Італій“, „Германій“ і. т. і. — не тілько дали нам наукові праці про Украйіну, і доси найліпші з того, що в нас про неї писано, а ще багато де в чому вели перед навіть в усій Росії.

Але ж час не стояв. Після 1848 р. виявилось, що національна ідея сама по собі не ѣ ліком на всі лиха громадскі (примір не тілько Венгріі й Германіі, а й самої Італіі, де національна ідея тісно звязувалась із всеевропейским ліберальним рухом) а часом без других культурних ідей може служити джерелом великих помилок (примір союзу Славян з реакцією в Австріі); виявилось, що питаня політичні, культурні, соціальні мають свої завдачі, по крайній мірі стілько ж важні, як і національні і для котрих національности можуть бути тілько грунтом і формою варіяцій. Чисто наукова праця рішучо виділилась з літератур національних і стала цілком інтернаціональною. Виділилась із національних рямок і справа освітня напр. боротьба за світску школу проти церковної. Ще більше інтернаціональним став рух соціальний — боротьба за права найбіднійшої з працюючих кляс. Навіть в таких кругах культурних справ, в котрих національні теоріі мали собі найбільше прикладу, погляди перемінились: нововідкриті археологічні матеріяли показали, що культурні взаємижи між народами істнували за сотки, за тисячу літ до Христа, що напр. фінікійска азбу-

ка, від котроі пішли майже всі теперішні азбуки на світі, сама була плодом інтернаціонального обміну культур, так само як і монета; що грецка скульптура й навіть філософія, жидівский монотеізм, римске право і т. д все, що вважалось колись за плоди чисто національні, виросло під впливами інтернаціональними. Про цільність національности в культурі новійших народів християнских і магометанских, а надто після XVI. ст. і говорити сором. В самій устній простонародній словесности, котра вважалась колись дзеркалом народно-національного духа, нова наука показала черти спільні всім народам, або просто взяті одним народом від другого через перехід байок, пісень і. т. і. від Азіі в Европу й на виворіт. Словом, навіть у тій науці, котру Німці назвали трохи по старому націоналістичному Völkerpsychologie, матеріял інтернаціональний висунувся на перший плян; при тому, істнованє національного елементу не відмовляєся, а тілько конечний суд над ним відкладаєся на той день, коли можна буде точно розділити національне від інтернаціонального, а в самому національному те, що є основне, прирождене якій національности від перемінного, історичного, котре в одну добу житя нації істнує, а потім щезає, або в одну добу не було, а в другу появляєся.

Треба сказати, що науково-політична думка в остатні часи трохи роскидалась по подрібними справам, і тепер нема таких цільних світоглядів, як напр. гегелівска філософія. Через те нові наукові погляди трохи роздробнені й їіх не легко звести до купи. Тим то можна побачити не мало противомовного навіть в писанях одних і тих же великих розумів нашого часу. Але більше менше новий світогляд вияснивсь не тілько в учених, але й у звичайної освіченої громади в Европі.

В Росіі, звісно, справа стоїть гірше, як через меншу освіту громади, так і через те, що там цілі відділи нової науки, напр. ті, котрі чіпають релігію, просто заборонені. Та все таки середним числом ліпші російскі вчені свідомі в новому науковому світогляді і єго методах, а иноді їіх вільність від впливів національних традицій старих наукових центрів, їіх рівні стосунки з Французами, Англичанами, Німцями, Славянами дають їім особливу ширизну поглядів. В усякім разі загал учених Росіян вийшов уже із старих націоналістичних теорій, котрі ще зостались тілько в секті славянофілів і найбільше у славістів, котрі обмежились тісненьким кружком матеріялу й думок. Тілько ж і там старий гегеліянско-московский націоналістичний світогляд дуже підкопаний і сістематично проявив себе недавно тілько в книзі Данілевского „Россія и Европа“, писаній не спеціялістом гуманних наук, а натуралістом, котрий під кінець житя понаписував такі примітки на своій книзі, котрі рівні тому, що він зрікаєся многого з того, що перше написав. Книга Данілевского пішла в ход більше серед такоі публики, котра з властивою наукою мало має діла, котра звеся в Европі „шовіністами“, державно-національними самохвалами, от як напр. Буллянжісти серед Французів, а наукові поваги в Росіі навіть усміхаються над книгою Данілевского.

На Украйіні діло стоїть далеко гірше. Тут ще живійші старі націоналістичні погляди, як через те, що Украйінці більше відстали від Европи, ніж петербурці та москвичі, так і через те, що урядові утиски на украйінску національність дразнять Украйінців і примушують їіх переціновати вартість національности в історіі й житю.

Відсталість украйінску, не тілько від Европейців, а й від Росіян, можна було бачити навіть на Костомарову. Він сам, росказуючи про свої незгоди з ліберальними професорами й літераторами петербурскими, котрі горяче приняли єго після Саратовского вигнаня, говорить у своіх листах, що може він за 9 років житя в глухому місті, відстав він передового світа. Але се не вдержувало єго від виходок, переважно в „Основі“, проти „модного соціялізму“ або „модного матеріялізму“. Погляди, відповідні сим виходкам, були причиною не тілько того, що Костомаров надавав клерикальний характер тій популярній літературі, котру він хотів видати для Украйіни, і того, що він дуже звужав ту літературу, — (ми про се говорили в II т. Громади), але й пошкодили єму оцінити науково багато боків у житю й історіі Украйіни. Так він переціннив „украйінский індівідуалізм“ і відбив увагу від спілкових змагань Украйінців. Так він зовсім не зрозумів вартости неправославних впливів на украйінске письменство з XVI ст. протестантских і римских, і навіть зачатків питомого протестантизму в „братствах“ та в таких писателів, як Іван Вишенский (Про се я говорив ще 1870 р. в статі „Малороссія въ ея словесности“ в „Вѣстнику Европы“). До того, перемішавши европейске ліберальне демократство зо славянофільским народництвом, Костомаров, описуючи Виговщину, дуже став на бік „черні“ й Запорожя, котрі підперли московского царя проти автономізму козацкої старшини і через те власне стратив провідну думку для суду над московскою політикою в часи від Чорної Ради 1663 р. до Мазепинщини, а далі випустив із під очей саму Січу Запорожску, котра в єго працях по історіі Гетьманщини являєся уривками і нарешті не оцінив як слід і зросту ліберально-автономічних думок серед січовиків від 1667 до 1710 р., зросту, котрий натурально привів до запорожского нарису конституції Украйіни в 1710 р. написаного під впливом Костя Гордієнка (Ми старалися показати той зріст у передн. слові до 1. вип. Політичних Пісень укр народу в XVIII-XIX ст.) Сам Гордієнко, найбільше достійний слави з украйінских козаків і єго конституція зостались у Костомарова загубленими серед „Мазепинців“, тоді як власне Гордієнко все житє своє проборовся з Мазепою і опинився в союзі з ним тілько тоді, коли не було єму іншого вибору.

В етнографічних роботах відсталість Костомарова ставила єго просто в чудний стан. Так

він усилювався по піснях установити український народний світогляд і між іншим символіку, а не звернув уваги на те, що найзвичайніші українські зіля носять уже чужі, то грецькі, то латинські назви (васильки, конвалія, рута, мята і т. д.) і що з назвами мусіли до нашого народу перейти про них і погляди, казки й т. і. з чужих сторон, і що значить перше, ніж ламати собі голову над окрушками чужосторонних поглядів, котрі зайшли до р. народу і дуже часто не сходяться один з одним, треба обернутись до їх джерел: візантийских, арабских, латинских і перекладів церковно-славянских ітд.

Коли так богато важного не добачав, так помилявся й так заплутувався сам Костомаров, то чого ж можна ждати від людей меншого таланту й учености! А й доси уся українска наука й усі українолюбці власне живуть думками Костомарова По скілько ж ті думки в своїх історико-філософских основах сходяться з думками московских славянофілів, то виходить досить кумедна річ, що українолюбці живуть окрушками зо старої пруско-московскої філософії, котру недавно підносив Данілевский. Ся філософія зовсім уже не личить українолюбцям а надто в своїх практичних прикладах, бо вона рахована на історичну московску державу, котра душить Українців. Українолюбці се чують, але держучись за старомодний націоналізм, не мають мочи вибитись з зачарованого круга.

Не давно можна було побачити в українскій печати зовсім кумедну прояву „Правда“ переклала з „Вѣстника Европы“ статю д. Слонімского „Національность въ политикѣ“. Автор, досить свідомий нового науково-політичного напрямку европейского, російский ліберал, та ще й жид безпощадно розбива московско-славянофільскі теорії, хоч приміри приводить переважно німецкі, по частно пруско-Бісмарківскі. Видавці „Правди“ взяли до себе працю д Слонімского (і прекрасно зробили, бо се одна з немногих статей у львівскому органі котрі може читати людина з европейским літературним смаком) і до пруских примірів автора подобавляли російскі. Автор певно не зостанеться тим недовольним. Та тілько кумедність виходить у тому, що основи нових національних, власне інтернаціональних поглядів д. Слонімского зовсім не підходять до націоналістичної філософії, котрої вихідні точки за те підходять до філософії тих, котрих власне хотів побити д. Слонімский.

Але залишімо Правдян, а перейдемо до справді учених Українців.

Перше місце, по пильности й талановитости між українскими ученими тепер треба признати д. Потебні за его праці про мову й народну словесність українску. Про лінгвістичні праці д. Потебні я не компетентний говорити. Але про праці его про народну словесність я дозволю собі сказати, що вони дуже часто мають характер самого зводу, чи показчика матеріялу, без усякого навіть натяку на те, яку ж провідну думку можна в йому знайти, в якім напрямку шукати ей? До того дивно, чому се д Потебня, при его великій пильности майже ніколи не виходить за границі матеріялу славянского, тоді як тепер европейска наука поставила питане про подобенство в творах ріжних племен і тоді, як і в Росії виходять такі широко-порівнявчі праці, як петербурского професора Александра Веселовского (Щоб мені не докорили, що я захвалюю все великоруске а принижаю українске, я мушу сказати, що я зовсім не преклоняюсь перед усіма працями д. Веселовского, а надто писаними в остатні роки, коли він часто громадить матеріял, навіть сирісінький, мов у записній книжці, так що навіть один звісний европейский учений, великий прихильник петербурского професора, як і я сам, недавно сказав про такі праці: „се не наука, а ерудіція“. Та все таки і в подібних працях д. Веселовского видно широку основу, котрою може покористуватись всесвітня наука).

Другий харківский українознавець, д Сумцов не давно попробував було в „Кіевской Старинѣ“ навіть виступити проти нового европейского порівнявчого методу в етнографії але потім сам узявсь за него, тілько дуже не зручно Его нові праці виходять набором почасних вказівок, котрі повиписувані з книг, що мов пригодою попались авторові до рук, і котрих вказівок учений не склав навіть в який небудь порядок.

Праці д. Сумцова про наших старих писателів XVI-XVII ст. цінні, та тілько по виписках з рідких тепер книг Ясноіж, а тим паче вірної провідної думки з них не виведеш і не дібешся відповіді на пекуче питане: чому наше письменство в XVII ст. пішло де в чому навіть назад проти XVI ст. а потім і замерло не в одній Росії, а й у Галичині, що вела пела перед у XVI ст?

Праця д Сумцова про Григоріянский та Юліянский календар на Україні явно показує, чого бракує нашим ученим для того, що б витолкувати нашу старину, а далі дати нам раду в пекучих справах. Для університетского професора д. Сумцова, як і для сільского попа Ст Качали, Юліянский календар се наша національна святиня, а Григоріянский се папска удка, щоб піймати нас і сполячити Д. Сумцов і не подумав поглянути на те, що говорили в XVI-XVII ст. про той календарь протестанти, особливо німецкі, і як вийшло, що на решті сей календарь приняли й протестанти і ніхто через те не став папівцем, ні не стратив національности.

Подібне треба сказати й про праці д. П. Житецкого, напр. про остатню: Очеркъ литер. исторіи малор. нарѣчія въ XVII-XVIII в“ Поки йдуть виписки з матеріялу та граматика, то все добре й пожиточне, а як тілько вчений писатель переходить до суті письменства, до справ освітних, до грунтів їх, так і виходить темнота, а то й просто фальшиві думки, котрі можуть нас відвести просто в край противний освіті й самому українству. Д. Житецкий теж замітив, що наше письменство в XVI ст. подавало більше надії розвитись, ніж потім сталось у XVII ст. і навіть згодився з тим, що в

XVI ст. оживляв наше письменство вплив західноєвропейского руху, котрий звуть новонародженєм наук (renaissance) та протестантства. Тілько ж усе таки він не міг дати собі ради далі, коли прийшлось єму говорити про новий зріст на Украйіні православної церкви, підпертої в XVII ст рухом козацким. Д. Житецкий забув усе, що він було признав доброго за неправославними вплівами на Украйіну і пішов, як звичайно наші й московскі казенні писателі, без розбору захвалювати православно-козацкий рух як наш „народній", як „спасителя нашої національности". А як же вийшло, що під вплівом сего спасителя наше письменство стало йти навіть назад, а не вперед по змісту і нарешті стало вимірати, піддаючись московскому, — ся важна наукова й практична справа зосталась зовсім для д Житецкого і для єго публики темною Інакше б було, як би д. Ж. не піддававсь старомодним словам про народ та національність, та поглянув на історію письменства других народів, деб можна було побачити, що власне помагало, а що спиняло зріст „народнього", тоб то перш усього світского, в тім числі й простонароднього, а за тим безпремінно й національного матеріялу в старих европейских письменствах. Літературна історія латинского Заходу ясно показує, що жива світска література переховалась там після запанованя церкви, дякуючи зостаткам клясичної, до-християнскої літератури на мові латинскій, котра була все таки живою для певної кляси людей; що ся латинска світска література будила охоту і в покатоличених варварів збирати й своє устне письменство, а далі розвивати єго. Далі зросли світскі громадскі інтереси феодальні, державні, міщанскі й т і. котрим стала відповідати література, і на решті під новим вплівом до-церковної літератури то через Арабів, то просто наступив рух новонародженя наук і реформації, котрий рішучо освободив ріжні світскі елементи від тісних рямок католицких і породив великі національні літератури І наша література на Украйіні, по скілько була доткнута тим рухом всеєвропейским, по стілько й починала жити; по скілько віддалялась від него, по стілько й замирала. Правда, наше мужицке житє, більше або менше спеціально питоме, породило устну словесність, подібну котрій може й не знайдеш в освічених сторонах Европи, де другі кляси закрили розвій сільского мужицтва. Так і то треба було, що б до нас дійшов демократичний рух Европи XVIII-XIX ст щоб наші письменні люде довідались про ту нашу мужицку словесність і виратували хоч частину єї від безслідної смерти. На лихо, наші народовці зле зрозуміли европейский демократичний рух, котрий привів нашу громаду до пошани простонародної словесности, перемішали єго з примусовим націоналъством і через те не можуть собі дати ладу ні в усій історії нашого письменства, ні навіть з тим, як їім бути з нашою простонародною словесностю, через що між іншим стали думати, що одної єї досить для основи всего письменства, і в самій сій словесности не розличили живих спосібних до поступу ознак і думок, від мертвих і противних поступу.

Між теперішними істориками Украйіни перше місце займає д. В. Антонович. Праці єго дають дорогий матеріял для історії Украйіни, але коло того матеріялу треба ще багато заходу, щоб він став історією, тоб то викладом, освіченим ідеєю Найліпше видно се з того, що коли напр. украйінофіли і навіть галицкі „відрубники" бачать в д Антоновичеві партізана своіх ідей, легенькі ретушовки єго праць зроблені напр. д. Щебальским, появлялись в „Русскомъ Вѣстникѣ" в підпору тенденцій „обрусенія", або навіть власні єго праці з маленькими приписочками звісного М. Юзефовича видавались, як програма такої системи обрусенія й релігійного примусу, якої в XIX ст. навіть російский уряд не сміє провести (Ми говоримо се, маючи на думці переважно брошуру „Очеркъ исторіи православной церкви въ Югозап. Руси въ XVII и XVIII ст." фінал котроі, де говориться, що в свій час польский уряд робив резонно, коли нищив православіє і що тепер рос уряд мусить також нищити католіцізм, переносить нас в часи Пилипа II іспанского і панованя теорії cujus regio, ejus religio (чиє царство, того мусить бути й віра). Брошура та була видана від імені Київскої Археографічної Комісії (председатель М. Юзефович головний редактор В. Антонович) але недавно перепечатана в монографіях В. Антоновича без фіналу. Я виказав в Спб. Вѣдомостяхъ свою думку про чудну для наших часів ідею сеі брошури ще в той час, як вона появилась).

Ніхто з наших істориків не вміє так точно возстановити факти переважно історії державно політичної, — коли який князь або гетьман став правити, коли взяв яке місто й т. і. але д. Антонович мов навмисне обходить всі ідейні боки історії, виводи з фактів, порівнаня з історією других народів і т і. через що й можливе вживанє єго праць і відрубниками й обрусителями, а ще гірше те, що ширша публіка зовсім нічого не виносить з праць д. Антоновича й через те власне не чита їіх. Иноді д. Антонович натяка на „народні ідеали", котрі переважно виявились у козацтві і говорить так, мов „народник". Тількож даремне ви б шукали в єго працях ясного показу тих ідеалів а ще менше осуду їіх, показу, яке місце вони можуть мати в спільній великій еволюції европейскої людности й т. і. то б то таких провідних думок, котрі одні тілько й можуть сказати громаді, як їій бути з народницкими й козацкими симпатіями, куди їіх приткнути в сучасности. Найліпший показ такої неясности проступів народництва в д Антоновича можна знайти в одній з ліпших і найстараннійше оброблених єго праць — в монографії про Палія й кінець козацтва на правім боці Дніпра. Там прекрасно показано, коли де був Палій, кого коли побили єго козаки й т. і. не видно тілько, які власне порядки були в „Палійівскій державі", що там робили люде що дня, як господарювали й т. і. не натякнуто на те, яке місце

займала та „Палійівска держава“ по своїм нутрешним порядкам і культурі в ряду других форм громадского житя европейских народів і т. і. (Вважаю нелишнім нагадати, що сей закид я говорив до А—чеві ще в 1870 р. коли він прилюдно боронив свою працю про Палія, як магістерску дісертацію в Київскому університеті).

Хиби д. Антоновича в більшій ще силі виступають у працях єго учеників. Ми спинимось на одному тілько примірі — проф. Дашкевича. Між іншим він написав одну працю, котра звеся „Борьба культуръ и народностей въ литовско-русскомъ государствѣ въ періодъ династической уніи Литвы съ Польшею“. Тілько ж, не глядючи на таке імя праці, даремне б стали ви шукати в ній справдешну історію цівілізації, то б то порівнання порядків державних, соціяльних, освітних Польщі, Литви й Русі перед їх унією й у часи єї, та показу, якому ступню европейскої еволюції відповідав стан кождої з трьох крайін в певні епохи. Щось подібне такому порівнаню бачимо тілько в огляді прав королів польских і литовских в епоху Ягеллонів. Тілько ж автор не глянув на Польщу назад, в ті часи, коли єї королі були подібні до литовско-руских князів, а тим паче не глянув на відповідні епохи в Европі Властивого ж культурного порівнання в него зовсім нема. А тілько повна й порівнявча студія житя Польщі, Литви й Руси, з оглядом на европейску еволюцію й може пояснити, на скілько натуральним було те, що Польща взяла гору над Литвою й Русю. Замісць такої студії вчений автор займає нас розмовами про те, чи „винен чи невинен“ був Вітольд, або про те, що як би Свідрігайло вмів „соблюдать надлежащій порядокъ“, то все пішло б інакше. Звісно, після таких розмов такий великий факт, як перевага Польщі над Литво-Русю, зостаєся темним або цілком випадковим або результатом „інтриг“ польского вовка проти нашого руского телятка.

Найбільше показує хиби теперішної науки про Украйіну власне те, що ся наука ніяк не може дати собі ради з козацтвом, хоть найбільше з ним возиться. Остатніми часами з сією справою вийшов чистий скандал: д. Куліш, один з найбільших наших національників і козаколюбців, став дуже остро нападати на наше козацтво, називаючи єго чистим розбишацтвом, похваляти польских панів, що не хотіли терпіти козацтва та Петра І. й Катерину ІІ., що звуйнували Січі й. т. і. (Розбишаками вийшли козаки в д. Куліша між іншими через те, що він, як звичайно наші вчені, огляда нашу історію без порівнання з історією других народів. Тим часом в історії західноевропейских народів можна знайти факти, з котрих методом д. Куліша можна довести, що всі корпорації й кляси — рицарі, міщане, студенти, навіть монахи, а нарешті й інституція королів — були розбишаки і всі революційні рухи, як і державні війни, були розбоями.) Така переміна в поглядах д Куліша підняла проти него всіх украйінолюбців, та окрім заміток Костомарова, котрий поправив деякі почастні помилки д. Куліша, украйінскі козаколюбці нічого не виставили проти нього, окрім лайки, часто зовсім неприличної. (Найважнійше, що писане проти недавньої праці д. Куліша про Богдана Хмельницкого, писано Москалем Карповим, котрий боронить козаків проти Польщі та за те видає їх головою царскому московскому урядові). Безспорно д. Куліш пересолив і наговорив багато зовсім чудного, та все таки зміна єго поглядів свідчить по крайній мірі про те, що настав уже час, коли не можна цінити історію нашої Украйіни з погляду одного, та ще й хвилевого стану людности, ні навіть з погляду тілько національного, а надто перемішаного з православним; що треба оглянути історію нашу совокупно в усі єї доби: княжогородску, феодально-литовску, панско-польску, козацку, царско-російску (з виділом цісарской конституційно-австрійским) і в усяку з сих діб звернути увагу на зріст чи западок людности, господарства, порядків і думок громадских і державних, освіту, прямування чи косу участь Украйінців усяких кляс чи культур в історії й культурі европейскій. Зложити правдивий суд над усіми ваганями сих всіх справ у нашій історії можна тілько, рівняючи єї з історією других народів Европи. Тілько таким же способом можна сказати правдивий суд і почастно над нашим козацтвом, — над єго вартістю й хибами, над причинами єго смерти (осередніми, як і побічними) і над тим, що воно залишило по собі цінного в нашому народі, котре може ще дати свій плід, а що в ньому є такого, котре треба просто „здати в архів“ й признати навіть шкодливим для поступу.

Але ж наші вчені звичайно й не думають про таке опрацюване історії ні всеї нашої крайіни, ні почастно козацтва, з котрим вони найбільше мають діла, а думають, про кількох доволі неясних слів що народ і народність досить буде, щоб пояснити все в такій заплутаній справі.

Впрочім сю хибу украйінскі вчені ділять і з московскими істориками Русі, котрі теж думають, мов би то історія Руси є наука осібна від історії всеї людности, так як би хто з учених природників подумав би, що наука про лисиці осібна не то від загальної науки про животини а навіть від науки про вовків! Та все таки російскі історики, хоч стоючи на державній точці, зачіпають иноді відносини Росії до західньої Европи, пробують виводити якусь філософію історії, показують для Росії якісь перспективи на всесвітньому театрі житя. Украйінці ж або обходяться без усякої філософії, або держать себе в якомусь узенькому, провінціяльному та до того й зовсім неясному, плаксивому романтизмі, перед котрим людині, що не має сама охоти пускатись у довгі наукові досліди, зостаєся тілько сказати: б у л о к о л и с ь, т а щ о з т о г о?!

Поясню свою думку такими примірами: величатись запорожскими набігами на Малу Азію й не рахувати в позітівні пригоди укра-

йінскої історіі напр. завоюваня берега Чорного Моря Катериною II (нехай і запізнього через помилки московскої політики перед Украйіною) або остатної війни Росії проти Турціі (при всіх дуростях, які наробив російский уряд перед війною й послі) ще більша помилка ніж та, яку роблять московскі історики дінастичних поглядів, коли вихваляють Олега Кієвского, а пропускають без уваги сполученє Подолії до руских земель під литовскою дінастією. Далі, розводитись в історіі украйінского письменства про всякі посередности, аби вони написали два вірші по украйінскому й пропускати без уваги в історіі культури на Украйіні заснованє трьох університетів (нехай упять за пізно), Гоголя, перших славістів російских, Украйінців з роду й т. і. значить нічогосінько не розуміти в культурних справах. А в обох показаних примірах поверховне украйінофільство просто зрікаєся свого „національного добра“ на користь „зажерного сусіди“. Будучи консеквентним у поверховному націоналъстві, прийдеся й Костомарова віддати Москалям, в „заєсманску літературу“, бо Костомаров писав переважно й найліпші свої праці по „московскому“. Тим часом Костомаров має в історіі украйінства далеко більше ваги, як автор „Богдана Хмельницкого“ іті. „московских“ творів, ніж як автор „Переяслівскої ночи“ й т. і. слабих украйінских проб. Правдиво науковий, ширикий погляд на історію Украйіни мусів би показати нашій громаді й чужим, як фатальні національно-краєві завдачі украйінскі сповнялись і під чужими урядами і як поступ цівілізації на Украйіні, навіть і в чужій формі, вів до того, що б виготовити грунт для свідомого украйінства. Через се вияснилось би красше й те, на кілько Украйіна могла б цівілізуватись сама й послужити для всесвітньої цівілізації, при повній самосвідомости й автономіі, до котрих вона поривалась не раз і котрі вона тепер може осягнути на дорозі всесвітнього поступу.

В чому наглядно видно, на скільки украйінолюбска наука стоїть низше навіть від російскої, так се в справі про історію й теперішній стан володіня землею на Украйіні. Скільки людей у нас заходилось коло історіі селянства нашого і се, думалось би, найцікавійша справа для народолюбців. А тілько остатніми часами, чоловік майже посторонній, професор загальної історіі, д. Лучицкий пролив світло на сю справу, показавши, що на нашій Украйіні було повсюдне громадске володінє землею, і що сліди єго зостались і доси навіть там, де нема вже такого загального громадского володіня, яке є в Слобідчині або в Новоросії і яке мало відрізняєся від великорускаго. І показав він се між іншим по тим самим архівним грамотам, котрі навіть напечатані другими — Украйінцями й украйінолюбцями. Як се сталось, що другі дивились і не бачили? А так, що їім засліпили очі слова про національні духи та вдачі, слова, по котрим московский дух міг жити в громадскому володіню землею, а украйінский не міг ітд.

Є одна галузь науки, в котрій ще недавно Украйінці можна сказати вели перед у Росії, — се те, що звеся не зовсім точно етнографією з виділом про народні звичаї й право. Наука про звичаєве право ще недавно майже була основана в Росії украйінофілами: Чубінским, Юхименком, Кистяковским. А тепер де вона на Украйіні, коли тимчасом російска наука дійшла по сій части до праць европейскої важности, як книги д. Макс. Ковалевского (Украйінець з роду, але не украйінофіл), — російских, французских і англійских?! І такий упадок вийшов не тілько через пригодову недостачу особисто талановитих спеціалістів, а через навмисну зневагу космополітичного порівнявчого напрямку в науці, проти котрого в часи археологічного зїізду в Одессі виступали украйінофільскі вчені в спорах з тимже д. Ковалевским, називаючи той напрямок „плавбою по окіану безбережному“. Тепер зо спеціально украйінского боку в один круг з працями д. Ковалевского можна поставити хиба працю д. Волкова про весільні звичаї Славян, котра знайшла собі місце не в „Правді“, ні в „Зорі“ а.. в болгарскому „Сборнику“ міністерства народньої освіти!

Для того, що б доневнити, що се не випадкова пригода, а послідок навмисного реакціонерства, котре запанувало в остатні роки в певних украйінофільских кругах, я мушу росказати одну приключку. Як звісно, Правда приобіцяла було в початку служити органом европейскої науки на Украйіні. Скоро після початку получив я просьбу від основателя Правди, написати европейску наукову хроніку для одного з чисел. Я відповів, що не будучи енціклопедістом, про всякі науки писати не можу, а міг би написати про ті галузі, котрими більше займався, — напр. про нові праці й теоріі в науці про народну словесність (folk-lore) і про нові книжки по історіі Ізраеля, по котрій в ті часи вийшов початок праці Ренана, що звернула на себе увагу всего світа. Тілько ж, позаяк реставратор Правди писав мені, що мов би то украйінска громада бажає націоналізму, і не хоче космополітизму й раціоналізму, то я просив мені дати вказівку, як мені написати про космополітично-антропологічний напрямок в етнографіі, що б не обурити націоналістів, а про Ренана, що б не показатись раціоналістом? Відповіді на сі запити я не получив. І всякий, хто погляне на Правду побачить, що там і сліду нема европейскої науки, котра тепер після того, як галицко-украйінский національний рух офіціяльно поставлений під начальство галицкого епископату, мусить бути з гори вигнана з галицко-украйінского національного письменства. Нагадаю, що тим часом як украйінофільске письменство, дістав-шись під диктатуру певних авторитетів, добровільно втікало від нових наукових напрямків навіть в тих галузях, котрі були для него найприроднійші, як folk-lore, — польска журналістика, навіть підцензурна (в Варшаві) вспіла познакомити свою публіку і з новою працею Ренана і стала видавати спеціяльне фольклорне письмо в духу нової космополіти-

чно-антропологічної школи (Wisła), а далі й по російському почали появлятись „Этнографическое Обозрѣніе“ і „Живая Старина“, котрі хоч не так рішуче, а все таки виступають на туж дорогу, при чому Этн. Обозрѣніе має навіть сотрудників-українофілів. Нарешті навіть наймолодший славянский брат, Болгарія, заложив фольклорне виданє, котре зразу звернуло на себе увагу вченого світа (див. Archiv für Slav. Philologie, Am Urquell і др.) і навіть почало приймати до себе українські праці. Тим часом уже років 6-7, коли піднялась справа реорганізації львівської „Зорѣ“, я радив заклaсти при ній фольклорний виділ на европейский лад, і були тоді сили, котрі могли поставити сю справу по европейскому. Але мій проєкт упав ні через кого, як через наших національників. Так сі добродії добровільно спиняють зріст нашого письменства гірше, ніж усяка царска цензура, бо нема нічого гіршого над добровільну реакцію. І після сего ми ще будемо плакати, чому наші сусіди не шанують нашого письменства на рівні зо своїми!

З усього зараз сказаного ясно, що українське письменство й наука про Україну мусять перш усього обновитись, приставши до тих методів і напрямків, котрі тепер творять силу письменского й наукового руху в Европі й Америці й котрі найтіснійше звязані з теперішним всесвітним громадским рухом: культурним, політичним і соціальним. Між іншим українолюбці мусять вийти з того вузького й поверховного національства, котре в Европі втратило змисл після 1848 р. З сего зовсім не слідує, що б вони мусіли зректись своєї прихильности до України, до ѣї нації або й заходів, відшукати дійсні національні ознаки в історії й сучасности українского народу [1]). Напроти, прихильність до своєї країни й народу тільки виграє, коли вона очиститься від старозаконної ненависти до чужих і освітиться світлом вселюдского прямованя до поступу. Наука ж про свою національність стане на міцний грунт, коли всесвітній порівнявчий метод встерегатиме дослідувачів від скорих і поверховних виводів, які робили старі націоналісти, навіть такі, як автор праці Двѣ русскія народности, й котрих запізнілі приміри можна було бачити недавно в Правді в очерку „Три національних типа народніх“, котрого не можна без скандалу виголосити напр. ні на одному науковому конгрессі, ні навіть напечати ні на одній звісній науковому світові мові, напр. і на російській, на котрій появились же і навіть на свій час з виблиском Двѣ русскія народности.

Я певнісінький, що таке обновлінє українского письменства й науки настане незабаром: деякі ознаки показують уже початки такого обновліня. Найскорше пішлоб те обновліня, якби наша письменска громада взялась рішуче вчитись европейским мовам та просто увійшла в прямі стосунки з европейскою наукою, письменством і політикою. Але позаяк житє не жде і позаяк всі письменні Українці добре розуміють російску мову, а більша частина їіх лінуєся вчитись мовам европейским, то для користи самого українского письменства треба показувати українській молодіжі, чого власне мусить вона шукати в російскому письменстві й посилати українских молодих письменників шукати провідних думок і взірців письменскої вмілости й наукових заходів скорше в російских повістярів, навіть таких як Успенский та Короленко, в російских учених як Пипін, Веселовский, М. Ковалевский і др. аніж в теперішньому українолюбскому письменстві, навіть в такому, що пишеся по російскому, то б то все таки мусить оглядатись на якусь критику, не так як українолюбскі пера й чорнила в галицких часописах [1]). Бо письменство російске при

---

[1]) При сій нагоді я, в інтересах згоди, попробую таки „проковтнути жабу“ й сказати два слова проти того перекручуваня моіх думок, що буцім то я зовсім не признаю національности. Ще в своій статі в Зорѣ я виразно сказав, що національности я признаю, а тілько противлюсь націоналізмови, то б то примусу держатися звісних почуть і думок (політичних і культурних) по тій причині, що вони національні або (частійше) вважаються за такі. В рецензіі на брошурку д. Стодольского (в Товариші) я показав, що при теперішньому стані науки питанє про національні відміни стало зовсім не таким простим, як було 50-60 років назад. Тепер богато з того, що вважалось колись за національне, признано спільним усім народам на певній ступені зросту, або й продуктом інтернаціонального процесу, котрий начався давно. Я сказав вище, що тепер наука про національности мусить розібрати, що в певних ознаках нації є сталого, більше-менше біологічного, а що перемінне, — і богато ще треба праці наукової, зробленої найширшим всесвітно-порівнявчим методом, що б дійти до можливости сказати щось тверде про суть національностів. В міру своіх сил, я працюю над обробкою матеріялу для національної псіхології українскої і в своіх працях по народній словесности відмічаю завше подобенство й відміни українских творів від чужих, українскі варіяції взятих у чужих народів тем і т. д. Але я не позволяю собі ніяких сумарних виводів, доки сотні робіт по подібному методу будуть зроблені в однім тілько крузі народної словесности; а є ще немало й других кругів.

[1]) Д. Пипін став тепер, після своєї рецензіі на „Исторію рускои литературы“ д. Ом. Огоновского, дуже непопулярним серед українолюбців, з котрих деякі навіть просто записують его в катковці. Мені навіть один український національник ставить у вину, чому я нічого не пишу проти д. Пипіна; тим наче я боюсь, що на мене розсердять ся за те, що я раджу вчитись у д. Пипіна. Теорія примусового писаня проти д Пипіна не так то ліберальна. Всякий волен писати про те, що єму інтересне. Для мене-ж, та думаю й для многих Українців, спор д. Пипіна з д. Огоновским і навпаки мало інтересний. Д. Огоновский написав слабу з наукового боку книгу (хиби обробки старшого періода показані досить ясно в рецензіі д. Л. С. в Историческ. Вѣстнику) хоч з великими претензіями. Сі претензіі розсердили д. Пипіна і він написав рецензію далеко не з лучших, в котрій видимо пересолив і забув богато з того, що сам говорив, а рівно й те, що про спорні з д. Огоновским предмети він ліпше сказав у статі „Споръ южанъ и сѣверянъ“ у „Вѣстн. Европы“ ж. От і все! Не варто було роздувати спора між рецензентом і автором. Щож до справи про широту української літератури й права на рівність з російскою, то спор у сій справі найпустійша гайба часу. Щоб література мала право на широту, треба щоб вона була широка. От напр. голландска література пише власне діалектом долішньо-німецкої мови, та коли на ній появляються твори первокласної наукової

всіх своіх хибах все таки близше стоіть до сучасного европейского руху, ніж теперішнє українське.

Так ось чому я, — зовсім не думаючи голосити „смерти украйінскому письменству“ (ще раз беру на себе сором і виголошую перед земляками в тому „очистительную присягу“ проти доносчиків Правди!) а власне бажаючи добра украйінскому письменству, вважаю тепер потрібним виступати проти тих, хто відкида російське письменство, як буцім то нічого не варте і тим відкида найприступнійший для загалу нашої громади колодізь, де все таки тече жива вода, й хоче засудити ту громаду на виключне вживане загнилої вже водиці, а то й просто мертвої, котра бучно зве себе „патріотичною“ украйінскою наукою, беллетристикою й т. і.

А окрім того тепер власне треба раз на завше вияснити справу відносин украйінского письменства до російского в загалі. Не один уже десяток років чуємо ми про самостійність украйінского письменства, про єго право бути рівним з російским і т. і Тілько ж дійсна праця украйінских письменників зовсім не відповіда таким претензіям, а в письменстві може ще більше, ніж у чому другому, право без праці, котра дає силу, не має ніякої вартости: буряти напр. мають може ще більше права мати свого Шекспіра, ніж Англічане, котрі з певного погляду моглиб задовольнятись латинскою мовою, та отже англійского Шекспіра увесь світ чита, а про бурятского не чути. В часи „Основи“ украйінскі письменники ображались, коли навіть московскі славянолюбці, такі як Ів. Аксаков, В. Ламанский згоджувались на те, щоб украйінске письменство було собі та тілько для домашнягои обхода. Але ж тепер, майже через 30 років, по совісти треба сказати, що ми сами, російскі Украйінці, мало зробили для того, що б добре виповнити навіть сі рямки, хоч зробили кілька кроків, щоб виступити з сих рямок, переважно в літературі переводній, хоч виключно поетичній. Прози украйінскоі, окрім беллетристичноі, як не було, так нема нігде, окрім у женевских виданях.

При сій нагоді замічу, що пораб уже порахувати перешкоди й переслідуваня, яких дізнали за остатні 30-40 років літератори й письменство російске ліберально-радикального напрямку й украйінске. Звісно, проти російского письменства не було таких загальних заборон, як проти украйінского 1863 і 1876 рр та все таки напр. кара Чернишевскому і кружку єго в 60-ті роки, висилка в Сібір цілої купи літераторів у 70-ті й 80-ті роки, заборона Современника, Русскаго Слова, Отечественныхъ Записокъ, Дѣла, не числячи газет, і вигонки цілого ряду ліберальних професорів з катедр, чогось та коштують. А про те либеральна наука й література в Росіі живе й бореся далеко енергічнійше, ніж украйінске письменство, котре має коло себе грунт у Галичині. Напр. заборона 1863 р. не виключала можливости печатати по украйінскому не тілько беллетристики, але й наукових праць, а забороняла тілько духовну й популярно-наукову літературу. Чомуж ні один украйінский учений не видав наукового діла за ті часи? Далі, закон про печать 1865 р. давав усякому можливість обійти попередню цензуру, печатаючи в Петербурзі й Москві книги в 10 листів, котрі заборонити мав право тілько суд, і кілько років сей закон досить совісно сповнявся. Чому ні один украйінский письменник не попробував скористуватись тим законом і поставити навіть адміністративну заборону 1863 р. перед судом, котрий в ті часи держав себе досить независимо й пропускав не раз такі книги, котрі цензори хотіли задержати і навіть (вироком про Вундта „Душа человѣка и животнаго)“ укоротив руки духовній цензурі в загалі? Тим часом російскі ліберальні писателі тим законом користувались і навіть вибороли для себе певний простор, котрого зовсім не сміє відняти від них і Побѣдоносцівска доба. На решті, я спитаю, хто перешкоджав напр. Костомарову видати переклад Біблії й популярно-наукові брошури напр. у Галичині? Хто перешкоджа вченим украйінолюбцям закласти в Галичині сурйозно наукове видане ітд. ітд.?

Не дуже то багато зроблено й у Галичині, а надто осібними украйінскими національниками, бо якби від йіх письменского плоду відкинути те, що мусіло бути зроблено, бо від самого уряду з гори були признані Русинам школи, і що зроблено за оплатою урядовою, то зостанеться не дуже багато; а як ще й те розібрати що до осередньої вартости, то зостанеться справді цінного ще менше від тогоі що зроблено російскими Украйінцями. Не мож, на пропустити того факту, що в галицкій печаті проби перенести до своеі хати передовнаукові й літературні думки й заходи европейскі, то б то надать живий характер літературі, роблені були майже виключно радикалами: в Громадськім Друзі, Дрібній Бібліотеці, Науковій Бібліотеці, Літературно-Науковій Бібліотеці. Проби сі прийшлось радикалам робити не тілько без помочі національників, а при опозиції з йіх боку. Теж треба сказати й про

вартости, напр. твори Тіле або Кюнена по історіі релігій, то значить вона й має право на такі твори. Я з свого боку вважаю ліпшим росказати по украйінскому про праці напр. тих же Тіле й Кюненів, ніж спорити ся з ким небудь про право украйінскоі літератури, говорити про такі широкі речі, як історія релігій (Див. брошуру „Нова теологічна наука“). А головнійше — у д. Пипіна є багато праць і окрім рецензії на книгу д Огоновского. З тих праць напр. „Опытъ литературной исторіи русскихъ сказокъ и повѣстей“ котра появилась ранійше знаменитоі праці Бенфея про Панчатантру, як би була переложена на яку небудь запад. европ. мову, моглаб мати високе місце в усесвітній науці, як один з початків новоі порівнявчоі школи, котру часто звуть школою Бенфея. А Украйінці можуть знайти в сій праці й доси вказівки для історіі старого письменства і впливу єго на народну словесність і на Украйіні, яких недасть напр компіляція д. Огоновского, найслабша власне в подібних точках.

Я вже в Зорѣ сказав, що виключаю з писаного Украйінцями в Галичині прекрасну роботу про родинне жите на Украйіні в XVI-XVII ст. Се єдина справді наукова й свіжа праця, написана по украйінскому з усього, досланого украйінолюбцями в Галичину за остатні 10-15 років.

такі проби, як Жіночий Альманах. Навіть єдиний галицкий беллетрист, після Федьковича, котрого може читати літературно-вихована публіка по за Галичиною — радикал Франко, котрого націоналістична громада трохи на той світ не загнала й не перестає обкидати болотом. Тай самого Федьковича повісти видав радикал і навіть „обруситель“, по словам націоналістів. Ось де між іншим треба шукати причин неликої прихильности радикалів галицких до націоналістів Усе живе, не тілько в політиці, але навіть в письменстві, приходиться радикалам вносити в свою громаду з бою проти національників, котрі хотять вдержати скрізь пановане мертвецкої рутини і добровільно спиняють зріст нашого письменства до рівности з европейскими.

Тим часом російске письменство, не глядючи на всі перешкоди з боку уряду, не спало й добилось собі становиска світового й осібно в кругу славянскому. Чи се кому подобаєся чи ні, а европейский світ признав російске письменство рівноправним членом у своій сімйі і тепер не проходить тижня, щоб не появлялось чого небудь перекладеного з російскої на яку небудь світову мову: французку, німецку, англійску. Богато Европейців тепер учиться російскої мови й не далеко той час, коли вона буде принята в число мов світових.

Серед Славян російска мова стала вже дійсно посередньою. Сего хиба сліпий не примітить, коли буде їздити по славянским землям. Я напр. ще в 1871 р. у Празі ніяк не міг вдержати з Чехами розмови по ческому, бо вони (навіть ті, що ніколи не були в Росії) говорили зо мною по російскому. Недавно мені довелось бути в Сербії, і я побачив теж саме (На одному офіціальному візиті розмова почалась по французскому, та приймавший мене достойник попрохав у мене „дозволу говорити по російскому“. А єму добре було звісно, що я далеко не прихильник офіціяльної Росії). В Болгарії я що дня бачу приміри, як напр. Чех або галицкий Русин (народовець, котрий ніколи не був у Росії) говорить з Болгарином по російскому. Поляки більш других Славян опираються проти вживаня „московскої“ мови. Напр у Женеві можна побачити студенток-Польок, котрі скінчили гімназію на московскій мові в Варшаві, або й в Одесі, а розмовляють з Росіянами не інакше як по французскому. Тількож коли Поляк за границею стає до практичного діла, зараз пише на своіх дверіх у Женеві й Парижі, як і в Софії: „здѣсь говорятъ по русски; а в Болгарії польскі емігранти, напр. лікарі ще до війни 1877 р просто починали говорити з Болгарами по російскому і є такі, що й доси майже на тому й зістались.

І зовсім не треба думати, що б таке вживанє мови російскої було звязане з яким небудь „москволюбством“, а надто з таким, про яке говорять у Галичині. Зовсім ні. Спеціфічні писаня секти „московских славянолюбців“ всего менше читаються славянскою (як і російскою) публікою, а читаються нею власне ті писаня, котрі звались колись у Росії „западническими“ — твори Тургенева, Вѣстникъ Европы іті. Таке я бачив у 1871 р. в Празі; теж саме бачу тепер у Болгарії. Нігде в світі тепер так не лають Росію, часом не саму тілько урядову, як у Болгарії, і нігде тепер так багато не купують російских книг, як у Болгарії ж, і купують тих книг богато на кошт уряду, котрий на ножах з Росією. Читають Болгаре російскі книжки орігінальні, а також переводні, бо якже напр. студентові вишої школи історикові не прочитати Бокля або Спенсера чи Момсена, а коли він не зна англійскої ані німецкої мови, то мусить читати по російскому. Недавно я робив пробу: давав Болгарам-студентам читати польский переклад звісної книги Американця Моргана про первісні громади, так мені єго вернули: кажуть „важко розуміти!“

Сю пригоду — всеславянску вартість російскої мови треба признати як дійсність, проти котроі упиратись, все рівно, що противу рожна прати (Подібна проява показуеся і в германскому світі. Так напр. Датчане, хоч не люблять Німців, а часто пишуть по німецкому, коли хотять ширшої публіки. Так робить звісний Брандес. Тако ж поступає й багато Голандців). Неважити сеі дійсности такаж сама глупость, як і задля вартости російскої літератури зневажати осібні національні славянскі мови й письменства, в тім числі й наше украйінске. Всякому своє, по єго силі! В усякім разі ми, російскі Украйінці, нічого не тратимо на тому, що признаємо російску, — „московску“, — мову за посередню славянску, бо ми єі знаємо й завше знати будемо. Тому ж, хто б у такому признаню побачив яку зраду чи шкоду для осібних украйінских справ, я нагадаю, що таке признанє входило в програму Кирило-Методівских братчиків 1847 р. Костомарова, Шевченка й т. і, котра й доси є найрозумнійше з усего, що вигадало украйінолюбство

На сему тепер ми й скінчимо розмову про вартість для Украйіни російского письменсвва, а мусимо поговорити про те, що таке „обрусеніе“, звідки воно взялось, на чому опираєся, і після того про те, як найліпше з ним боротись.

(Далі буде)

М. Драгоманов.

БІДНІ ЛЮДЕ

З Віктора Гюго.

Посвятa моєму любому і вельмц поважаному дядькові Михайлові.

I.

Ніч. Зачинена добре убога хатина.
В хаті темно зовсім, бо вже пізня година, —
Тілько мріється наче у чорній тіні ...
Висить мокра рибальская сіть при стіні.
У далекому закутку мисник видніє,
А на йому убоге начиннє ясніє.

Ліжко видно й запони спадають над ним,
Біля него постіль на помості старім,
Пять маленьких діток сплять, в кубелечку наче.
У печі блима' огник — і світло тремтяче
Червонить темну стелю. Склонившись, бліда,
Жінка молиться й думку турботну гада.
То їїх мати. Сама.
А на дворі, ревучи,
Вітрам, небові, ночі, туманові, кручі
Кида чорне риданне страшний океан.

II.

Чоловік десь на морі. Він в бурю, в туман
Йде на герець затято: рибалка він зроду.
Він пливе, не зважає на дощ, на негоду,
Бо голодні діти. Виплив, — темно було,
Сходи в пристані море зовсім залило.
Править сам він човном на чотирі вітрила.
Жінка вдома зостала, старе дещо шила,
Потім невід справляла, робила гачки,
Приставляла в печі до багаття горійки,
Потім Богу молилась, як діток приспала.
Він самотний (а хвиля що раз набігала!)
Він пливе — по безодні понурій, — скрізь тьма...
Тяжкий хліб! холод, ніч; ні зоринки нема!
Між валів навісних, там, де хвилі мов гори,
Місце есть дуже рибне в безмірному морі;
Місце темне, рухливе, непевне, страшне,
Та вже срібная риба його не мине.
Невеличке воно, вдвоє більше ніж хата, —
Ніч осіння на дощ і тумани богата!
Щоб знайти тее місце в пустині хибкій,
Пильнувать треба хвилю і вітер швидкий.
О, він мусить тепер пильнувать при демені!
Край човна повзуть хвилі, ті пявки зелені;
Котить чорна безодня безмірні вали,
І од жаху всі снасті в човні загули.
Він на морі студенім Жанні споминає
А Жанні його кличе і плаче; стрічає
Думка думку у тьмі. Думки — серця пташки!

III.

Вона молиться. Скиглять так прикро чайки.
Мов на сміх... Їїй каміння підводні здаються
В океані лихім.. Мрійі тяжкі снуються
В їїйі думці: рибалки по морі пливуть,
Розлютовані хвилі їїх кидають, бють....
А байдужий зигар бє, мов кров тая в жилі,
Кида в вічність таємную, хвилю по хвилі, —
Доби, дні; то весна, то зима настава',
Кожний стук той в безмірних світах одкрива'
Людям, — зграї шулік і голубок, — без впину
То колиску одним, то другим домовину.

Вона дума-гадає, — ох, злидні які!
Ходять босі і літо і зиму дітки.
Опріч яшного хліба нічого немає...
Боже! вітер, як міх тої ковальський, бурхає;
Берег, наче клепало, лунає, — миготять
Зорі в чорному там урагані, летять,
Мов над огнищем искор рої. В сій годині
Північ, мов танечниця в єдвабній личині,
Реготить, скаче, світить очима й гуде.
Північ, мов-би таємний розбійник, іде, —
Чоло вкрите дощем, вітром, бурею-мглою,
Схопить бідну людину у тьмі — й головою
Брязне раптом об скелю, об бескид страшний.
Леле! хвиля тлумить крик рибалки гучний.
Чує бідний рибалка, — човен потопає;
Тьма й безодня розкрита.... і він споминає
Свій причал і у проміннї берег рідний!..
Серце темне як ніч. Думок рій той сумний
Жінку мучить Тремтить вона й плаче.

IV.

О, бідні!
Ви, рибальскі жінки! страшно мовить: „всі рідні,
Батько, милий, брати і сини, вся любов,
Все в хаосі тому!... серце, тіло і кров!“
Боже! хвилям віддатись — то звірям віддатись!
Ох! ті-ж любиі мусять на хвилях гойдатись.
Син матрос там і батько керманич пливе,
А у сурму гра вітер над ними, реве,
Розвіва свою довгу і буйну чуприну.. .
Вони в розбачі, може, у сію годину,
Що там з ними, — ніхто про те певне не зна;
Вони мусять бороться з тим морем без-дна,
Навкруги їїх темнота і зорі не сяють,
Вони ж дошку й вітрила шматок тілько мають!
Гірка доля! на берег після вибігать,
„О віддай їїх!“ до хвилі страшноі взивать.
Леле! щож одповість на те тяжкее горе,
Безпросвітнее, вічно турботнее море!

Ще смутнійша — Жанні. Чоловік сі сам!
В ніч лиху, мов під смертним страшним покритям!
Безпомічний. Дітки ще маленькі.. О мати!
Кажеш: „дітки малі: батько сам!“ — Що казати!
Як зростуть, будуть в купі з отцем при веслі, –
Скажеш плачучи: Ох!! чом вони не малі!“

V.

Плащ бере вона й світло. —„Час глянуть, на дворі,
Чи вертається він, чи не тихше на морі,
Чи світає, чи ясно маяк той блищить.
В путь!“ – І вийшла. Вітрець іще ранній мовчить,
Ще не віє. Нічого нігде. Тьма на морі,
Не біліє ще й смужка в далекім просторі.
Найчорніше на світі — се дощ світовий.
День непевний, тремтячий встає, боязкий.
Мов дитина, зоря, нарождаючись, плаче.

Вона йде. Ще не світиться світло тремтяче
По хатах. Коли раптом, шукаючи шлях,
Вона взріла сумне мов живе щось. В очах
Перед нею хатина похилая стала.
Ні огню в ній, ні світла. І буря хитала
Двері. Стріха на стінах старезних тряслась
І солома злиденна од вітру вилась.
Наче річка руда, каламутна, широка.

„А! то-ж тута живе та вдова одинока,
Що, казав чоловік мій, слаба й на встава.
Дай одвідаю, як там вона пробува.“ —
Жінка стукає в двері і слуха; немає
А ні гуку. Жанні морський вітер проймає
„Тож недужа! а діти! десь хліба нема!
Двоє їїх,— так вона-ж удовиця й сама.“ —
Стука ще: — „Гей! сусідко!“ — у голос гукає.
В хаті тихо, як перше. Знов жінка мовляє:
„Вжеж і спить! доки маю на неї гукать?“
На сей раз, — наче мали б вони почувать
Якусь жалість таємную, — двері сумніі
Одчинилися тихо в темноті самії.

VI.

Увійшла. Освітила ся хата німа,
Що стояла над морем шумливим сама
Мов крізь сито, крізь стелю вода протікала.

У кутку якась постать страшлива лежала;
Нерухомая навзнак лежала вона,
Боса, око тьмяне, вся подоба страшна;
Труп; — колись була мати і дужа й щаслива.
Се голодноі смерти мара розпачлива;
От що робить з людей боротьба та тяжка!
На солому одкинулась мертва рука
І звисає холодна, важка, посиніла.
Мов від жаху уста своі мертва одкрила,
Тож душа, вилітаючи з тіла того,
Смертний видала крик; чула вічність его.

Близько ліжка своєї умерлої неньки
І дівчатко й хлопяточко, дітки маленькі,
Усміхаючись, спали в колисці у двох

Мати, чуючи смерть, їх укрила обох.
Ноги вкрила плащем, хвартушиною тіло.
Вже саму сі смертною тіню покрило,
Хай не чують вони, як зникає тепло.
Охолоне вона, — їм щоб тепло було.

VII.

Тихо сонних двойко у колисці гойдалось.
Ясне чоло і тихе дихання здавалось
Що не збудить ніщо тих сиріток зо сна,
Навіть суду остатнього сурма гучна.
Бо той суд не страшний для того, хто невинний.
А на дворі, неначе потоп, дощ невпинний!
Вітер віє крізь стелю і ллється вода,
Часом крапля на мертвеє чоло спада,
Но лиці, мов сльозина, покотиться тихо.
Гудуть хвилі, мов дзвони, віщуючі лихо
Мертва слуха безтямно ту тьму таємну,
Тіло наче шука свою душу ясну,
Просить ангела свого віддать ей знову!
І здається, що дивну провадять розмову
Бліді уста і око журливе, сумне:
„Де поділи дихання ви?“ — „Погляд твій де?“

О! живіте, кохайте, первістки зривайте,
Роскошуйте, танцюйте, вино наливайте!
Як у темному морі кінець всім струмкам,
Так в кінці дає доля утіхам, діткам,
Матерям, що діток як ті квіти кохають,
Поцілункам, що душу людську осліпляють,
Співам, усміхам, милій любові ясній,
Всім — холодний спокій у могилі німій!

VIII.

Що Жанні біля мертвої тої робила?
Що вона своїм довгим плащем так укрила?
Чого серце їй бється? Чого, тремтячи,
Поспіша в суточках там швиддю ходою?
Навіть глянуть бойться назад за собою.
Що у темряві, в хаті, турботна, чудна,
Там ховає на ліжку? Що вкрала вона?

IX.

Як до дому прийшла вона, скеля біліла
Берегова, од моря.— Прийшла вона й сіла
На стільці коло ліжка, бліда. І чоло
На подушку склонила, їй прикро було.
І уривчаста мова зривалась часами. —
Море дике здалі гомоніло валами.

„Бідний мій, чоловік! що казатимеж ти?
Стілько клопоту й так! треба ще принести!
Пять своїх на руках! батько завжди в роботі!
Мало праці тії, — ось ему по охоті
Я іще додала!... Чи се він? — Ні Нема...
Буде бити, — і є за що, — скажу я сама!
Не гаразд... Чи не він?—Ні.—То й добре... Торкнувся
Хтось у двері немов? Ні. Колиб повернув ся
Неборак, то тепер би злякалась его!“
І тремтіла Жанні з непокою того,
Обгорнули ей думки тяжкі самотні.
І в турботі поринувши, мов у безодні,
Ні на гуки вона не вважа на дворі,
Ні на крик чорних птиць, що кружляли вгорі,
Ні на вітер лихий, на прибої страшні.

Раптом гучно одкрилися двері ясні
І в хатину з дверей промін білий упав.
На порозі рибалка із неводом став.
Сіть як хлюща. „От влови!“ веселий мовляє.

X.

„Ти се?“ — крикнула в голос Жанні й пригортає
Мов коханця вона чоловіка свого,
І цілує в нестямі свитину его.
„Ось я жінко!“ промовив рибалка їй мило;
Єму хатнє багатте чоло освітило,
Добре ж серце его освітила Жанні.
„Я летів“ Чистий біс тиї хвилі страшні! —
— Так негода була?—„Страх! А лови? —Не дуже ...
Та ось я коло тебе, — й про все вже байдуже
Не піймав я нічого. І невід подер,
То сам чорт, певне, в вітром літає тепер!
Що за ніч! просто пекло якесь! я боявся,
Що мій човен потоне, бо й шнур перервав ся.
Що ж ти тут поробляла? Скажи лиш мені?“
Затремтіла й збентежилась бідна Жанні
„Я? Та що ж!— одмовляла:—Як завжді, нічого ..
Шила перш. Прислухалась до шуму морського.
І боялась .. Тяжка ся зіма, — та дарма!“..
І, тремтячи, мов щось провинила, сама
Почала: — От іще я сказать тобі мала:
Вмерла наша сусідка Чи вчора сконала,
Чи над вечер, як ви були в морі, — хто зна!
І діток малих двоє лишила вона:
Хлопчик, зветься Гільом, та Мадлена — дівчатко;
Бідна жінка! тяжкий був їй хліба шматок!“ —

Чоловік став поважний і геть у куток
Кинув шапку бідарську, змокрілу до лиха,
Став потилицю чухать... „Чорт зна!“ .. мовив стиха
„Тепер пятеро маєм, а тож буде сім.
Вже й тепер в лихі часи нераз ми зовсім
Без вечері обходимось. Щож тут почати?
Ба! тим гірш! Я не винен! Те — Богові знати.
Чоловікові трудно доходить тих справ!
А на щож в тих пискляток Бог матір забрав?
Дрібні, дрібні дітки!.. Як тут ладу добитись?
Щоб те все розуміти, то треба учитись
Тож не скажеш: „робіте!“ малятам таким.
Жінко, йди лиш по них! страшно ж буде малим,
Як проснуться: — самісінькі й мертвая мати!
Тож покійниця стука' до нашої хати:
Заберімо у гурт, одчинімо діткам!
На коліна малеча злізатиме нам.
Будуть рідними нашим пятьом, будуть жити,
А як прийдеться з нашими разом живити
Те дівчатко малеє і тес хлопья,
То, дасть Бог, більше риби ловитиму я!
Хліб — з водою, робитиму більш! не журися!
Так, кажу: Йди по їх! Та чого ж ти? Гнівисся?
Завжді ти моторніша буваєш таки!“

Ось! — мовляла, одкривши малих: — ось дітки!

Леся Українка

БІБЛІОГРАФІЯ.

La Confédération Suisse par Sir Fr. Ott. Adams et C. D, Cunnigham, édition française avec Notes et Additions par H. G. Loumyer 1890. Les Alpes Suisses. Etudes Historiques et Nationales (Les Alpes et la liberté. Les Landsgemeinde de la Suisse) par Rambert 1889.

В Швейцарії що року бувають сотні тисяч чужинців, в тім числі чимало й наших земляків, алеж велика більшість з них лихо зна Швейцарію, окрім звісних красою природи місць. Можна сказати, що загалові публіки Швейцарія звісна тілько з опери Россіні „Вільгельм Тель“, а про теперішний стан Швейцарії звісно, що

се република, але чим напр. ся република відміняє ся напр. від французскоі, се для загалу темно.

Отже тепер всякому, хто хоче без великого клопоту познакомитись зо Швейцарією, можна рекомендувати книгу Адамса й Куннінгама, котра вийшла 1889 по англійскому (The Swiss Confederation) а тепер появилась у французскому перекладі з додатками і далеко менше коштує (8 фр.) В сій книзі оглянуто, — де треба з історичними й статистичними даними, — все громадске житє Швейцарії: стрій федерації, кантонів, громад, військо, церков, освіту, государство і т. д. Деякі речі, досить нові як напр. безпосередня участь народу в законодавстві (те, що звеся в Швейцарії referendum та ініціатива), росказані в перший раз стисло й повно.

До книги Адамса добре буде додати том із нового виданя твору Рамберта Les Alpes Suisses, той, в котрім напечетано статі: Альпи й свобода й про Landsgemeinde. Звісно, що остатнім іменем звуться ті всенародні віча, котрі бувають в кількох кантонах і півкантонах Східньоі Швейцарії (Гларіс, Аппенцелі, Урі, Унтервальден) і котрі там заміняють виборні верховні ради, бо народ на них сам прямо приймає закони й вибирає найстарших урядників. Се приміри прямоі демократиі. Небіщик Рамбер оглянув сліди таких віч в історії других країн Швейцарії, а на решті описує ті з них, котрі вдержались в кількох кантонах під назвою Landsgemeinde. Хто хоче трошки освіжити картини Рамбера, може додати до его книги невеличку брошурку Ад. Gautier- — La Landsgemeinde à Hundwyl (Appenzel-Ext.) le 24 Avril 1887, — котра появилась перше як допись у Journal de Genève.

Кождій образованій людині нашого часу треба найдокладнійше познакомитись зо Швейцарією, бо се мов лабораторія, в котрій вироблялись і виробляються богато річей, котрі потім являють ся в більших державах. Вольтер, сидючи в Ферне коло Женеви, сміявсь над тими політичними боротьбами, які тоді велись у Женеві й називав йіх „бурею в шклянці води“, але через кілька років подібна боротьба показалась у „морі“ французскому. В 1847 р. австрійский резідент у Берні був догадливійший, почувши в боротьбі Швейцарії проти Єзуітів початок великоі бурі, котра справді пронеслась по всій західній Европі в 1848-49 рр. а демократи напр. французкі, котрі тоді поклонялись народові трохи подібно, як се роблять російскі народники, дуже помилились, що не придивились до перших плодів загального голосованя, котре перед тим було спробовано в ріжних кантонах Швейцарії. В наші часи в Швейцарії робляться проби нові (власне староі, та поновленоі) форми політичноі — прямого народного законодавства, котрі в Швейцарії при обставинах федерального порядку, обертаються й тепер найбільше на добро, тоді як французкі плебісцити були або комедією або приносили лихо. Швейцарія дала перші приміри загального школьства, фабричного законодавства, і перша підняла дипломатичною дорогою справу всесвітнього фабричного законодавства.

На решті Швейцарія стає осередком всесвітніх закладів — приватних, як Червоний Хрест, і офіціяльних, як всесвітні зїїзди й комісії почтово-телеграфичні, залізно дорожні й др. і маленький Берн стає свого роду всесвітньою столицею, а в невеличкій Женеві в салі, що звеся la Salle d' Alabama, висить картина першоі проби рішити посередницким судом а не війною, спор, котрий піднявся між великими силами, Англією й Америк. Сполученими Державами з поводу крейсера Алабами... М. Др.

В справі жіночоі петиції до ради державноі. Землячки Галичини й Буковини! Маю честь пригадати Вам, щи по поводу розвязаня ради державноі усі петиції мусять бути поновлені. То-ж, коли і ми минувшого року, подавали до ради державноі петицію о допуст жінок до університетів, то треба би ві тепер доконче поновити Се вже зробили Німкині, предкладаючи свою петицію 25 мая ср. Отже порадно булоби, щоби Шановні Землячки над тим застановилися, скликали ширший круг жінок для близшого порозуміня. Справа жіноча спільна усім жінкам, то і ми повинні підпирати кожду на тім полі прояву, без огляду на те, що тогідного року солідаризувалисмося з Чешками, а тепер з Німкинями, бо лиш спільними силами дійдемо до спільноі ціли. Як би котра з Шановних Пань хотіла зо мною, яко ініціаторкою петиції тогідного року, порозумітися, то прошу адресувати: Наталія Кобринска в Болехові.

Нові часи пішли тай годі!

(Кілька слів по надзвичайних загальних зборах нашої „Ватри Народної“).

Як звісно дня 25-ого марта с. р. відбулися у Львові надзвичайні загальні збори товариства „Просвѣта“. Причину до тих зборів дав оден молодий радикал, котрий торік в Коломиі предложив нові статути, домагаючися переміни „Просвѣты“ з товариства чисто „просвітного“ на просвітно-економічне.

Я догадуюся, що тота пропозиція академіка не всім присутним була по нутру. Приняти сейчас предложені статути — не конче безпечно: ануж там — боже заступи та сохрани нас грішних — було щось такого... ну, неладного... Відкинути також ніяково. Мужики, звичайно як мужики, до товариства економічного прихильнійші ніж до „ватри народної“. Вони, звісно, тільки й думають, що про свої „жолудки“ а про „спасеніе душѣ“ то й гадки не мають. Значить, починати перед такими розмову про висшість ідеі „національної“ від жолудків, від низького і підлого матеріялізму значилоб те саме, що й здискредітувати себе перед народом...

Ну, треба було собі якось порадити. І рада знайшла ся. „Так і так — казали вони мужикам — перед вами чоловік молодий, хто знає, що пописав, требаби то найперш переглянути людім ... старшим, поважнійшим. Бо як будуть злі статути, то Монарха возьме тай непозволить. Томуто ми виберемо анкету, анкета розгляне все як слід, а тоді вже скличе надзвичайні загальні збори вмисне, щоби рішити тоту, так важну для вас, справу“.

Довгож радила тота анкета, бо цілісіньких сім місяців Не знати чому, аджеж вона певно взяла собі до помочі самих найліпших правників та економістів Напослідок врадила вона нові статути та рішила ся скликати загальні збори на 25-ого марта: час саме найліпший: молодиків вимело на свята, мужики беруться до весни, ба й попам не дуже то порадно йіхати у великий піст. Збори помимо важности порядку днєвного випали собі зовсім невеличкі, щось не повних півтора сотки люда!

Та хоч як довго радили панове в анкеті, а таки з трепетом і страхом божим приступали до сих „надзвичайних“ зборів. Бійте ся бога, панове громада! „Авжеж — вразумляв присутних голова товариства — наше товариство має свою 23-літню історію і своїми просвітними змаганями з'єднало собі добре імя в широких кругах нашої суспільности“ — вважайте, що „при натовпі різнородного матеріялу моглаб істнуюча будівля завалитись“. Якби ви хотіли зробити з „Просвѣты“ товариство економічне, то се булоб так, начеб хто хотів „на засновку рідної хати здвигнути камяницю з кількома поверхами“ (з дальшої промови виходить, що тота каменица виглядалаб як „кольос дивовижний“) „Бо єслиб Ви схотіли перетворити єї в товариство економічне, то погасиліб ви ватру народну, із котроі несеся світло в сумерки нашого національного побуту“. (Дѣло“ ч. 60).

Промова дра Огоновского, безперечно вельми печаливого о добро „Просвѣты“, дає нам міру того, з якою непевностію приступали члени анкети до скликаня надзвичайних зборів. Розуміеся само собою, що проект статутів, зладжений анкетою був такий, що „і тим трошки і тим трошки, нікому за богато“, що і попущено щось справам економічним, але так, щоби не повстав „кольос дивовижний“, а з другого боку ходило о те, щоби не попустити з того становиска, на якому стоіть „Просвіта“ яко „ватра народна“. Промова дра Огоновского була родом прошеня від виділу, від анкети, від ...минувшости „Просвѣты“, щоби новий смирненький статут принято без зміни.

І стало ся так, як бажали. З винятком кількох поправок зовсім не ессенціональних, дуже маловажних та дрібних, нічого зрештою не змінено. Все сповнилося по думці анкети, все так, як вона хотіла.

Розходиться тепер о те, що приносить нам сей новий статут? Чи великий зроблено ним крок вперед в розвою „Просвѣты“. Чи і о скілько вона розширила границі для своєі культурноі, національноі роботи? В чім вона перемінилася та чи дуже перемінилася?

Питаня такі тепер як раз найважнійші. Може бути, що не оден, короткозорий чоловік подумає собі „Ну, тепер вже, фала-бу, і ми забираєм ся до органічного труду, сістематичноі праці на полі економічнім. Тепер вже народовці дали доказ, що їм ходить о піддвигненє економічне мас народних і новими статутами дають почин до такого, розумного відродженя національного“.

Оже я хочу наперед показати таким людям, що їіх надіі просто ілюзія. Я сам признаюся, що не без цікавости читав нові статути та бажав у них знайти щось справді корисного для такої економічної роботи.

Та тільки власне біда, що статут показав міні те, чого я надіявся, а не те, чого бажав. Статут показав міні, — не дивуйте ся дуже — що „Просвѣта“ зовсім не перемінилася на товариство справді економічне, та що сі нібито „економічні“ средства і „цілі“ не будуть і неможуть мати жадних економічних наслідків.

Ви певно здвигнете плечима або й засміетеся іронічно на таку замітку. Балакане тай годі! Так щоби міні повірили, то я й постараюся розібрати новий просвітно-економічний статут і покажу слушність моеі на перший погляд парадоксальної замітки.

Характер товариства економічного надають „Просвѣтѣ“ слідуючі точки нового статута:

§. 2. До осягненя добробиту руского народа прислугують Товариству:

б) Устне поучуване народа о всякого рода справах .. економічних

г) Закладане спілок рільничо-господарских і промислових, крамниць, шпихлірів, кас ощадности і кас пожичкових, як також шкіл господарских і промислових.

д) Удільованє помочі і поради при набуваню доброго насіня, машин і прирядів рільничо-господарских і

и) В загалі заохочуванє всіх верстов — risum teneatis — до ощадности і праці".

Безперечно з наведених точок найважнійшою є точка г), в котрій говориться про закладанє спілок, крамниць, коротко кажучи інстітуцій, що малиби на ціли теоретичний і практичний вплив на розвій нашого народа на полі економічнім. Що тикаєся інших точок, то вони не мають такого великого значіня. Ось приміром відчити про справи чисто хліборобскі не виходять поза обсяг літературний і появлялися вже й досі хоч в мініятурі у видавництвах „Просвѣты". Щож до закупна насіня і машин, то се певно матиме на собі характер більше газетярскої реклями ніж фактичного пропагованя ліпших знарядів технічних. Подумаймо собі, що з того вийде, коли „Просвѣта" довідаєся від кого небудь, що плуги або молотилки з фабрики Schoutlewortha найліпші в своїм роді. Вона певно, коли схоче йти після статутів, оголосить, що, мовляв, як маєте у кого купувати, то вже хіба лиш у пана Schoutlewortha, бо в него товар дешевший і страх який добрий. І на тім скінчиться. Мужик, хоч і довідається, що є якийсь такий благодатний чоловік на світі, що майже за дурно дає плуг та молотилку, а таки піде у місто до Мошка Шіндлєра або кого там, тай купить плуг, який буде на складі, бо до Відня вмисне по плуг рекомендований „Просвѣтою" єму йіхати ніяково

Отже по правді говорячи, остаєся лиш пункт г), що головно рішає про економічність товариства, а рішає для „Просвѣты" зовсім некористно.

Але я бачу, що міні поперед усего треба пояснити, що я розумію під товариством економічним.

Під товариством економічним я розумію таке товариство, що сповняє своїм житєм, своїми цілями та средствами певні функції економічні. Без того не може бути товариства економічного, як не може бути організму, де нема певних функцій органічних.

Переконаний, що міні з того боку ніхто спорити не стане, я приступлю до статута „Просвѣты".

Отже точка г) сего статута каже, що средством єї цілей економічних буде закладанє товариств хліборобских, спілок, крамниць, читалень, зсипів збіжа і т. і. Виходить, що колиб не звертати уваги на дальші §§-фи статута, ми могли би про „Просвѣту" сказати, що вона є товариством засновуючим інстітуції економічні. Головна і одинока чинність лєжалаб тільки в йіх закладаню, в тих всіх предвступних роботах, від котрих залежить отвореннє такого товариства, про які згадується в статуті. Требаб йій отже занятися виготовленєм прошеня до відповідних властей, скликанєм перших Зборів іті. Що се не дає значіня „Просвѣтѣ" під взглядом економічним, се річ ясна. Колиб саме заснованє якогось товариства надавало другому товариству, через котре повстало, свій характер і свою істоту, то „Просвѣта" моглаби з тою самою рацією називатися товариством бурсацким, як тепер називаєся себе економічним. Аджеж так само як точка г) §. 2-гого так і т. ж. тогож §-фу говорить, що нашим средством є також „закладанє бурс". Точки обі ріжняться тільки напрямом праці, але в суті річи нічим не ріжняться: і тут ходить о закладанє певної інстітуції, і там.

Від чогож отже буде залежати економічність „Просвѣты"? Очевидно від того, яке буде єї становиско до самого розвою заложених нею товариств, як вона буде ставитися до йіх економічних функцій. §-фом 2 вона каже, що буде з ними злучена фактом заснованя; ми вказали, що се єї не робить товариством економічним. Остається ще придивитися, яку ролю назначає новий статут для „Просвѣты" в житю нею заложених економічних інстітуцій.

Се річ ессенціональна. Єї рішають інші точки статута.

§. 6. каже: Членом звичайним може бути: а) кожда особа рускої народности ітд. б) рускі громади і інстітути.

§. 9-тий д. Рускі громади і інстітуції беруть участь в зборах (загальних) через своїх заступників.

Дальше:

§. 28 (про головний виділ) каже, що він засновує філіі і читальні, провадить догляд над філіями і читальнями, жадає справоздань від філій і читалень, уневажняє рішеня філій і читалень, розвязує філіі і читальні... Вічно філіі і читальні, а про спілки, крамниці ні однісіньким словечком! Аж на самім кінці сказано загально, що „виконує всі права, прислугуючі Товариству по мисли §. 2, 3. Овва, думаєте собі, щож то буде з тими спілками, що йіх заложить „Просвѣта"? Хто йіх буде доглядав, хто йім вкаже круг діланя, хто поставить мету в йіх економічній роботі? Головний виділ ні, бо не ма хочби вказівки, що він має обовязок тим занятися. Загальнеж виконуванє постанов § 2 і 3 означає, що обовязком виділу буде тільки закладати такі товариства економічні, а нічого більше.

Ну та як не Головний виділ, то може хто інший має ними занятися? А може... може.. вони, тоті економічні інстітуції, не будуть навіть належати до „Просвѣты"?

І ми з нетерпячкою переглядаємо дальші §§-фи статута. Буква в) „Філіі товариства", буква г) „Читальні товариства"; д) „рішеня спорів" і кінець, а спілки?!... спілок нема!!

Ну коли окремо не ма, то може належать вони до філій, а може до читалень? І дійсно при читальнях знаходимо §. 50. вводити в житє спілки рільничо-господарскі. Що се значить? Адже вводити в житє, нічого іншого. Отже то... дивуєтесь ви — то „Просвѣта" спілок, крамниць ітд. ітд. сама закладати не буде, лиш накаже читальні, котра єї членом, заложити якусь там спілку. Читальня, коли послухає, то й заложить, але яке знов буде єї становиско до сих економічних інстітуцій? Чи бу-

дуть принаймій тоті читальні мати який вплив на „заложені Просвѣтою“ спілки, крамниці, каси пожичкові? І який се буде вплив? Та чи будуть вони хоч мати право мішатися в житє, в розвій тих інституцій котрим дали початок?

Очевидно, се повинно бути в статуті читалень. І ви шукаєте по всіх §§ сего статуту, але відповідної точки нігде нема! Значить, вони не будуть мати ніякого впливу, — то будуть товариства самостійні, або евентуально будуть членами „Просвѣты“ і яко такі будуть могли висилати делегата на збори загальні (§. 6. а. і б.). Інших прав до „Просвѣты“ вони не будуть і не можуть мати, і інших прав не може мати „Просвѣта“ до них!

Я би хотів тепер популярно представити, як воно буде, відповідно до тих статутів. То буде так. На однім з засідань виділу рішать після своєї фантазії заложити, припустім крамницю в Скалаті. Ба, але там нема читальні, хтож „в в е д е в ж и т є“ тоту крамницю? Отже заложім читальню. Пишеся лист до якого там о. Х або о. У. „Слухайте Всечестнійший Отче, нам треба крамниці в Скалаті, можеб ви заложили читальню?“ О. У. яко народовець-патріот засновує читальню. „Вже є!“ пише до „Просвіты“ та „Діла“ в формі справозданя, котре оголошує на всі части світа від Европи до Австралії, що о. У. заложив читальню в Скалатщині. Усе відбулося торжественно, а вдячні громадяне відспівали тричі Е. В. Цісарю, отцю У. і комісареви правительственному „многая літа“. Виділ „Просвіти“, довідавшися об тім, накаже зараз новим листом „Закладайте крамницю! „Письмо приходить, а... а... читальня вже давно упала!

Ну, але може так зле не буде. Припустім, що читальня розвиваєся знаменито, так як в Денисові або Карлові. Отже така читальня закладає крамницю. Але крамниця статутами не входить в цілість читальні і „Просвіти“, лиш стає товариством цілком самостійним і независимим. Вони не мають до него жадного права, ні жадного впливу. І коли воно упаде, то вони при тім будуть мали таке саме значінє, як би воно розвивалося хочби так як читальня у Карлові.

А може — скажете ви — крамниця буде членом читальні, котра єї заложила? В такім случаю буде так, що читальня до „Просвіти“ на збори висилає делегата, бо є єї членом. А крамниця є знов членом читальні, отже є членом члена „Просвіти“. „Від писаревого писаря писарчук“. І кавальчик делегата читальні буде делегатом крамниці...

Реасумуючи те все, ми бачимо, що „Просвіта“ з інституціями економічними буде сполучена тілько фактом їх заснованя, але не з їх житєм, з тим, що становить їх економічність. Сего навчає нас сей статут.

Безперечно, повинно бути інакше. Нам дуже жаль, що ми тут не можемо порівняти нові статути „Просвіти“ зі статутами хочби таких „кружків рільничих“ „(Kółka rolnicze“) або „Народних Спілок“ Ми би могли показати, що статути „Просвіти“ в і д п и с у в а л и с я цілісіньких сім місяців зі статутів „кружків рільничих“ і то зле відписувалося... Як раз пропущено те, що найважнійше: ми нагадаємо тільки в Статутах „кружкôвъ рôльничихъ“ §§. 4. а., 5. г., 9. в г. 13, а, б, в, §. 16, 17 а, б, в, е, ж, § 23 24 і богато інших, котрі надають економічну одноцільність товариству.[1]) Теж саме можна сказати про статути „Народних Спілок“, але ніяким чином про „Просвіту“. Вона на основі своїх статутів останеся поза житєм економічним!...

Коли так — скажете ви — то на що було кричати про піддвигненє селянства, по що говорити такі дурниці кольосальні, як приміром те, що читальні будуть плекати „апостолів ідеї правди“, по що називати економічним товариство, котре економічним так як не є, на що розводити галас про працю на полі економічнім і зле сфабрикованими статутами[2]) харамана пускати людям, котрі скоро і радо вірять, а мало розуміють, на що?... на що?...

Ну се, бачите, нові часи пішли тай годі! Найгірше через тих соціялістів і кальвінів. Вчіпилися як сліпий плота справ економічних тай кричать вже про них так, начеб їм хто рідну маму різав. Де то давнійше, то було цілком інакше, золоті часи, котрі, на жаль, вже

---

[1]) Натомість, — очивидячки, щоби собі надолужити попуск мужицким „жолудкам“, щоби мужики, наситившися економічними Просвітскими ухвалами, не розбрикалися, борони боже, та не завели яких герезій, — мужико-спасительна анкета піддала зборам на те лікарство, вихоплене з панско-ксьондзівских Kółek rolniczych. Именно в §. 47б нових Просвітских статутів сказано: (Кождый членъ Ч и т а л ь н ѣ має право) читати книжки, часописи и всякого рода письма, находячйся въ Ч и т а л ь н и, котрй припоручить Ч и т а л ь н и Головный Выдѣлъ Товариства“. Значить, Народна Ватра, щоби тим певнійше сияти, установила для народу питому цензуру, бо ж наведена, на око невинна, адвокатска ключка, значить тілько, що від тепер ті народні читальні, що належатимуть до Просвіти, не будуть могли мати в себе ніякої такої книжки ані газети, що не сподобаєся центральному Виділови. Значить то, з другого боку, що автори, котрі би в тих читальнях хотіли ширити свої твори, будуть їйх хиба мусіли подавати в народовску цензуру. Видно, що Русинам іще за мало цензури цісарско-королевскої та митрополичої. А після Просвітскої ухвали, будемо їйх мати ще більше, бо-ж і Общество Качковского, котре тепер буде мусіло піти в сліди Просвіти і перемінити свої статути,—також не в тімя бите. Воно мусить завести свою цензуру, щоби віддячитися Просвіті за те, що своєю ухвалою головно стріляла в москвофільскі виданя. Само собою розуміеся, що славетна анкета мала на цілі й наші, радикальні виданя. Отже тепер рускі мужики будуть, славити бога, забезпечені від усяких світових герезій з усіх боків, і їйм прийде хиба тілько скакати з радости та співати велегласно: „Відси цензура, відти цензура, межи тими цензурами ватра народна“ та така вам ярка, що самі народні головенники взялися єї гасити. Але жарт на бік: Н а р о д н і ч и т а л ь н і й п р о с т і ч л е н и П р о с в і т и п о в и н н и г о л о с н о з а п р о т е с т у в а т и п р о т и в т а к о і т е м н о л ю б н о і у х в а л и, а к о л и є і з а р а з н е с к а с у ю т ь, т о н а ш і л ю д е в о л і ю т ь з р е ч и с я П р о с в і т с к о і ж о л у д к о в о і б л а г о д а т и т а о р г а н і з а ц і і ч и т а л е н ь п і д т а к и м к р и л о м, і в и с т у п и т и з т а к о г о т о в а р и с т в а. Ред.

[2]) Тут скажемо, що статут предложений академіком відкинено яко злий, а зложено новий, „ліпший!“ Значить уся робота і відвічальність спадає на анкету.

минають... Давнійше йів Іван Бідний голий борщ, о Кабанович шницлі, а пан Здирніцкий марципани... і се й називалося, що Іван Бідний йість борщ, о. Кабанович шницлі, а п. Здирніцкий марципани. Ні трошки менше, ні трошки більше! А тепер не так. Тепер се називаєся „справи економічні!“ І то ще, щоби лиш так називали, а то вчіпилися тай раз-у-раз гримають „вам байдуже про жолудки мужицкі, про справи економічні“. А народ собі, — ну, ми мусіли йім хоч про око попустити та не богато, щоби боже борони „наша хата“ не завалилася під „кольосом дивовижним“, тай щоби „незагасилася“ „ватра народна“. Вийшлаж така хата мізерненька як була, лиш до неї причепили з величезної каменицї балькон, а звісно, балькон при мужицкій хаті якось не конче пасує. Та се байка.

Але не думайте, що на самих соціялістах скінчилося. Де тобі, ще й клєрікали вчіпилися до нас. „А ви — кажуть нам — не хочете подати в статутах книжки духовного змісту“. Алеж, бійтеся бога, щож ви хочете єще! „Mein Liebchen, was willst du noch mehr“. Священники у нас верховодять, священники одинокі робітники в „Просвіті“, в читальнях, в роботі народній народовскій І длятого. . . длятого . . . не треба додавати книжок духовного змісту, бо зараз тоті з лівого боку кричатимуть „а ви сякі такі ви клєрикали“! Отже не треба додавати сего в статуті, але будьте певні, що „духовного“ у нас буде богато!

І так якось ми защиткали на тепер тих відступників. Vivat народовство! Все буде добре. Нарід економічно подвигаєся, чи там подвигнеся, і „житей святыхъ“ хоч без реклями буде мав цілу купу...

Ну, такі вже бачите, часи пішли тай годі.

ій — ій.

(Дуже перепрошуємо ш. автора, що статю єго, написану ще в квітні, містимо аж тепер. Ми зважилися єї відложити через те, що вона не зараз стратить на вартости. Тоді ж була написана й наша увага про народовску цензуру. Ред.)

Десятиліте царювання Александра III.

II. Поправляюсь родименькій
Дѣйствую, невпорушко,
Отдаю юстицію
Подъ надзоръ въ полицію,
Обырваю армію
Завожу жандармію ..
— На кого же, матушка,
На кого, Оедорушка,
Рать тебѣ татарская
Силища жандармская?
— На себя, родименькій,
На себя, невпорушко,
Что бы я приникнула,
Что бы я не пикнула,
Что бы не было жалобно
Что бъ „ура“ кричала бы...
Ал. Толстой.

Тепер коротко переглянемо, що зроблено в других кругах за сі 10 років. Почнемо з печати, на котру найперше виявило свій вплив нове панованє. Зараз же р. 1881 зроблено чимало „предостереженій“ (Голосу, Русскому Курьеру, Новой Газетѣ й іншим). Року 1882 видано „новыя правила о печати“, до котрих тепер що року додаються „прибавленія“ — про що писати не можно, або як треба писати, а далі і заборонено чимало ліберальних видань Земство, Отечественныя Записки, Заря, Голосъ і інші). Таким робом, замість сподіваного полекшаня після організації 1880 р. комісії, котра мала передивитися закони про печать, тепер ми дістали на шию тяжкий ланцюг, котрий — зараз здушує кожного, хто сміє сказати щось такого, що не подобаєся уряду. До того ж редактори відповідають не тілько за „неблагонамѣренное направленіе“, а навіть за те, що обминають патріотичні теми, не говорять про справи, котрі йіх не цікавлять. Се факт.

Народну освіту, від міністерства освіти й земства, віддано духовенству. Після урядових даних 1881 р. було в Росії народних шкіл: міністерских 25,000, церковно-приходских 4521; 1891 р. міністерских 21,329, церковно-приходских 15,471; разом 1881 року 29,521, 1891 р. 37,800 народних шкіл. Значить, шкіл народних за 10 літ побільшало на 8,279. Але наука та вчителі стали ще менш відповідаючими реальним потребам житя народного. У нас же, на Украйіні школа служить тілько „обрусѣнію“ разом з ширенєм клерикалізму та царізму.

В середній школі (гімназіях) після циркулярів 1883 р та звісного циркуляра 1887 р. наказано перш усього доглядати за „благонадежностью“ та „благонравіемъ“ гімназістів, що б вони не читали ніяких інших книжок крім тих, що знаходяться в гімназіяльних бібліотеках, з котрих виключено більшість творів Тургенева, Гончарова, Л. Толстого й інших, всі Достоєвского, Бѣлинского (критика), Костомарова (історичні й белетристичні) та навіть Островского. Міністерский ревізор Георгієвский, казав у полтавских гімназіях (Лубенскій, Роменскій) вичеркнути з каталогів навіть повісті М. Гоголя. Не кажемо вже про те, що заборонено мати не тілько в гімназіяльних, а навіть по приватних бібліотеках книжки писані по украйінски.

Після циркуляру 18 юля 1887 р. директори гімназій мають право приймати тілько дітей богатих та переважно дворян. Історію й літературу наказано учителям викладати тілько по книжці. Новий університетский устав 1. августа 1884 р. скасував зостанню мізерну студенстку корпоративність і студентів віддано під догляд інспекції; віднято від університетскої корпораціі автономію (замість вибірати — ректора, деканів, професорів назначає

міністерство і університет залежить від попечителя округа); підвишено плату за лекції (виклади), як і по гмназіях, через що студенти піднімали бунти р 1883, 1884, 1886, 1887 і 1889. Р. 1884 жіночі курси — педагогії, медицини, фельдшерства скрізь закрито, а замісць їйх в Петербурзі заведено курси куховарства. Хоч той рік знов відкрито через усякі протекції курси педагогічні в Петербурзі, але се є власне пансіон (інтернат) для богатих тай то невеликого, комплетового числа, що не завдоволнить навіть Петербурга. Зверталися до міністра, просячи о дозвіл відкрити хоч такі курси в Кієві, але міністерство не згодилося.

Бажаючи повернути Росію до „исконныхъ началъ“, в котрих Александр III „усмотрѣлъ залогъ національнаго развитія“, себ то самодержавія з православієм, — уряд хтів не тілько вивести ліберальний дух, але навіть не дать єму проростати знову. Задля сего видано (март і август 1884) Временныя правила о библіотекахъ, кабинетахъ для чтенія ітд. котрим був пересланий покажчик всіх книжок, яких вони не мають більш права тримати. В сему покажчику проскрібовано все, що було ліпшого з писаного по російски за зостанні 30 років — не тілько беллетристика, а навіть і наукові виданя. Певне, що сі „временныя правила“, як і всякі інші, котрих було стілько видано з 1881 р істнують і до сього часу.

Першою метою Александра III було, як сказано в маніфесті 29 апріля 1881, вивести „крамолу“, а далі й переформувати все так, що б воно відповідало „исконнымъ началамъ“ се б то, кажучи по нашому, традиціям московского холопства та деспотичного візантізму, від котрих почала було чиститися Москва з початт 60 тих рр. Крім всяких інших виїмкових законів — 14 августа 1884 р. було видано ще „Положеніе“, після котрого мабуть у підданих турецкого султана є більше гарантій від урядового насильства кожному, кого він завважить „неблагонамѣреннымъ“, ніж підданим російского царя. Тут вже нема ніякого права, ніяких законів: з кожним на підставі сего Положенія 14 авг. 1884 р. кожний губернатор, начальник жандармского правленія може все зробити, що єму завгодно, витримати безвинно 6 місяців в тюрмі і адміністративно вислати не даючи перед ніким за те ніякої відповіді...

Про скасоване всякого суда з 1881 р. по політичним „преступленіямъ“, котрий замінила жандармска потайна розправа, не ма вже чого і згадувати. Перше, в чім було обмежено громадский вплив, се був суд в загалі, себ то суд з присяжними. Їйх комплет переформовано на користь дворянско-буржуазних елементів і одібрато багато діл в під компетенції суду з присяжними засідателями. Скасовано публичний суд і суд з присяжними (з 14 марса 1887, 7 юня 1889 і ду.) за ті вчинки що стосуються віри, моральности або „порядку правленія“. сайттяжше вийшов сей закон нашим штундиаНм. Обвинуваченого в непошановану ікон, мощей або- що, а також в пропаганді висилають в Сібір або на Закавказє.

Інститут мировых судів, крім городских, замінено після Положенія 12 юня 1889 земскими начальниками з „помѣстныхъ дворянъ“ котрим надано разом власть адміністративну, поліцейску й судову, а також і право карати селян різками. За 25 років народ вже відвик від бійки і тепер се єго дуже вражає; до того ж нові земскі начальники не можуть в більшости втримати своіх дворянских інстинктів, щоб не „посікти“ селянина, показати над ним своє право. З сего поводу нам довелося чути від одного козака Полтавскої губерніі таке: „Це вже від царя наставлено начальників, що б нас бити, значиться і цар потягнув вже за панами... Не буде вже нам добра з сего царя... Перше пани били, а тепер вже всі разом...“ Нас запевняли, що й по других місцях народ виявляє такіж погляди з поводу перестрою земства на основі „сословній“.

Вже звісно, що скрізь на земску самоуправу, де єі було заведено, уряд наклав свої пута, обмеживши єі діяльність та побільшивши догляд адміністративний Як школу віддано під догляд духовенства, так і в земстві головне значінє надано дворянству. Тепер виробляється і реформа „Городского положенія“ 1870, теж в напрямі побільшеня адміністративного впливу на городску Думу (Раду) Було вже кільки разів і так, що городских голов (бурмістрів) настановляно прямо від міністра без виборів. Але ще про городску реформу певного нічого не звісно

Такі головнійші факти тиєї внутрішньої політики, котра доволі систематично переводиться після монарших „предначертаній,“ як се виразно сказано в маніфестах 29 апріля 1881 і 12 юня 1889 з поводу нового земского положенія здається. По всім тром пунктам сиєї програми, доволі вже багато зроблено, — піднято православє до нової нетолеранції, знищено все, що хоч трохи мало можливість виявляти свою самодіяльність і опозицію уряду — чи б то університетскі корпораціі, чи земства; знов воскрешено „дворянскія традиціи“ і на принціпі дворянскої сословности збудовано всю земску управу Що ж власне до поліпшеня добробиту маси і урядового пеклуваня про народ, то се хоч річ і важна навіть задля самого монархізму то вона в діяльности урядовій займала зовсім і зовсім незначне місце. Про фінанси Росіі не буду нічого говорити, бо тут нічого не тямлю. Знаю тілько, що на виплату довгу за давні позички Росія видає 25 — 27% всего свого бюджету, а на народню освіту 2% Се факт. Через се міністр фінансів і міняє облігаціі на довший срок, щоб річно менше виплачувати. Але, чи се так, не поручуся Хоч тепер вага Росіі в европейскій політиці побільшала — єі бояться і годять, хоч література єі придбала собі велику повагу, але в середині вона слабує з кожним роком, як і єі не криють, слабість все більшає. Се відбиваєся і на громадскому житю і нашому украйінскому найбільше.

Хома Ск.

„Правда“ при колесниці абсолютизму.

В випуску замай с. р. в статі п. з. „Гордийский узол ради державної“ про те, що сим разом, замість відповіді на мову престольну, посли вдоволилися поклоном перед цісарским престолом, редакція „Правди“ завважує, що даремне нарікають, з сего поводу, деякі опозиційні газети на впадок парляментаризму, то б то конституційного ладу в нашій державі, бо- ді той лад то тілько пуста формальність. Австрія- ді не те, що західні держави, як Англія і т. і.

„При всім нашім парляментаризмі,— каже до-слова редакція, — єсть іменно династія, єсть особа Монархи тою чародійною сцілющою силою, що тісно сполучує ті ріжнородні народности і краї в одну могучу цілість, супроти котрої німіє всяка партийність, а величава маніфестація 8 н. ст. мая с. р. в раді державній для нашого Монархи (ухвала поклону), була найкрасшим виразом того погляду“.

„Іменно- же і ми Русини не можемо так дуже розщибатися і жалкувати за упадком парляментаризму, с котрого не так то багато сплинуло блага для нашого народу. Нераз і там, де наслідком складу наших тіл парляментарних рускій нарід не міг осягнути конечного для свого дальшого розвитку заспокоєня потреб, там батьківска рука Монархи зробила своє. І в сім случаю годі не добачити волі монаршої, а се для руського народу єсть найлучшою порукою, що єго розвиток політично-національний і культурний не тільки не потерпить ніякої шкоди, але буде йти дальшою, що раз ширшою дорогою“ (ст. 338).

Як звісно, теперішне правительство виразно зазначило в престольній промові, що ставить справи економічні, то б то „жолудкові“, як кажуть рускі газети — по над справи національні й політичні. Отже власне ми радикали могли би з того поводу ликувати. Та ми не дуже-то ликуємо, позаяк добре бачимо, що своім крутим поворотом правительство бажало не так справді занятися долею робітних людей, як утворити послушну собі більшість парляментарну та відвернути увагу від політичних свобід, особистих і гуртових, — в тім числі й національних, або й зовсім їїх обкроїти, як доказує внесений зараз правительством проект устави против соціалістів, чи то против робітних людей, проект, котрий фактично касував усякі політичні свободи і котрий через те мусіли остро осудити навіть капіталістичні газети, як N. Freie Presse. Що ми не одушевляємося кроком правительства й ради державної з 8 мая, — про те нічо й казати. Сеж моральний примус ради державної — зречися своєї думки й своїх прав, примус, котрого правительство готово далі вживати іменно в своїх реакційних змаганях, і нам з дива не зійде, що в раді державній не найшовся ані один посол, котрий би сю справу палаті був пояснив і старався єї здержати від сего першого ступня по дорозі, котра дуже слизька. Редакція „Правди“, котра ще недавно лаяла нашу молодіж за „жолудкові ідеї“ каже далі, що піддається волі цісарскій, тоб то жертвує для „жолудкових ідей“ свої народні святощі, і в додатку конституційний лад Редакція „Правди“ запевняє правда далі, що рускі посли будуть боротися за національні й політичні свободи для Русинів, хоть се, мовляв, тепер тяжко прийде, бо треба буде хиба йти против волі цісарскої, котрій „Правда“ кілька рядків вище піддалася, та ми не знаємо навіть, де рускі посли мали би добиватися тої волі, коли, по словам редакції „Правди“, всякі промови в палаті ради державної, то промови zum Fenster hinaus, даремні, а значить і непотрібні (ст. 342)

Що давнійші рускі провідники й посли, як напр. Адольф Добрянский і богато інших, служили абсолютизмови, се звісно всякому, хто бодай поверховно знає австрійску історію, особливо від 1848 р. Та то були рицарі з під темної звізди, провідники москвофільскої партії, що й тепер за один милий погляд, за одно ласкаве слово готові віддати всі політичні свободи разом з усім народним добутком. А се-ж говорить „Правда“, котроі редакцію тут веде д. Алекс. Барвінский, один з починателів украйінского руху в Галичині в 60-ті роки, один з найвидніших народовців, тих самих, що й доси так критикують москвофільских провідників! Наведені повисше слова редакції „Правди“ значать ні більше ні менше, як тілько те, що для жителів Австрії найкрасше булоби, як би зовсім скасовано раду державну і ввесь конституційний лад та

вернено в часи абсолютизму перед 1848 р. коли воля правительства значила все. Як на архибатька „нової ери“ д. А. Барвінского, то се зовсім консеквентно. Нас дивує тілько, по що д. Барвінский дав ся вибрати на посла, коли так був переконаний перед виборами, або, коли до такого переконаня дійшов аж під впливом всемогучого Відня, то чому д. Барвінский перший не зробить рішучого кроку для здійсненя свого ідеалу — чому не зложить мандату?.. За тим, ми мусимо звернути увагу редакції „Правди“ на те, що ві задушевний ідеал і доси панує, в чистім виді, в Росії. Там і доси воля Батюшки значить усе, і та воля так тісно сціпила „ріжнородні народности і краї в одну цілість“, що ті аж пищать зі щастя.

Українські угодовці повірили польским панам, що власне парляментарна Австрія виведе й Україну з „московскої неволі“, і речником того напрямку поставили „Правду“. Тимчасом виходить, що „Правда“ іде в Австрії остаточно до того, в чім Українці від давна „благоденствують“. І се робить письмо, що бучно звеся органом „всеї Руси-України!“ Та так лихо не є: власне недавно загал Українців одної з більших мисцевостей велів переказати в Галичину, що не має з „Правдою“ нічогісінько спільного. Сподіємося, що й в інших місцевостях України старші Українці прозрять і навіть запротестують против угоди, котра, як видно найкрасше з сего прикладу, куе пута й для них навіть в такім разі, якби їх визволено з під Росії. Завважаємо, що названому загалови, навіть українські архиугодовці бояться показати „Правду“ — такі вони певні, що провалились би з нею скандально. А куди ж то вони дінуться з маєвим випуском?!... М. П.

Нова еволюція серед москвофілів.

III.

Тут зважуємося подати звістку про відбуте 19 л. мая с. р. поминки 20-тих роковин істнованя льв. „Академического Кружка“, хоть майже все, що вийшло публично від бесідників „Кружка“ та їх старших опікунів як в загалі цілий обхід носили на собі пятно рутенщини. Відправа в церкві волоскій, що розпочала торжество; повитанє зібраних на обіді у Штадтмілера словами „Христос воскресе“ головою „Кружка“, відспіванє сего привіту три рази; благословенє їди й їдців; промови старших москвофілів, як дра Ів. Добрянского, що зводилися до коськаня опозиції „Кружка“ й просьби, щоби не виступала против свого „старшого покоління“, держалася рутенских ідеалів та святощів; відповіди кружкарів, як д. Ропіцкого та промови відпоручників обох москвофільских „Буковин“ — віденьскої й черновецкої — в котрих запевнювано, що москвофільска молодіж не походзнеся з битого шляху, або кидано туманні фрази про рускість з ві „ідеалами“; деклямації ветерана Акад. Кружка, таких заплісніліх віршів, як „О чемъ шумите вы, народные витіи“ та Хомякова „Не гордись“ і т. і. — все те зробило на нас таке вражінє, як коли би невіруючий чоловік, після кільканацятлітного пробутку на сонічнім дворі, впився раптом у темнавій церкві з ві, нехай і поетичними та чулими, а все таки пристарими церемоніями та примовами, що не мають нічого спільного з житєм, навіть таким, яке йде від самого першу серед народовців. Та се наше вражінє трівало не довго. Роздивившися близше в тих сумерках, ми й тут побачили все ж таки живих людей. Особливо показалося се серед тих промов, що зачепили живі реальні справи.

Першу таку промову мав голова українского „Академічного Братства“, запрошеного до участи в торжестві, д. В. Охримович. Ось та промова.

„Світлий Зборе! І ми, представителі другого товариства академічного, в котрім скупляєся руска молодіж, товариство Академічне Брацтво, витаємо Вас, Товариші, з вашим веселим святом! А витаємо Вас словами знаменитого великоруского поета Некрасова:

Покуда
Невидно солнца ни откуда,
Стыдъ съ талантомъ твоимъ дремать;
Стыдней въ годину слёзъ и горя
Красу долинъ, небесъ и моря
И ласку милой воспѣвать!

„Сі слова великоруского поета дуже легко даються приложити до рускої молодіжи. Встид, щоби вона дрімала, щоби нічого недумала і публичними справами незанимала ся, або що найбільше всі свої змагання звертала на особисту карієру, щоби опісля могла ціле житє перележати на софі по смачнім обіді! Та ще встиднійше, коли в часи загальної і всесторонної нужди нашого народу молодіж наша, а ще більше старші сварять ся і перечать ся за марниці і дрібниці, за правопись та знаки вимерших звуків. Сумно, коли люде для відмінних поглядів язикових і етнографічних відмовляють собі взаімно чести, доброї волі і патріотизму, часто зовсім несправедливо. Сумно, що у нас богато спорило ся і писало ся проте, як треба писати, а дуже мало писало ся путьного по малоруски, а зовсім нічого по великоруски. Сумно, що перечиться за великоруску і за українску літературу, а ані одної ані другої незнаєся. Нерозумію також, длячогоби тоті, що мають ріжні погляди язикові та етнографічні, мали вести інакшу політику у нас, в Галичині? Сумно то, однак я непромовляю за згодою; я ще за ніякою згодою в своїм жи ю непромовляв Де є незгода, там є причина незгоди, а доки причини незгоди не усунеся, даремне і непотрібне штучне годженє того, що погодити недасть ся. За зго

дою промовляють ті, котрі немають відваги боротися і котрі боять ся роскривати рани. В боротьбі противно вироблює ся характер, вироблюють ся пересвідченя. Ми нехочем усувати боротьби: ми хочем тілько, щоби боротьба була чесна і розумна, та щоби обмежала ся тілько на ті поля, котрі йій належать ся: на полі етнографічнім і літературнім та щоби борба та вела ся радше фактами, як лайкою. На тих полях знов, на котрих є можливий спільний труд, хочемо спільно і згідно трудитися.

„Передовсім повинна вся молодіж руска спільно трудитися над економічним піддвигненем нашого народу.

„Мушу зазначити, що під економічним піддвигненем ми розуміємо радикальний демократизм, змаганє, щоби в нашім краю настали такі відносини суспільні, які суть в краях західної Европи, бо чи скорше, чи пізнійше вони мусять настати, а чим настануть пізнійше, тим гірше для нас.

„Ми хочемо знати не тілько нашу минувшість і нашу літературу, але також і те, куди діває ся наша кров і наш піт, куди діваються ся наші гроші, чому наші мужики працюють, а преці живуть нужденно, чому в нашім краю панує культурна і політична нужда.

„З економічним станом суспільности тісно вяже ся стан політичний і культурний. На полі демократичних змагань проявили ся вже перші проби зближеня межи рускою молодежію обох таборів, а що вони проявилися як раз в 20-ті роковини заснованя обох товариств, то я уважаю за добру ворожбу.

„Друге поле, на котрім вже молодіж фактично зближилася, то російска література. Може бути, що воно несподіванка те, що я сказав. Але дійсно: в шафах нашої бібліотеки більша половина книг, се твори російских писателів. Твори ті суть на скрізь поступові, проняті демократичною ідеєю, оживлені здобутками новійшої науки: вони сильно відбивають від того, що писало ся і пише ся в Галичині. Великі геніі російскої літератури, як Тургенев, Достоєвский, Толстой, Чернишевский, Добролюбов, Щедрин і инші, були нашими учителями; йіх ідеї і погляди стали ся в великій части нашими поглядами, нашими ідеями. Вони научили нас дивити ся на жите і розуміти его. Йіх твори були для нас дуже поучаючі.

„Такий Тургенев, Толстой, Добролюбов, Чернишевский, Щедрин — се горожане великої, могучої держави. Вони знали про могучість і велич своєї держави, про свою національну независимість; вони чули ся горожанами і патріотами: а преці в йіх письмах ми небачимо величаня тої могучости, і супокою: ми бачимо в них то якусь глибоку тугу, мелянхолію, то знов йідку сатиру і всерозйідаючу аналізу. Видко, що найбільші горожане найбільшої держави не чулися щасливі: вони розуміли, що внішна могучість і независимість держави зовсім не дає щастя, доки ей горожанам відносини в ей внутрі не суть справедливі, не суть такі, яких вимагає щастє одиниці, щастє народів.

„І ми бачимо, що російскі писателі не величають російскої держави, а натомість домагають ся „хоть куцої, а всьо же конституції“. Ось що ми научили ся з російскої літератури, і як скарб дорогий у серцю носимо. Ми в Росії бачимо дві сили: з одною симпатизуємо, другу ненавидимо. І если яке бажанє можемо при сій торжественній нагоді висказати, то се — щоби серед молодіжи з „Академического кружка“ поступові ідеї російскої літератури як найшвидше і як найбільше розширяли ся і щоби тим чином „Академ. кружокъ“ фактично поступав“.

Всі москвофільскі бесідники, котрі говорили про „Акад. кружокъ“, старалися доказати, що він був, є і повинен бути однакий —консервативний. Як свідок розвою „Акад кружка“ забрав голос підписаний[1]) і, зачінаючи за піднесений в его честь одним з радикалів Ак. Кружка, д Вергуном, тоаст, як редактора независимого „Народа“, — став виказувати, що се не так, що „Акад. кружокъ“ проходив ріжні еволюції. Одна з перших і найбільших таких еволюцій Кружка відбулася за підписаного, в половині 70-тих років. Именно, під впливом з Украйіни, підтриманим російскою літературою, повстала в Кружку, навколо редакції „Друга“, органу товариства, перша купка руско-украйінских радикалів, що небавом перетягла була на свій бік не тілько більшу половину членів „Акад. Кружка“ а й ціле народовске акад. тов. — Дружній Лихвярь, попередника теперішного „Акад. Братства“,— котре в половині 1876 р. розвязалося і вчинило з Акад. Кружкомъ одно товариство, що ставало на зовсім новій основі — пошанованя для фізичної праці, для руско-украйінского чорнороба.

Переставивши так точку тяжести своїх змагань з поля формально національного, правописного іті. на поле соціальне, передові люде „Ак. Кружка“ доразу рішили про себе й довголітні етнографічні та язикові спори між Русинами. Маючи на меті матеріяльне і духове двигненє галицко-руских чорноробів, тодішні члени „Акад. Кружка“ взяли б основу своєї діяльности живу мову тих чорноробів, тоб то руско-украйінску, таку, яка панує в Галичині, хоть, з другого боку, не стали цуратися й російскої мови й літератури, противно, тим пильнійше ей студіювали і навіть допустили були в „Друзі“ й живу велико-руску річ, щоби з нею познакомити Галичан і таким чином убити всяку середину — рутенску літературну й суспільну мертвеччину. Був то дуже цінний засновок ширшої рускої організації, засновок зовсім нової рускої партії, котра, якби була далі розвивалася, то неможлива була би ніяка „нова ера“. На лихо, та союзна організація молодіжі обох таборів, для спільної праці над двигненем

---

[1]) Подаю тілько головну суть своєї промови. Цілої промови годі подати, одно через те, що вона надто довга, — найдовша з усіх сказаних на комерсі, — а друге через те, що ей годі й відновити точно, бо була говорена без приготови і, розуміеся, ніким не була нотована. Завважаю тілько, що окрім поданого тут я розказав досить докладно історію еволюції в мині самім і в моїх товаришах, нашу долю за наші виступи в оборонї рускої чорноробства, історію „нової ери“, при чім, звісно, критикував ей, як і рух народовский загалом. Сі всі факти й погляди наші на них, звісні з „Народа“ й попередних наших статей і вже через те годі йіх тут повторяти.

рускаго народу, була розбита властями й рускими „старшими поколінями“ обох таборів, москвофільского й народовского, і головно власне першого, котрі накликали на новий „Акад. Кружокъ“ поліцію, завдали провідників нового руху в тюрму, поставивши їх, таким чином, на довгі літа, в зовсім безправний стан, а більшість членів „Ак. Кружка“, для котрих дорожша була власна карієра, опять розігнали на оба боки, при чім найбільше молодіжи, навіть чисто кружкарскоі, перейшло на бік народовців, що тоді вперше виступили з заявами своеі вірнопідданости. Провідники нового, соціяльного руху пішли ще далі, не лякаючися переслідовань, хоть се їх зовсім було відбило від рускоі громади, на обопільну шкоду і для них самих і для рускаго загалу. Все ж таки радикальний руско-украйінскій напрямок уже не пропав і мало-по-малу став вибивати своє пятно на цілім рускім руху в Галичині. Помогла тому політика, якоі хопилися супротів Русинів їх вороги, котрим ходило тілько о те, щоби збити всіх Русинів з легальноі позиції, і котрим задля того як раз були на руку виступи москвофілів і народовців против радикалів, і в загалі система доноцицкоі боротьби між старшими Русинами. Радикали — то була перша руска опозиція. Небавом повстала й друга. Вийшов на всі боки скандальний процес москвофілів за зраду головну 1882 р. і дійшло до того, що всякого чеснійшого Русина, що домагався яких небудь політичних прав, стали вважати і соціялістом, і украйінским гайдамакою, і шизматиком та москвофілом-панславістом — в одній особі. З того вийшов довгий ряд процесів руских людей, особливо селян то за соціялізм і безвірство, то за гайдамацтво, то за православіе й москвофільство, то за все разом. Русини всіх верстов і партій фактично впинилися були за границями права, і се опамятало галицко-руску інтелігенцію, навіть народовців, що також пристали до опозиції. Гал. руска інтелігенція порозуміла, що сама до того довела, своіми поступками, та викопала гріб для будучности рускоґо народу в Галичині. В сім почутю, 1889 р Русини всіх верстов і таборів, вибрали, спільною боротьбою, 16 послів соймових — народовців, москвофілів, радикалів, інтелігентних і мужиків, — котрі цілим рядом звісних інтерпеляцій в обороні політичних свобід Русинів усяких верстов і партій, знеслися були дуже високо в очах не тілько Галичини, а й цілого політичного світа. Соймові рускі посли стали були на едино розумну дорогу — *недопущеня ворогів до рішаня їх домашних спорів, а за те вибореня повного простору для того, щоби Русинам можна було свобідно розвиватися та рішати ті спори між собою.*

Та, тут і вискочило те, що власне сиділо в деяких руских послах, як і в рускій суспільности загалом. Налякавшися тоі грізноі політичноі сили, яку Русини, поступаючи так, могли були розвити, вороги постаралися розбити сі в засновку, і вийшла нова ера — продаж політичних свобід за марні користи для одного табору, на шкоду всіх інших таборів, на шкоду загалу. Нова ера, одним махом, знівечила те добро, яке були придбали Русини довгим рядом розчарованъ і терпінь — терпимість між Русинами та *солідарну оборону політичних свобід*; вона мусіла викликати між рускими партіями формальну війну, і на довгі літа відсунула можність порозуміня власне між народовцями і радикалами.

Та, нова ера зробила й одну прислугу. Вона, так сказати, *перерила рускій гній до самого споду* — показала всю нужденність т. зв рускоі інтелігенції обох таборів (у народовців-угодовців, цинічне прислугуване всяким реакційним силам, у старших москвофілів, именно духовного стану, крайню полохливість та політичну бездарність). Нова ера переконала всякого, що та руска інтелігенція неспосібна до дальшого проводу над руским народом; що руску організацію треба починати новим людям на нових, радикально-поступових основах — так, як се став було робити союзний „Ак. Кружокъ“ у 1876 р. і як се й тепер починаєся робити серед молодіжі всіх таборів, котра рішучо хилиться до радикалізму. Треба тілько не спускати з очей головноі завдачі того напрямку — економічного й духового двигнення руско-украйінских чорноробів, їх правдивоі просвіти в зрозумілій для них мові, їх крішкоі організаціі; треба тій справі посвятити всі свіжі сили, а тоді з Русинами будуть числитися всі, тоді Русини вчинять силу в усякій можливій політичній комбінаціі, і не страшні для них будуть ніякі „нові ери“.

Відповідаючи на увагу д. Роніцкого про те, що справу політичноі волі в Росіі, треба оставити на боці, — підписаний підніс, що ніяк сего робити не слід, бо-ж справа політичноі волі в Росіі важна не тілько для наших братів на Украйіні, а й для самих Великорусів, як і для всіх народностей Росіі — від неі залежить розвій народних мас. І коли зібракі признають, що треба спільно боротися за політичні права для Руси в Австро-Угорщині, то проста консеквенція вимагає, що би вони то само робили й супротів Росіі. Бесідник, хоть сам по переконаню й по праці, Украйінець, не скаже, щоби в почутю спільности Украйінців з Великорусами було щось зрадливого, нечесного; овшім, має обі нації за рідних братів, треба тілько, щоби один брат (Великорус) не казав другому: „ти не смій говорити й думати інакше, як я!“ *Треба, щоби Русинови-Украйінцеви в Росіі свобідно було висказувати своі думки й робити після свого найліпшого переконаня*, — одним словом, треба в Росіі політичноі волі, то тоді й взаємини між Украйінцями й Великорусами підуть природною дорогою, і одні й другі будуть тим, чим бути можуть. Бесідник не бачить нічого нечесного і в безкорисним змаганю чесно переконаних Русинів до спільности з Великорусами, бо ж може бути, що колись усі Украйінці й Великоруси будуть уживати одноі літературноі мови, котра мабуть не буде теперішна російска літературна мова. Але за для сего власне *треба праці* над розвоєм руских народних мас, украйінскоі й великорускоі народности, в їх живих мовах, а маючі та просвічені маси самі рішать і ті дальші язикові та етнографічні спори. Бесідник переконаний, що в рамах украйінскоі та великорускоі мови є праці для украйінскоі й великорускоі інтелігенціі, праці хоть би виключно над популярними літературами, — на сотки літ; тілько ж допускає, що

російська мова й література може бути принята тою частиною руско-українскої інтелігенції, котра так переконана, то б то русофільскої. Бесідник знає й шанує і російску мову й літературу, бо сам на ній зріс, але звертає увагу на те, що на него й его товаришів, як і на іншу славянску молодіж, зробили вплив тілько передові представителі тої літератури, як Бѣлинский, Добролюбов, Чернишевский і інші, та що й для народної праці москвофілів може бути корисна тілько та передова російска література, передовий напрямок загалом. Коли у нас і де инде можливе й корисне москвофільство, то тілько передове, то б то таке, що йде за поступом часу і задля остаточної цілі — тотожности з Великорусами — не зрікаєся праці над власним народом, праці в его живій мові і способом для него як найприступнійшим[1]). Бесідник закінчив тоастом на зріст і спільність поступовства на всій рускій землі, то б то на Украйині й Великоруси.

Найкраща, найживійша промова з москвофільского боку, була промова дра В Дудикевича, молодшого москвофіла, бувшого голови „Ак. Кружка“ і потім „Буковини в Відні. Він говорив чисто по російски, як намагали робити й молоді москвофіли (інші москвофільскі бесідники говорили або по рутенски, як др. Добрянский, або чисто по украйінски, як д. Марков) Др. Дудикевич скритикував усе, чому наші Рутенці обох таборів поклонялися від 1848 р., увесь сервілізм на всіх можливих полях, так, що з тих рутенских ідеалів не остався камінь на камени Загалом сказавши, в стосунку до нашої рутенщини, річ дра Дудикевича була наскрізь руйнуюча, — жаль, що тілько в один бік! Окрім того, й позитивного др. Дудикевич не дав нічого, хиба те, що для нас головне діло не в радикалізмі, не в соціальних справах, а в народности, що Русини де в чому мусять бути консерватні, хоть „какіе же мы консерваторы?“ спитав він патетично, і врешті, що славянский світ, — осібний від західного і в нім наше спасенє. Річ дра Дудикевича була дипломатичною полемікою з моєю промовою і він випив за здоровле всіх чесних Русинів, то б то й консерватистів.

Найчуднійше було те, що др. Дудикевич почав свою промову вихвалою підписаного „хоть може й ворога, за „чесне переконанє й пожертвуванє для ідеї“. Др. Дудикевич повторяв се перед тим і після того кілька раз підчас інших промов, ставлючи мене в примір зібраним. Окрім того, власне Дудикевич головно не позволив Маркову й деяким іншим старшим москвофілам перебити мене, коли я став говорити про політичну волю в Росії, — домагаючися свободи слова, в чім его піддержали й молоді члени Кружка Деякі старші москвофіли стали нетерплячі ще тоді, коли я став говорити про поступовий напрямок у російскій літературі й суспільности і напирали, щоби я кінчив — очивидячки, ходило їйм о те, щоби не підбивати против них опозиції „Ак. Кружка“, котрій справді виступ мій і д. Охримовича мусів додати відваги. Після моєї промови ухвалено, що не вільно говорити більше над пять мінут, та відступлено від сеї ухвали зараз, коли став говорити др. Дудикевич.

Зрештою, піднести треба, що свобода слова в загалі на цілім комерсі не була нарушена ані раз, і що загал москвофілів, навіть старших напр. дуже рясно оплескував мою промову, хоть у ній було чимало терпкого й для нашого москвофільства, і навіть старші москвофіли надто радо приймали мене, свого ворога, про котрого ще перед новою ерою не могли й подумати без скреготу зубів. В усім сім ми усе таки бачимо поступ-терпимість там, де сі доси було найшенше, хоть певне, що воно вийшло з теперішної прибитости старших москвофілів, сказати би навіть, безправности, та з ненависти до угодовців.

В загалі, хоть старші москвофіли показували на торжестві велику радість, то всеж таки й на нім виявилася їйй слабість: на 1300 запрошених гостей, на обіді появилося може яких 30 люда, між ними зовсім мало найстарших і всего на всего два попи, єдині відважники, що не побоялися наразити на неприємности.

---

[1]) Ми вже нераз підносили, яке москвофільство, то б то яке почутє спільности Русинів з Великорусами, вважаємо навіть за корисне для австро-угорскої Руси, раз сей напрямок не може вимерти навіть при теперішних політичних обставинах. Доси москвофільство серед австро-угорских Русинів шкодливе було в справі літературній не тим, що змагалося приняти російску літературу, а тим, що не приняло сі бай не пізнало сі справжних представителів, — крайних демократів і поступовців, — та тим, що старі москвофіли пальцем не рушили для тої спільности, — не працювали, як слід, на розвитком місцевого елементу в его мові йті, ба навіть зовсім покидали таку працю, коли тілько рвалися до готового хліба — російскої мови й літератури. Молодше москвофільске поколінє вже тут поступило: вчиться рос. мови пізнає російску літературу, і радо пристати до прогресивних російских напрямків. Тілько ж і воно ще доси не розуміє, в чім той прогрес, коли его застосувати до місцевого грунту? Молоді москвофіли і доси навіть не заявили, як же вони думають працювати в користь місцевої рускої людности, в якій мові, яким способом? Коли вони щиро й безповоротно касують усяку середину, то для праці над народною просвітою, для популярної літератури і в загалі для своїх зносин із народом, вони мусять приняти живу місцеву мову, — інакше вони не будуть мати ніякої точки опори і пропадуть так як старі москвофіли, і для місцевого народу, і для російщини, котру можна розвивати тілько розвиваючи місцеві елементи без огляду на те, що з того колись вийде. Для праці над розвитком місцевої людности, молоді москвофіли мусять, по нашому, приняти навіть радикальну фонетику, як се до-разу зробили ми 1876 р. - бо етимологія то власне маска середини-рутенщини; словом, нашим молодим москвофілам прийдеся заняти коли не таке саме становиско, як ми, давнійші радикали з „Ак. Кружка“, то бодай таке, як Костомаров і такі інші общеруси в Росії: для інтелігенції — російска мова, російска література з ей правописю, для руско-украйінского народу — его жива мова з фонетичною правописю, принятою в усій Росії навіть велико-рускою інтелігенцією. Tertium non datur. Так ми завше розуміли живе літературне москвофільство, таке, котре могло би мати навіть великий вплив на руско-украйінский народ Усе інше мертвеччина, навіть знанє й признаванє найпоступовійшого з рос. літератури, без рівночасної праці над піддвиганєм місцевого елементу Розуміється, що таке — ми радимо тілько тим інтелігентним Русинам, для котрих усе в російщині. Самі ми, і теоретично й практично, беремо руско-украйінску працю далеко ширше і не тілько маємо за шкодливе істнованє літератур для інтелігенції й народу на двох мовах, а й істнованє на тій самій мові двох літератур: для інт. і для народу. Запевне, що молоді москвофіли, признавши російску й живу малоруску літературу бодай „для домашняго обихода“ рішили би сю справу формально, хоть і радикально. Далі, треба би потолкувати про зміст їйх літературної діяльности, — справу далеко важнійшу від першої. Та тоді би вже лекше про се толкувати. М. П.

Тіж попи, що прийіхали на вечерок із родинами, по найбільшій частині боялися показати на салі Народного Дому, а ховалися по закутках, коло столиків з картами і т. і. На салі ми бачили всего кількох попів, між ними й дра Ом Огоновского, що явився тут очивидячки з сімейних поводів. На вечерку було досить мало людей.

Окрім того, ми до-очне переконалися, що й молодіж москвофільска далеко не вся зі своім „старшим поколінєм“, що все, що писав у „Народі“ про „Ак. Кружокъ“ д. Яворский — правда. Ми вперше особисто пізнали тих молодих людей — дуже симпатичних, по переконаням майже зовсім радикалів. Вони досить голосно протестували на комерсі против усякої консервативної, церковної чи против-соціальної фрази москвофільских бесідників, а з другого боку дуже прихильно приняли промову мою й д. Охримовича, запевняючи, що ми сказали те, що вони мали сказати, та поки що сказати не могли. Опозиція мала власне виступити на торжестві і прилюдно зірвати зі старими. Вже була готова програма й промова, котру мав виголосити один з найсимпатичнійших молодих кружкарів, — та програма попала в руки одного з реакційників, що зараз побіг з нею до руского Касина в Народнім Домі; там нароблено крику на молодіж, загрожено, що в такім разі викинуть „Ак. Кружокъ“ із безплатної кватири Народного Дому, повідбирають усім опозиціоністам стипендії й т. і. В кінці пущено між молодіж пострах перед поліцією — всі примірники програми знищено, і покинено думку опозиційного виступу, — допущено до официальної промови, в імени Кружка, бувшого голову д Ропіцкого, і все пішло так, як ми росказали. Нас запевнювано, що головно економічна залежність „Ак. Кружка“ та его поодиноких членів від „Народного Дому“ і т. і. здержує опозицію, — що вже тоді мала чинити більшість, — від публичного зірваня зі старими і федеративної злуки з рускоукрайінскою радикальною молодіжю. Факт се дуже сумний. Він кидає тінь не тілько на тих, що негодяться зі старшими москвофілами і не можуть зважитися на крок гідний переконаних молодих людей, а й на тих, котрі запевняють, що зовсім годяться зі старими, бо виходило би, що вони роблять се і для матеріяльної вигоди Що старші москвофіли, ті що мають тепер у своіх руках „Народний Дім“ та Ставропигію з йіх фондами, роблять такий напір на молодіж—се факт, що пробивався і в промовах дра Добрянского та Маркова, котрий заявив, що якийсь добродій зложив на его руки 600 зр. на запомоги для тих кружкарів, що хотілиби здавати докторати, щоби мовляв витворити світску, незалежну інтелігенцію, бо й духовенство ненадійне. Тількож, якби старші москвофіли подумали глубше, то й побачилиби, що такий стан некорисний для самого москвофільства, бо ану-ж ті заклади та фонди виховзнуться вам з рук або й допадуться в руки ваших противників? Що тоді буде? Де тоді впиниться ваша молодіж?! А звісні круги вже почали йти до того, щоби вам відібрати „Народний Дім“ і т. і

На всякий случай, чеснійші старші москвофіли повинні вмити руки від матеріяльного примусу молодіжі — держатися сяких чи таких переконань, а чесна молодіж повинна зовсім визволити від такої залежности свої переконаня й виступи, все одно, які би вони не були — поступові, чи консервативні.

Нашій опозиції з 1875-77 рр. і на думку не приходило, робити свої переконаня залежними від яких небудь матеріяльних користей, — а де-ж кількаиацять літ поступу в „Акад. Кружку?! Нагадаємо „Ак. Кружкови“, що колись і „Дружній Лихвярь“ і далі „Акад. Братство“ були залежні від народовскої „Бесѣды“ і т. і. та остатне визволилося від тої залежности, стало о власних фондах і силах і тілько тоді стало й морально самостійне. Так мусить бути і з „Ак. Кружкомъ“. Що-ж до другого, то ми радили би ми дотичним старшим москвофілам і деяким йіх прихильникам із кружкарів, не кликати на поміч против опозиції — поліції. Се меч обосічний, як показала довга історія від 1875 до 1882 р і далі. Таке поступованє деяких москвофілів тим невмісніше, що опозиція „Ак. Кружка“ не задумує нічого нелегального, а тілько змагаєся наперед після того правила, після котрого всяке молоде поколінє повинно йти далі від старшого і мати на те повне право.

Наше справозданє було би далеко не повне, якби ми не згадали про недостойні виступи деяких польских і руских газет (Przegląd, Народна Часопись, Діло) против торжества, на котрім-ді проявилися змаганя до відірваня Галичини від Австрії і т. і. Нічогосінько такого не було; противно, найдалі йдучий з москвофільских бесідників др. Дудикевич заявив, що Галичанам не слід іти під Росію, вже хотьби через те, що там „эдакой сволочи не нужно“. „Народній Часописи“, котра подала на ювилейників-богословів формальний донос, се може й до лиця, хоть сумно, що се сталося за редакторства д. Кахникевича, народовця, за котрим ми такого гріха не знали, але чи „Дѣло“ що виграє, повторяючи ті доноси та додаючи й свої, сумніваємося. „Дѣло“ й так уже заплатило собі, насміявшися над торжеством і над людьми, що на нім були, при чім, своім звичаєм, і понабріхувало. Так напр. „Дѣло“ каже, що буцім то підписаний сидів на почетнім місці, зараз коло д. Дідицкого та дра Добрянского. Що хотіло „Дѣло“ сею бріхнею сказати — чи донести своій публиці на москвофілів за те, що вони вже сидять рядом із найярійшим соціялістом, чи донести на руских радикалів за те, що йіх люде сидять рядом із найярійшими москвофілами, чи що інше — годі зміркувати, при загальній загадковости „Дѣла“. Що „Дѣло“ думало при тім щось непевного, виходить з того, що воно умисне не сказало, що підписаний був колись членом „Акад. Кружка“, і в такім характері брав участь у торжестві, хоть д. Белей се дуже добре знає і повинен розуміти, бо й сам тоді був членом „Ак. Кружка“ і товаришем підписаного в тім поступовім руху, про котрий я бачу зовсім умісно росказав теперішним членам „Акад. Кружка“.

Згадуючи про мою промову, за „Галицкою Русю“, Дѣло зовсім пропустило поданий там зміст і головне з ей характеристики, і виставило ей тілько як „живое изображеніе такъ сказати.. безголовья“ (звісно, як для кого). При нагоді Дѣло не забуло підчеркнути, що др. Павенцкий, полемізуючи зо мною, навчав мене про те, що „соціальныи вопро сы не должны исключати вопрсовъ

національныхъ", — коли тимчасом і д. Белей добре знає, що говорити таке передомною, значить виломлювати отворені двері. То само треба сказати й про другий закид, який мінї зробив д. Павенцкий, про те, що ми буцім то зовсім не цінимо духовоі праці. Я відповів єму, що власне ми перші стали кликати руску інтелігенцію в Галичині, щоби вона всі свої духові сили, ввесь свій духовий добуток, придбаний тілько при праці наших чорноробів, посвятила тим чорноробам. На лихо, духовий добуток гал. р. інтелігенції не наддо цінний, а чорноробів вона по найбільшій частині й доси годує ще й з того послідю, думаючи, що вони або не варті ліпшого, або би ліпшим удавилися...

Такі научки, давані нам з ріжних боків прекумедні. Народовці й москвофіли мають нас за крайних космополітів та виводять против нашоі діяльности на Руси-Украйіні, найтяжші пушки — свої „народні святощі", під котрими, звісно, одні й другі що інше розуміють; тим часом російскі й польскі соціалісти стародержавники мають нас за крайних націоналістів-сепаратистів і виводять против нас свої „космополітизми". Поряд з тим, ті самі рускі націоналники обох таборів закидають нам раз те, що наші змаганя крайне матеріялістичні, практичні, то знов те, що вони надто ідеальні — такі, що йіх можна буде ввести в житє аж тоді, „коли люде будуть ангелами". Отже одно й друге доказує тілько, що ми р. укр. соціялісти чи радикали, стоімо на такій точці, котру всякі націоналники та ніби то інтернаціональники, всякі ідеальники та матеріяльники зрозуміють аж тоді, коли до грунту пересиплють свої понятя про націоналізм та інтернаціоналізм, про матеріялізм та ідеалізм.

Та, зрештою, ми бачимо, що тепер між Русинами-Украйінцями іде жвава еволюція, що опрокидає всякі старі, нестійні „народні святощі" і думки про них а натомість ставить нові, і сим як найкраще доказує, що й наша національність є живий організм, спосібний поступати-розвиватися, а не на віки скреплий, як би бажали наші самостійники обох таборів. Ми, радикали, можемо бути горді, що в тій ломці старого та установі нового серед руско-украйінскоі національности — ми граємо діяльну ролю

ДОДАТОК Написавши се, ми прочитали передову статю Дѣла в 113. ч., в котрій слушно виказуєся, що коли брати на увагу такі публичні москвофільскі виступи, як у Празі, на зіїзді славянскім, та у Львові, на торжестві „Акад. Кружка", — то між руско-украйінскою радикальною молодіжю і москвофільскою справді не може бути нічого спільного. Думаємо, що опозиція „Акад. Кружка" й віденьскоі „Буковини" зрозуміє сю критичну для неі хвилю, і не дасться довше держати на воловоді реакції, хотьби й архирусофільскоі. В тій самій статі Дѣло перше набріхує на руско-украйінску радикальну молодіж, що та буцім то служила москвофілам за орудє против народовців, і зараз же примазуєся до тоі-ж молодіжі, називаючи єі „своєю". Очивидно: коли гора не хотіла йти до Магомеда, то Магомед мусить іти до горі — коли Дѣло побачило, що Украйіну репрезентувала в Празі тілько радикальна молодіж, бо народовскоі тепер загалом нема, — то угодовский орган мусів обернутися до опльованоі ним молодіжі. Чи тілько та молодіж обернеся до угодовців? се велике питанє. Зрештою, про взаємини між Дїлом і нашою молодіжю пише осібно т. Охримович. Ми піднесемо тут тілько факт, що від недавна вся редакція Дѣла обсаджена самими радикалами, котрими комендує екс-радикал д. Белей, побиваючи радикалізм. Сей факт свідчить з одного боку про те, що народовство зовсім падає, так що дасть бі своіх людей навіть для праці в Дїлі, а, з другого боку, про те, що організації руско-украйінскоі радикальноі партії ще дуже богато хибує. Се ж доконечне, бо праця радикалів на народовство — річ неприродна й шкодлива. Розуміється, що так само неприродна й шкодлива для поступу була би йіх праця в „Галицкой Руси" і т. і. Зрештою, треба піднести, що, як се завше бувало, коли радикали працювали в Дїлі й т. і., так і тепер Дѣло, під напором радикалів стає трохи ліпше — менше в нім патріотичноі бляги, натомість більше цікавійших статей про економічні й т. і. справи тай опозиція Дѣла против угодовства очивидячки росте: вже починаєся критикувати руских послів, домагаєся від них сего й того. Тілько, з яким же чолом редакція твердить, що опозиційна печать, тоб то наша радикальна й москвофільска перешкоджає послам робити краєви добро?! Ні, добродії, без неі, без опозиційноі печати, не тілько що не було би вашоі опозиційки, а ви самі марно потонулибисте в болоті „новоі ери". Та таки й потонете, хиба би Вас витягли радикали, радикальна молодіж. Тілько-ж дурна би вона була, дурна, якби схотіла марнувати силу на таку роботу, замість обернути єі на власну організацію й безпосередну, самостійну працю над народом.

М. Павлик.

Штундарі в Росії й крокодильскі сльози в Галичині. Останними часами газети рускі й польскі, навіть урядові, приносять часто звістки про утиски, які уряд російский робить і задумує проти т. зв. штундарів на Украйіні, безпопівскоі евангельскоі віри, котра пішла від европейских баптистів. Ті утиски не тілько не людяні, а глупі навіть з погляду церковно-російского, бо звіснож, що не тілько ніколи не можна було знищити яку віру поліцейскими утисками, а противно: вона через те більше ширилась. Та нас дивує, чого се рускі й польскі угодовскі газети нарікають на російский уряд власне за штунду? Ми 1878 р. видали книжечку: Нова віра на Украйіні, в котрій подали переклад статі про штунду з петербурскоі часописі „Отечественныя Записки", — значить статі, дозволеноі навіть російским урядом — так наша книжечка була сконфіскована, власти нас і за таке переслідували, а всякі патріотичні газети тоді нападали на нас і за справу виложену в тій книжечці, як

загалом за наші виступи против „віри батьків“ хоть у користь штунди. Тепер ті панове лютують на россійкий уряд за утиски штунди, — очивидячки, хиба переміннивши свої давні думки. Отже побачимо, що вони скажуть, коли штунда загостить до нас. Нам особливо цікаво буде почути голос „Дѣла“ органу угодовців, що від „нової ери“ особливо опікуються штундарями на Украйіні, бо тепер „Дѣло“ каже, що то власне ми, радикали, ширимо „деструкцію“ в молодіжі й народі...

Програма руского клюбу.

До ряду документів „нової ери“, котрі, коли б їм брати на серіо, моглиб самим новоерникам зробити цілковитий заворот у голові, прибув ще один „Програма руского клюбу у Відні“. По що властиво укладалася і публикувалася та програма — хто єго знає. Бо коли угодовці мали вже поред тим програму, проголошену Романчуком для всего народа, то вона повинна би вистарчити й для клюбу руского, а властиво клюб повинен би „не мудрствуя лукаво“ брати тай виконувати сю програму. Та тимто й біда, що помимо всего шуму зробленого тзв. програмою Романчука всі „новоерники“, а д. Романчук поперед усіх дуже добре бачили, що ся програма — властиво не є жадна програма, а тілько академічна заява певних поглядів, сімпатій та вірувань, і що з тою програмою в руках властиво нічогісінько робити не можна, або, коли хочете, можна робити все, що кому сподобаєся. Що воно справді так було, на се маємо доказ в опублікованім разом з новою програмою справозданю з засідань клюбу руского, де сказано, що зараз на перших сходинах послів, ще у Львові, заким ще й істнував віденьский клюб рускій „припоручено д. Романчукови виготовленє проекту програми“. Справоздане нічого не каже про те, хто домагався нової програми і для чого вона зібраним показалася потрібною, хоч се було б дуже цікаво знати. Так само не видно зі справозданя, щоб хто небудь з зібраних на тих сходинах Русинів трібував собі і другим уяснити, яка се має бути програма і що в ній повинно бути поміщено. Бож, о кілько знаємо практику парляментарну, клюби парляментарні, яко тіла тимчасові, що тривають найбільше 6 літ, не ставлять ніяких широких політичних програм, а тілько, о кілько вони є випливом певної партії, покликуються в своїх заявах на загальну програму своєї партії. Для себеж вони, відповідно до своєї сили, потреб краю і політичних констеляцій, вибирають із програми своєї партії такі а такі конкретні домаганя і кажуть, що не суперечаючись з загальними прінціпами партії, не занедбуючи інших важних справ, які б прийшли на порядок денний, ми отсі іменно справи будемо вважати для себе найбільше пекучими і будемо докладати всіх сил до їх переведеня. Програми такі звичайно й не публікуються; з внесків і промов членів клюбу стає від разу видно, що до чого йде.

Клюб рускій уважав потрібним поступити інакше, а позаяк на уложене і приняте програми повернено аж чотири засіданя клюбові, то мусимо думати, що клюб мав якісь важні причини, щоб поступити іменно так, а не інакше, і що всі подробиці програми були там обговорені докладно, з тим ожиданєм, що будуть же люде се читати, розбирати, будуть тут шукати відповіди на те, що їх мучить і трівожить, ліку на те, що їм допікає і що їх болить — бо інакше по що ціла програма? А тимчасом — ось вам текст програми.

„Програма репрезентації руского народу в Раді державній „Руский клюб“. Стоячи при засадах, згідних з традиціями руского народу, вже в 1848 році висказаних Головною Радою рускою у Львові а в остатнім часі в 1890 році також в галицкім Соймі краєвім, посли руского клюбу в Раді державній, вірні і привязані до своєї рускої народности, до віри і обряду своїх батьків, до австрійскої держави і єї династії, рішучі борці за конституційний устрій і права та свободи ним запоручені, стреміти будуть до національного, політичного, культурного і економічного розвою руского народу, яко окремішної індівідуальности, особливо-ж до піднесеня руского селяньства и міщаньства, стояти будуть за повне переведенє рівноправности руского народу і за права греко-католицкої церкви, і старати ся будуть о придбанє тому-ж народови такого становища в державі, яке відповідає єго історичним і констітуційним правам, єго жертвам і значіню для держави.

„Яко заступники сельских громад вони вступати ся будуть за піднесенє рільництва і дрібного промислу, за рівномірний і справедливий розділ тягарів і податків, за утвореніе дешевого і догідного кредиту, за практичне устроєнє шкіл народних, за удержавненє і подешевленє средств комунікаційних, за виданє добрих законів судових, за введенє скорого поступованя судового, як і взагалі за всі такі реформи, котрі можуть поправити долю селян і маломіщан.

„Члени Руского клюбу бажають мирного і приязного сожитя і співділаня всіх народів і кляс і будуть з їх заступниками трудитися спільно в Раді державній для добра цілої держави і єї народів. А яко заступники Галичини будуть іменно, в припущеню взаімности, в спільних справах краєвих входити в порозуміне з прочими єї заступниками, зглядно з їх парляментарною репрезентацією.

„Члени руского клюбу хотять кріпкого і сильного правительства, котре в рівній мірі узглядняє всі народи і кляси, їх права і дійсні потреби, бере в свої руки посередництво межи супротивностями даючими ся вирівнати і хоронить слабшого і гнобленого. Таке правительство вони і готові підпирати“.

Читаєш отсей еляборят і очам своїм вірити не хочеся Що се таке і для кого воно писано? Адже програма клюбу пишеся попереду усього для самого клюбу, бож для всіх інших людей вона безпредметова. А коли так, то якеж значіне в тій програмі мають торжественні запевненя о вірности і привязаню клюбу до своєі народности, до віри і обряду с в о і х б а т ь к і в (замітьте, що ту вже не сказано „своєі“!) і до австрійскоі держави та єі дінастії?! Чи се і для самого клюбу рускоґо річи такі нові, такі непевні та спорні, що треба їйх вмовляти в себе, вчитись їйх на память, щоб борони господи завтра не забути? Клюб руский мабуть не почуває, що таким вічним, в пору і не в пору, повторюваньем сего катехізму кидає дуже негарне світло на щирість, з якою він сей катехізм проголошує і на минувше своіх членів, котрі колись не носилися так ненастанно з сим катехізмом, а говорили про річи житеві, значить, хіба не були „вірними“, „привязаними“ іті.?

Стаючи на високі котурни навіть там, де говориться між собою і для себе клюб руский зараз на самім початку своєі „програми“ проявляє єі внутрішню пустоту, дає свідоцтво, що він не має властиво за душею нічого справді програмового.

Поміркуймо далі, для кого і по що було клюбови говорити про своє становище до других партій в Раді державній і до правительства? Або се становище випливало з тоі програми, під якою „руский народ“ вибрав своіх послів, а в такім разі ні про що було й говорити, бож детальне означуваня відносин клюбу до інших партій н а л е ж и т ь д о т а к т и к и к л ю б у а н е д о п р о ґ р а м и і може змінюватися відповідно до складу інших партій і до констеляцій політичних, — або воно не випливало з тоі програми, було неясне для клюбу самого, а в такім разі 1) програма, під котроі прапором переводились вибори, не варта нічого, 2) клюб не має права рішати сам напряму свого діланя, але повинен предложити справу своім виборцям, народови рускому і піддатись єго рішеню. Але посли найшли інший вихід. Уважаючи проголошену в соймі і кілька разів опісля змінювану програму тим, чим вона справді є, т. є. збіркою фраз, зложеною і проголошеною на замовленє, вони не завагувалися тепер заступити єі збіркою інших фраз, не дбаючи на те, чи ті нові фрази будуть згідні з собою і з давніми фразами. Рівночасно ж з усердєм неофітів вони не хотіли пропустити ще одноі нагоди, щоби показати себе в користнім світлі перед Поляками і перед правительством, так що програма головно здаєсь бути опублікованою pro foro externo, і се й є головне жерело єі неясности та недоладности. Що до Поляків, то треба сказати, що куртоязія рускоґо клюбу випала доволі нещасливо. Що правда, клюб той ввів тоту новість, що постійне порозуміне з Колом польским „в справах краєвих“ поставив яко точку програмову своєі діяльности. Хто знає, як виглядає таке порозуміне слабого з сильним, хто знає далі, якими способами переводяться ухвали в клюбах Ради державноі, той лехко добачить в тих словах сповненє того, що ми заповідали в „Народі“ зараз по заключеню угоди, т. є. що клюб руский буде мусів стати залежним від польскоґо Кола і то не тілько в справах краєвих, але і у всіх інших найважнійших справах державних. Бо припустім, що прийдесь в Раді державній ухвалювати якусь справу, за котрою би Русини не повинні голосувати (напр яку небудь уставу против Чехів), але за котрою буде стояти Коло і правительство; припустім далі, що справа стане в Раді державній так, що рускі голоси будуть могли рішити за або против — то треба великоі наівности думати, що вони в такім разі будуть мати вільну руку голосувати так, як їйм хочеся. А таких справ може прийти чимало, так що на всякий спосіб залежність клюбу рускоґо від польскоґо Кола не підлежить тепер сумнівови. Примір тоі залежности ми бачили вже на певдалім розгоні Романчука — домагатись в комісії буджетовій одноі гімназії рускоі. Помимо нечуваноґо в історії парляментарній унижена — Романчук і Барвінский просили презеса Кола польскоґо, щоб Поляки позволили Русинам поставити таку резолюцію — Поляки обурились і наробили такоґо крику, що Романчук внесену вже резолюцію мусів узяти назад. Се був перший зразок програмовоґо порозуміня.

Але ставлячи те порозуміне в програму, автори єі очевидно чоґось дуже встидались, бо не назвали виразно Поляків і так дипломатично-канцелярійно закрутили фразу, що годі й дібратися єі змислу. А щоб іще ліпше замаскувати своє становище зглядом польскоґо Кола, вони сказали також про своє становище до інших клюбів: ось, мовляв, не з самим Колом польским хочемо жити в згоді, але й з усіми клюбами! Та тут нещирість і пустота фразеології довела їйх до цілковитоґо абсурду. Клюб парляментарний, котрий бажає „мирноґо і приязноґо сожитя і співділаня всіх народів і кляс“ і хоче спільно з усіми заступниками трудитися“ ітд. — не є властиво клюбом парляментарним, а хіба клюбом глухонімих або автоматів на все киваючих головами. „Мирне і приязне сожитє і співділанє всіх народів і кляс“ — се в наших часах така утопія і нісенітниця, що про неі й говорити встидно. Всякий народ, всяка партія, посилаючи до парляменту своіх заступників, посилає їйх не на те, щоб вони мирно і приязно цілувались та милувались з заступниками всіх народів і всіх партій, щоби в іділічнім спокою брали собі денно по 10 зр., ходили що вечера в Löwenbräu, а днем або сиділи в буфеті або кліпали очима в лавках парляменту. Цікава річ, як представляє собі „репрезентація рускоґо народу“ „мирне співділанє“ заступників шляхти та феодалів з заступниками мужиків з одноґо а капіталістів з другоґо боку або „спільну роботу“ клерикалів з вільнодумцями, назадників з поступовцями, централістів з автономістами? Робота парляментарна, се тяжка і ненастанна боротьба, а не жадна якась „мирна і приязна“ іділлія. Клюб, котрий

ту іділлію ставить як програмову точку своїх змагань, або сам не знає що говорить і показує цілковите незнанє життя парляментарного, або спекулює по просту на нетямучість публіки, котра дасть ся зловити на гарну фразу і не розбере, що під нею криєся.

Але найхарактернійший є остатній уступ, де клюб руский висказує своє становище до правительства. Що правда, і тут можна би сказати: ніхто вас о те не питаєся, а початкова заява о лояльности вистарчає аж надто. Та ба, „репрезентації народу рускаго“ сего зовсім не досить „рішучі борці за конституційний устрій“ не могли б дихати, коли б не заявили всему світу, що „хотять крішкого і сильного правительства“, котре „увзглядняє“, „бере в свої руки“, „хоронить“ іті. Хто знає теперішне становище правительства, котре именно хоче бути крішким і сильним, хоче взяти в свої руки не тілько яке небудь „посередництво“, а й щось далеко більше (гляди проєкт устави против соціалізмови), бажає управляти без властивої парляментарної більшости в той спосіб, щоб усі партії мати в руках, — той зміркує, що заява та руских послів, сказана на самім кінці програми, значить не що інше як тілько те, що „репрезентація народу рускаго“ з душею і тілом, безоглядно віддаєся на услуги правительству, не зважаючи на те, чи воно буде парляментарне чи ні, конституційне чи ні. Рускі посли бажають тілько одного-рівної міри, а чи тою рівною мірою будуть сипатися „даянія блага“, чи щось противного — се їйх не обходить. Що рускі посли справді щось негарного мають на думці зглядом правительства, о тім переконують нас виводи „Правди“, про котрі пишемо осібно [1]).

Але значінє супротив тих пріпціпіяльних і всеобіймаючих заяв, мають навалені безладно на купу ніби то конкретні постуляти клюбу рускаго, для котрих переведеня він доси ані пальцем не кинув, про се нема що й говорити. Що „репрезентація рускаго народу“ або сама гаразд не розуміє того, що ту на купу накидала, або мало тим усім інтересуєся, се видно 1) з того, що помістила в програмі самі загальні оклики, самі альгебраічні знаки (піднесенє рільництва, практичне устроєнє шкіл народних іті.), а ані в одній справі не сказала нічого конкретного: чого именно буде домагатися для піднесеня рільництва, якої хоче реформи шкіл; 2) з того, що клюб руский не звернув уваги на ті практичні внески, які вже були поставлені послами ріжних інших партій в Раді державній і з котрих многі були дуже важні й пожадані для нашого народа; 3) з того, що клюб руский поминув цілковитою мовчанкою найважнійші на тепер справи політичного устрою Австрії, справу зміни ординації виборчої, зглядно загального голосованя і зміну закона прасового.

Слова, слова, слова, ось що зі старим Шекспіром можемо сказати про програму клюбу рускаго.

Іван Франко.

---

[1]) Немов похопившися, що „Правда“ своїми звісними виводами, підхопленими „K. Lwowskim“, пересолила, д. Барвінский поставив у раді державній наглий внесок, щоби відписати податки й запомогти тих людей східної Галичини, що потерпіли від недавної зливи, граду й тучі. З сего простого посольского тай людского обовязку, до котрого почувся й презес Кола польского Яворский, — що також підписав внесок д. Барвінского, — Діло чим скорше стало кувати щит для угодовских послів. „Не треба й казати, — пише воно в передовій статі ч. 126, — що сю вѣсть приймуть всѣ Русины зъ найбо̂льшимъ вдоволенъемъ та й зъ вдячностію для рускихъ послôвъ и внескодавця“. Біда тілько, що, окрім небесних злив, є ще й політичні та соціальні зливи, против котрих рускі посли якось нічого не вносять; отже всім Русинам ніщо квапитися з дякою для руских послів. Редакція.

Радикальна молодіж і народовство.

В двох недавних числах (103 і 113) звернулось Діло, по довгій мовчанці, до рускоукрайінскої молодіжи радикальної, і присвятило їйій дві вступні статі. В першій з них, з нагоди вистави праскої і промови репрезентанта віденьскої радикальної молодіжи на пирі перед конгресом славянскої поступової молодіжи, дає Діло радик. молодіжи три научки: перше, щоби радикальна молодіж не пристращалася в політиці; друге, щоби не хвалила Молодочехів більше як Старочехів; по третє, щоби училася від Чехів патріотизму. Ради ті так між собою суперечні, що годі всі три ради сповнити, хоть би як хотів. Бо, як не буде молодіж „пристращатися“ в політиці, то не зможе наслідувати Чехів в патріотизмі, адже звісно, що Чехи і в політиці і патріотизмі дуже пристращаються, і то Молодочехи більше, як Старочехи. А що Чехи в патріотизмі може аж надто пристращаються, нехай послужить доказом факт, що Чехи з патріотизму не учаться німецкого язика і не читають німецких книжок, а німецких гостей з Берліна, що запрошені прийіхали подивитися на виставу ческу, бють по писках за те, що не уміють по чески говорити. Очевидно, такий патріотизм нам не імпонує. Але той патріотизм, що Чехи здобулися на таку виставу і вибрали своїх послів до Ради державної на перекір правительству, той патріотизм нам імпонує. Але опять, як не будемо пристращатися, то будемо на кожду каденцію вибирати до Ради державної по 7 мамелюків, а вистави хиба не діждалибисьмося ніколи, як бисмо послухали щироі ради Діла. Бо щож, із самих „святощів народних“ вистава не дасться зложити тай то „святощі народні“ могли би в такім случаю зредуковатися до „Душпастыря“, яко одинокого репрезентанта літератури рускої, і подертої хлопскої сорочки, яко остаточного продукту довговічного розвою рускої культури...

В другій передовій статі, написаній з нагоди конгресу слав. поступового студенетва і скандалу викликаного там галиц-

кими москвофілами, оповідає „Діло“ своїм читателям яко новину, що молодіж руско-украйінскоі радикальноі партіі признаєся до украйінофільства і стоіть на грунті мало-рускоі народности, та що Діло зауважало се доперва по резолюціях рускоі радикальноі молодіжи на зйізді в Празі. Відтак Діло дає научку радикальній молодіжи, щоби „не кидалася в обнятія москвофілів“, бо вони зневажають ві пересвідченя... „Діло“ так одушевилось своїм відкритєм, що вже називає радикальну молодіж — „наша молодіж“, начеб забуло на хвильку, що то іменно ті самі „упідлившіся радикали“, як писало Діло ще недавно.

Та, не вважаючи на те, що Діло само хапає в обійми радикальну молодіж, ми радикали, для него не патріоти, навіть не Русини; для Діла ми мало-що не зрадники народа і вітчини. Річ ясна: від Діла не моглисмо доси дістати патенту на Русинів і патріотів, бо щоби бути патентованим Русином, треба було підписати програму Романчука, а ми сего не вчинили... З другого ж боку, не маємо на стілько грошей, щоби собі купити „національний стяг“ з високим держаком, такий, який приміром справила собі „Правда“ „орган всеі Русі Украйіни“ (!?) за гроші польских панів. Митрополіт знов і „Батьківщина“ викляли нас яко погубних соціялістів і ріпшли, що „для нас нема тут місця“... Відки-ж тут нам, бідним, дістати метрику рускости?!

Деколи Діло, коли вже спостережеся, що перебрехалося вже геть через край, каже, що хоть радикали приняли в свою програму украйінофільство і „національну самосвідомість“, то вчинили се тілько з опортунізму. Нехай і так, що ми опортуністи! А про тото наш опортунізм много менше опортуністичний і много більше патріотичний, як народовский патріотизм; про тото радикали ліпші украйінофіли, як народовці. По перше, радикали признаються від самого початку і то отверто до украйінофільства, без усяких рутенских застережень, вживають фонетичноі правописи і виписали украйінофільство на чолі своєго органу і своєі партіі. Радикали ніколи не надівали на вудицю украйінофільства всіляких рутенских червяків: клерикалізму, етимологіі, облуди, сервілізму іті., щоби в той спосіб ловити в сак народовскоі партіі рутенскоі риби. Радикали неуживають украйінофільства і Шевченка, за параван для справ і змагань, котрі з украйінством ніякоі звязи немають і тілько нечесть наносять украйінскому імени. Радикали хочуть для украйінскоі форми, поступового, европейского змісту, а не рутенско-поліцейско-клерикального...

Що знов до москвофільства, то стара історія. „Діло“ хоче зробити радикалів скілько може непопулярними і тому все „кидає їіх в обнятія москвофільства“. Та тілько то радикалам не пошкодить, а народовцям непоможе Був час, і то не так давний, що зносини і взаємини народовців з москвофілами ішли трохи дальше, як радикалів з москвофільскими академиками. Та тілько народовці зближалися до москвофілів тогди, коли вони були сильні а ми зближилися тогди, коли вони були проскрібовані. Впрочім ми зближилися тілько до молодіжи москвофільскоі і тілько в тій ціли, щоби між нею пропагувати поступові думки А що до способу думаня, що до інстинктів, привичок, поглядів і прінціпів, то — як всякому звісно, — народовці о много близші до москвофілів, як радикали. Крім поглядів язикових, москвофіли і народовці нічим не ріжняться від себе. Той сам сервілізм, та сама перфідія, та сама мертвеччина і схоластика, той сам клерикалізм, тота сама нездарність і безплодність, словом все те, що коротко звеся „рутенство“ є і у одної і у другоі партіі. Власне тим радикальна партія відріжняєся від обох старших партій, в чім обі старші партіі сходяться. Обі старші партіі однако виступали против радикалів і Діло в гарнім дуеті з „Рижою“ нераз гавкало на поступову молодіж і соціялістів. А от і недавно, коли молодіж радикальна на праскім конгресі поступовоі молодіжи сокрушала копє за кривди украйінского народа, Діло з злорадним усміхом і з злобою перепечатало з „Галицкоі Руси“ телеграму, що мов-то „конгрес слав. поступовоі молодіжи розбився через козні польских і руских соціялістів з Галичини ітд.

Говорять, що радикальна молодіж зле робить виступаючи против старших народовців. Говорять нам, що і між народовцями є чесні і щирі люде, що як між проводирями, так і між масою є люде ідеі, посвяченя.. Неперечимо, але що-ж з того виходить? Чиж межи польскими шовіністами і між панрускими обєдинителями також нема людей чесних, з посвяченєм? Чиж Бісмарк не для ідеі губив сотки людей в Німеччині і в Африці? Чиж не для ідеі мучив людей Торквемада? Кажуть нам, що народовці ідуть до тоі ціли, котру уважають за найліпшу і йдуть тою дорогою. котру уважають за найдогіднійшу. Неперечимо, але щож з того, коли дороги і ціли наші росходяться? Ми знаємо також, що ціла угода з правительством була сімульована, нещира. Ми знаємо, що посли і проводирі народовців що інше думають, що інше говорять, а що інше роблять, а послідними часами нічо не говорять і нероблять, а думають як раз о тім, о чім не говорять і чого нероблять Ми знаємо, що вони нічого тому невинні, бож преці професор дрожить перед інспектором, а нотар мліє побачивши комісаря правительственного. Але що з того? Чи з того, що вони тому невинні, виходить, щоби ми мали їіх хвалити і наслідувати? Адже ті люде, що сидять в Кульпаркові (домі божевільних), також тому невинні, а після новійших ученых також і ті невинні, що сидять в Бригідках (тюрмі): щож, чи вже для того ми би повинни уважати їіх за образець наслідованя достойний?!

Говорять нам, що загал народовців, а іменно ті, що і перед угодою були народовцями, зовсім невдоволені з угоди і з нової ери і кепкують собі з неі або нарікають на ню, а мимо того всего мовчать і позволяють писати дурниці своїм органам і читають їіх. Говорять,

що посли народовскі невдоволені самі з себе, а преці остаються дальше послами і не в думці їйм складати мандатів. Говорять, що ціла редакція „Діла“, крім начального редактора, не вірить в те, що Діло від себе пише, а сам начальний редактор якось не може рішитися, чи має вірити в тото, що пише, чи ні. А ті самі, що в Ділі пишуть „так“, пишуть в Зеркалі „ні“

І то все говориться на „оправданє“. Нічого казати: інтересна партія І тепер Діло думає, що бог-зна яку честь нам зробило, як нас назвало: „наша молодіж“...

Народовці не мають своєї молодіжи. Річ ясна, що то терпке слово: нема за нами молодіжи!“ Тож народовці хотілиби собі нас, радикальну молодіж позискати, хотілиби зробити з нас орудіє для своїх цілей, або підпору для своєї безцільности. Однак, як довго ми радикалами, а ви народовцями, так довго ми не зійдемося в одну партію. О тім, щоби ми коли небудь порозумілися, то значить, аби Ви нас зрозуміли, о тім мови нема. В двох тілько случаях моглибисмося зійти в одну партію. Або молодіж здеморалізуєся і піде Вам, народовцям, на службу, що при свинских рутенских порядках не є неможливе, або ви на старість викоріцмаєтеся з болота нової ери і уступите нам свої місця і свої средства.

Але що послідне неправдоподібне і майже неможливе, з першого ми би собі зовсім не бажали, тож будьте певні, що на тепер нам цілком на тім незалежить, аби Ви називали нас — своєю молодіжю. Тим менше може нам на тім залежати тепер, коли Ви чим раз глубше бредете в болото сервілізму, консерватизму і клерикалізму. „Правда“ зовсім ясно каже, що рускі хлопи повинни жити в згоді з польскими панами і терпіти їйм для висших історичних цілей (розумій-відбудованє Польщі від моря до моря) а на іншім місці каже, що мов-то нам нетреба ані парляменту, ані сойму, ані констітуції і що зовсім вистарчить нам що інше — значить бажає для Австрії таких порядків, против котрих в Росії виступає.

„Батьківщина“ знов, збиваючи соціялізм, доказує, що нерівність маєткова є „добродійством для людей“ і радить тим, котрі немають хліба насушного, кормитися хлібом „духовним“. Принявши на себе оборону звісних чотирох підвалин істнуючого неладу, — не знає, сирота, що сповняє в історії ту саму міссію, яку сповняли колись оборонці „святого невільництва“ „святої інквізиції“ „святої панщини“, „святої корчми“ і інших подібних „святощей, без котрих людскість не годна устоятись“.

Що до щирости, з якою „Батьківщина“ боронить тоті „підвалини“, перевисшає вона найретроградніїші письма феодалів і капіталістів. Однак, що тикаєся ві аргументів, то вони такі научні, що на серіо насувають на думку питанє: чи не треба би у нас засновати Товариство для елементарної просвіти інтеліґенції“. „Посланникъ“, котрий колись на спів з „Народом“ візьме спадщину по Ділі, підбештує з свого боку народовців: а вони мов води в рот набрали — знають, що власти духовній покоряти годиться. Ніби то мовчанка може і таке значенє мати, що мовляв „дурному і бог не противиться“, але в сім разі має таке значенє, що митрополит противиться „Народна Часопись“ знов доказує, що кождого москвофіла мож по твари пізнати, що люде вже рядяться москвофілами або народовцями. Що за чудна орхестра, неправда? І молодіж радикальна мала би також в тій орхестрі грати?!

В. Охримович.

На чужім празнику.

Хто знає, як важко йшло міскому робітницкому рухови в Галичині, між іншим і через огляд давнійших польских претендентів до того руху, по найбільше не-галицких, на історичну Польщу; хто знає, як інтереси історичної Польщі й доси спутують думки всіх польских партій, навіть людової, тої, котру репрезентує Przyjaciel ludu д. Вислоуха, що добрі початки політичної самосвідомости польского люду в західній Галичині топить у клерикалізмі та інших темних націоналістичних змаганях, — хто се знає, той певне порадувався, вкупі з нами, заснованю Галицкої Робітницкої Партії, котра мала стати на чисто поступових та строго інтернаціональних основах. І справді, органи тої партії, Robotnik і Praca, — до слова сказавши, й по формі гарно редаговані, — дуже зручно й основно стали валити польский шовінізм, особливо історичний. Вони до-разу стали мати небувалий доти вплив на львівских робітників, і з молодою партією почали числитися інші партії польскі, рускі й жидівскі. Robotnik і Praca, правда, виступили були против Руско-украйінскої радикальної партії за те, що думає головно займати ся хлопами, буцім-то негідними ніякого поступу чи неспосібними до него, — та в сім виступі ми бачили радше відбиток загальної неохоти великоміских соціалістів до селян, ніж відбиток польско-шляхетскої огиди перед хлопом, у котрого буцім то ідеал — „деготь до чобіт та смалець до волося“ як писано навіть в органах Гал. Роб. партії!! Зрештою, органи тої партії попустилися небавом сеї своєї думки. По за теж, нова партія не тілько теоретично не давала поводу думати, що сходить з інтернаціонального поля, а й доказувала се практично. Так напр. вона разом з нашою партією устроіла торік віче задля загального голосованя, і між ними в загалі панували як найдружнійші взаємини, що могли бути запорукою того, що й взаємини між галицкою людностю в загалі повернуться справді на між-народну дорогу.

Сила робітницкої партії та поступ робітницкого руху ві Львові показався найкраще на 1 мая с. р., коли, на величезнім вічу в подвірю ратуша, ухвалено петиції до ради державної, не тілько за загальне голосованє, 8-ми годинну працю та заведенє загального прогресивного податку від доходу, а й за визволенє печати. Ні що й казати, що сими своїми ухвалами і цілим 1 маєм львівскі робітники хотіли зазначити, що солідаризуються зі змаганями робітників усего просвіченого світа, до добробиту, волі й освіти народних мас а тим самим не мають нічого спільного з реакційними змаганями й споминами.

Тим часом, у самім кінці віча, немов грім з ясного неба, впали від голови віча, д. Ант. Маньковского слова про те, що всі зібрані мають громадно взяти участь в торжестві на честь конституції 3-ого мая, aż eby niemówiono, że się odciągamy od spraw narodowych! І се сказано не від особи, а від провідництва робітницкої партії, з відома комітету, що устроював 1-го мая!!) Коли підписаний став против

того протестувати, на відчиті про названу конституцію, в Читальні Науковій, 2-го мая, та питати деяких присутних провідників робітницкої партіі, чому вони на таке пішли, — міні відповіли зовсім не те, що сказав публично д. Маньковский, а іменно відповіли, що тут нема й бесіди про зміну основ партіі, про те, щоби вона величала конституцію 3 мая, або солідаризувалася з тими що ві поминають; що вона виступить самостійно, з власними ознаками іт. і. що провідники мусіли на те піти, бо інакше робітники пішли би були самі, без проводу, пристали би до патріотично-католицких товариств „Gwiazdy“ та „Skały“ і їім би позакручувано голови фальшивим толкованєм конституції 3 мая і т. і.

І справді, свідки росказують, що на другий день, чимала товпа робітників та їіх прихильників із Поляків і Жидів, кождий з червоною кокардкою на грудях з написом: „1 maja powszechne głosowanie, 8-godzin pracy“, з великою паперовою таблицею, на високім держаку, на котрій було написано „Partya Robotnicza“ і з другого боку, вище наведені слова, — пройшла ся кілька разів серед святкуючих 3-ого мая, по місті, й за місто, і підчас того було й кілька промов про силу робітницкої партіі й. т. і.

Кажуть, що сей хід партіі заімпонував участникам свята; що вони побачили, що є така велика партія й дізналися про те, чого вона хоче. Кажуть далі, що польскі патріоти не то що не толкували появи партіі на святі в користь польского патріотизму, а й були занепокоєні зростом робітницкого руху. І справді, деякі архипатріотичні газети польскі писали зараз виразно, що робітницкій партіі зовсім не о польскість ходить і. т. і. ба навіть німецкі соціалістичні газети, як напр. віденьска Arbeiter-Zeitung, похвалили поступок гал. роб. партіі, кажучи постично, що се був немов дух Банка не бенкеті его убійці.

Так видає ся сей факт з одного боку, особливо, коли на него дивитися очима провідників партіі, що так раді усправедливити свою слабість перед тими польскими робітниками, що інакше грозили, що їіх покинуть — підуть на торжество самі.

Та погляньмо на се з другого боку, як нам видиться, прінціпіального. Людина чи група може почтити якусь особу чи подію тілько в такім разі, коли вони, зовсім або хоть в частині, справді достойні почести, по переконаню почестника. Так напр. можна навіть не віруючим парадувати на похороні вельми заслуженої для поступу людини, хоть ві й ховають по церковному Так можна й революціонерам парадувати на обході в память якої революційної чи поступової події навіть тоді, коли ві обходять вороги. Так можна би навіть Русинам парадувати на польскім торжестві в память напр. якого польского хлопского повстаня в користь самих робітних людей, як знову польским робітникам бути на поминках такогож повстаня руских хлопів. Так наші крак товариші і ми самі взяли участь у похоронах Міцкевича, в котрого діяльности богато коріеного й симпатичного для широких людских кругів, — і ми навіть мали за зле іншим Русинам, що не схотіли тоді прилюдно почтити памяти Міцкевича З сих прикладів ясно, що ми в загалі противні святкованю 3 мая, зовсім не з національного антагонізму, бо достойну памяти й почести, п о с т у п о в у особу чи подію польску ми й самі готові помянути. Чи є-ж щось такого в сій пригоді? Конституція 3-го мая здавала робітних людей, кріпаків, на ласку польскої шляхти, котрій, зараз на першім місці, признала всі права й привілеї, які коли мала, о с о б л и в о ж п р а в о с в я т о і в л а с н о с т и. До того конституція, замість розширити свободи й рівність, отворяла й міщанству дорогу до шляхетства. Все що в тій конституції сказано про свободу й народ, то купа пустих фраз, що нікого не мали обовязувати То просто пародія оповістки людских прав підчас великої французскої революції, що касувала всякі шляхецкі привілеї і. т і. Н і я к о ї п о л е к ш і д л я р о б і т н и х л ю д е й, н і я к и х з а г а л ь н и х с в о б і д к о н с т и т у ц і я 3 м а я н е д а в а л а Чиж можуть провідники Гал робітницкої партіі шанувати таку конституцію? Звісно ні Вони й справді ві не шанували і не шанують. А може між тими, що устроювали торжество, тоб то між львівскими міщанами,і робітниками та їіх провідниками такі сердечні взаємини, що Роб. Партіі можна було появитися на торжестві, без огляду на саму річ, котру поминали? І то ні! Устроювали торжество львівскі обиватели купці, майстри, против котрих нераз і не два органи партіі виступали за визискуване робітників і з котрих певні люде, властителі друкарень ніяк було не хотіли друкувати R o b o t n i k a, t e g o як повідали warcholskiego pisma, так що его треба було аж у Відні друкувати. То було недавно, і справа ся була дуже голосна — провідники роб- парт. були дуже обурені на львівске міщанство, [1]) вони остро критикували їіх ще на кілька день перед торжеством, а про те Р о б і т н и ц к а П а р т і я, н е ш а н у ю ч и а н і с а м о ї к о н с т и т у ц і і, а н і т и х, щ о в і п о м и н а л и, п о я в и л а с я н а т о р ж е с т в і.

Робити так, значить поступати неделікатно, а головно не шанувати себе самого і своєї справи. Се їіх перший гріх, гріх прінціпіальний, за котрий не стане хотьби й яка формальна вдача. Се так самісінько, якби на яких роковинах у честь „нової ери“ справлених народовцями показалася для паради вся Русько-украйінска радикальна партія, або якби в процесі „Божого Тіла“, взяла участь партія раціоналістів, хотьби з усякими можливими ознаками свого невірства. То-ж з того боку поступок Гал. робітницкої партіі не видержує найменшої критики.

Не велика й практична користь з такого виступу Може собі хто-небудь з боку думати про робітницку партію, як найліпше, — від

[1]) Після недавної фотографії, на котру вказує Praca (ч. 14.) і котру можна всякому бачити й купити у львівского фотографа Вибрановского, до робітницкого комітету, що устроював 1 мая, належать: з інтелігенції Г. Дашинский, Г. Діаманд, К. Гуржицкий; з робітників: А. Маньковскій, О. Данилюк, І. Баар, Гудец, Фаульгамер, Бомбінский, Шафранский, Нейбауер, Піотровский, Брунарский, Лісевич, Конець, Обміньский, Сагеда. Се певне той самий комітет, що ухвалив святкувати й 3 мая, бо навіть відфотографований з тою самою таблицею, що була несена 3 мая, з написом Partya Robotnicza.

[1]) В остатній хвилі дізнаємося, що вже після 3 мая, Robotnika, — що для ріжних недогод мусів опять перенестися до Львова, — н е х о ч е д р у к у в а т и н і о д н і с і н ь к а л ь в і в с к а д р у к а р н я, навіть та, котрої властителі вважаються за соціялістів та приятелів люду!! Отсе булаби подяка для роб партіі від львівского міщанства й усіх тих, що, поруч з роб. партією, ликували на торжестві 3 мая..

сего ще партія ліпша не стане, бо діло в ній самій. Вже те, що найшлися польскі робітники, затуживші за 3-тим маєм, показує, що тим людім іще далеко до робітницкої самосвідомости до почутя своєї людскої й клясової гідности. Робітницка партія нічого би була не стратила, якби такі несвідомі робітники були навіть від неї віднали, а зискалаби тим, що по сім боці історичної Польщі побачено би бодай провідників партії, хоть з невеличкою купкою свідомих робітників, — як протест против тої Польщі і запоруку, що далі таких промахів не буде. Не зискала робітницка партія й тим, що на торжестві вместо збити в купу тілько робітників, бо се-ж одна хвиля, котра маси переробити не могла, і після котроі тим ярше вийде слабість партії, коли би показалося, що тілько людей самосвідомих за нею нема. В огромній масі робітників, се могло тілько обновити чи піднести звісний у Поляків нагін до пустих маніфестацій, т. зв. гец народових, якою й було святковане столітних роковин конституції 3-ого мая. (Сим ми зовсім не думаємо зневажати польску публіку, овшім по ві огромній участи в торжестві 3 мая, можна бачити, що в ній ще величезна сила живуща; ми хочемо сказати тілько, що ту силу варто би обернути на щось реальнійшого й більше поступового, ніж конституція 3 мая, котра зовсім не варта того, що про неї думає польска інтелігенція; в загалі се чиста ідеалізація, або радше повне незнанє тексту конституції). Участь польских робітників у таких буржуазійно-історичних польских маніфестаціях, може навіть збудити в тих робітниках прихильність до самої справи та приготовити йіх до боротьби за неї в свою власну некористь. Для піднесеня робітницкої самосвідомости могло далеко більше зробити свято 1-ого мая на котрім було більше ріжних робітних людей та йіх прихильників, і котре справді випало дуже гарно. Кликати всіх присутних на вічу на торжество 3-ого мая і справді так зробити з робітниками, значить коли не топити в сесвітну поступову маніфестацію, в буржуазійно-історично-націоналістичній, польскій, то бодай шукати в остатній апробати для першої чи йти з нею навзаводи. Всесвітні ж поступові маніфестації нічого такого не потребують. Далеко згіднійше з основами всесвітности тай робітницкими користями було би, візвати всіх присутних на вічу 1 мая, щоби не важилися участвувати в торжестві 3-ого мая, як торжестві зовсім чужім для робітників, навіть польских. Маса певне була би послухала того голосу, і тоді була би близше застановилася над справами порушеними 1 і 3 мая, тай пізнала би була, що вона щось окреме від тих, що справляли 3 мая та може мали причину ликувати з того поводу, бо робітникам не впала зі стола бенкетуючих ані кришечка Значить, поступок рішаючих людей роб. партії, то надужите знамени інтернаціональної партії, надужите інтернаціональних, робітницких окликів, надужите всесвітного робітницкого свята 1 мая.

Та тут є ще одно. Коли справді польским робітникам, доконче забагло ся парадувати на торжестві 3-го мая, то остаточно могли се зробити самі приватно, або хоть яко польска секція робітницкої партії. Могла се собі зробити й ціла партія, якби вона звалася Польска робітницка партія. Але-ж Галицка робітницка партія виразно назвалася Соціально-демократичною інтернаціональною До неї належать між іншими й Русини, котрих досить було й на вічу 1 мая, і то навіть селян, — і тут уже провідники роб. партії ані самі робітники абсолютно не мають права поступати самовільно тим більше, коли знають, яка глубока ненависть панує між Русинами до історичної Польщі загалом, — а конституція 3-ого мая се власне печать на гробі історичної Польщі. То ж, у такій важній нагоді, комітет роб. партії повинен був доконче порадитися в ширшім крузі, до котрого були би допущені й Русини з радикальної партії, що найменше з усіх руских партій може мати поводів до парадованя зі своїми людьми на зовсім чужім собі торжестві, або хоть до похвалюваня такого парадованя. Нагадаємо, що ми в 1 ч. Хлібороба кликали на свято 1 мая до Львова й руских селян, запевняючи йіх, що львівскі робітники соціялістичної партії і чути не хотять про 3-ого мая (бо так запевняли нас органи партії та йіх провідники ще кілька день перед маєм). Селяне нашої партії, з котрих один мав промовляти про згоду руских селян з міскими робітниками, — не появилися на торжестві тілько случайно (бо то була велика пятниця і за пізно про те дізналися) Подумайте ж тепер, якого сорому набрали би ся були ми перед усім світом, якби були взяли участь у 1 маю яко партія, або хоть більшою купкою, і раптом опинилися на празнику 3-ого мая! Кажемо раптом тому, що ще перед нарадами на вічу 1 мая, дехто з провідників робітницкої партії запевняв нас, що в торжестві 3 мая возьмуть участь приватно хиба тілько ті з партії, що самі схочуть, а в кілька годин після того, д Маньковский не тілько заявляє, що так зробить офіціяльно уся партія, а й взиває до того-ж усіх присутних, навіть не належних до партії! І се робиться після замкненя дискусії, так що противні тому люде навіть не могли промовити против того — тим більше, що то вже було надто пізно і всі були потомлені. Чи такі раптовні скоки можуть в Русинах загалом збудити довіре бодай до польских робітників та йіх провідників?! А довіря того чейже не може собі лехковажити Робітницка Партія, навколо котроі маса людности — руска...

Якби робітницка партія хотіла й далі так поступати, то сим би вона поставилася на ножі з руским сільским рухом, та розбила би й себе саму, бо тоді Русинам треба би хиба й міских робітників-Русинів організувати осібно. Русини справді мусять забезпечитися з того боку, щоби йіх не підводжено під дах історичної Польщі, тим більше, що провідники польских робітників, як д. Маньковский, щоби не ониматися від „spraw narodowych“ можуть взяти участь і в повстаню в користь історичної Польщі, що й польским робітникам, як і руским селянам, не від тепер обіцяє грушки на вербі. Отже щоби такого не було, щоби польскі робітники не росходилися з рускими робітниками і селянами та щоби й власна роб організація по містах не розбилася, — треба би, по нашому, для справ чисто національних, утворити серед робітницкої партії секції: польску, жидівску й руску, що могли би, в данім разі, іти самі, не компромітуючи інших секцій і цілої

партіі, або треба бодай вибрати інтернаціональну партійну комісію, по рівній частині з Поляків, Жидів і Русинів, котра би мірила національні кроки партіі й берегла єї від шовіністичних розгонів, усе одно, чи польских, чи жидівских, чи руских, хотьби ті розгони робилися для того, щоби перехитрити справжних національних шовіністів. Таку саму комісію треба би установити і для Наукової Читальні, де виробляєся теоретично богато такого, що потім появляєся в робітницкій партіі, в формі практичній. Про Читальню Наукову мусимо тут згадати через те, що, як показалося, і вона не зовсім вільна від чудних польских виводів. Власне відчитник про конституцію 3 мая д. Брейтер, дуже остро критикуючи єї, як не варту доброго слова, — скінчив ось як: „А про те мовляв, і ми, тоб то члени Наук. Читальні, возьмемо участь у торжестві, та не для того, щоби почтити саму конституцію, ані тих, що єї поминають, а щоби почтити тих радикалів, що поза тою конституцією стояли". Які се були радикали, відчитник не сказав. Може то були люде, для котрих та конституція була за реакційна? Так почесть для них на торжестві в честь тої самої конституції — то сніскьо так, якби віденьска робітницка партія появилася на торжестві в честь виімкової устави против соціялістів, щоби почтити Кронаветтера, що против тої устави в раді державній виступав.. Завважаємо зрештою, що Наук. Читальня не взяла участи в торжестві, бо частина членів була тому дуже не рада. Та богато єї членів, Поляків і Жидів, пристали на торжестві до гурту Роб. Партіі, і то деякі в ролі провідників.

Отсих кілька уваг пишемо тимчасом в надіі, що органи партіі Robotnik і Praca не будуть далі мовчати про сю справу, а розберуть єї основно[1]) Сховати факту годі, коли він случився перед цілим світом; отже треба бодай прилюдно витолкуватися з него, бо інакше посторонні люде, котрі не знають того, що нам відчовіли провідники партіі, будуть зовсім праві, коли про сей виступ судитимуть після слів д. Маньковского, висказаних від партіі перед лицем святкуючих всесвітне робітницке свято 1 мая. А чи суд такий може бути корисний для розвитку партіі — то чей же провідники легко зміркують. Нарешті ще одна увага. Виступаючи отсе з критикою поступку Гал. Роб. партіі, ми мали на оці виключно добро партіі й успішний розвій галицкого роб руху в загалі. Не вела нас при тім і неохота до теперішних провідників партіі, овшім, з усіх галицких чужонародних груп поступових, ся група для нас найсимпатичнійша. То єї заслуга, що партія повстала й має такі гарні органи. Виступ партіі на 3 мая власне через те нас так і вразив, що пішов против усего, що ті провідники доти говорили й робили. Перед тим, ані після того не було чогось такого ані в названих органах партіі, ані, по за кілько знаємо, серед провідників партіі. Значить, лехко промах той направити, легко на далі забезпечитися перед кроками, котрі партіі зовсім не до лиця. М. Павлик.

Се число „Народа" виходить аж 25 липня з причин, котрих не потребуємо ховати перед громадою. Ми торік і сего року нераз видавали свою газету в більшім обємі, ніж обіцяли, сего ж року ми надто сіпнулися на вибори, котрі нас коштували поверх 400 зр. Тимчасом більша частина передплатників, не вважаючи на наші просьби, передплати не присилала. Дійшло до того, що ми тілько друкарні завинили 345 зр., на котрі мусіли виставити вексель, платний не задовго, а надто, як звичайно, за кожде нове число, платити готовими грішми. (Про інші довги видавництва, як податок іті. котрі досягнуть поверх 200 зр., та про довг за папір на Бібліотеку Народа 225 зр. ми вже й не згадуємо). Отже, щоби не лізти ще далі в довги, ми мусіли застановити друк Народа тим більше, що й друкарня без грошей обійтися не могла. Ми надіялися, що за той час наші довжники, затуживши за Народом, почуються до свого обовязку. Та окрім чутки про йіх тугу, до нас від них майже нічогосінько не дійшло так, що якби не деяка поміч з Украйіни та не обіцянка помочи від тих членів нашої партіі, котрих справді обходить йіх орган, то ми й тепер не могли би були зважитися, друкувати далі „Народ". Просимож наших прихильників, більше подбати матеріяльно за наші видавництва. Осібно просимо передплатників „Народа" взяти собі до серця наші слова і не причинятися до руіни газети, потребу котроі тепер люде дуже чують, у нас, і на Украйіні. На се ми маємо докази з усіх боків, і цікаво, що власне селяне-передплатники,—що до слова кажучи, найточнійше платять, — може найбільше занепокойілися, що таке з Народом? Ось напр. листок звісного Павла Думки: „Не знаю, що за доля Вас спіткала, що вже так Вашої часописи давно не видати? Чи бистролетна спека присмалила? чи бурлива повінь підмулила? чи може й справді злякалися люде Ваших чарів та, боячись, щоби з часом той чороброд голови не підніс, постаралися завчасу о восиковий кіл, щоби коріне не роспускалось, та в нашім краю злиднів та нужди, благоденствуючім, як всі співають, не дай Боже, лихо світового поступу не загніздилось та з руских хліборобів Бог зна яких людей витворило, і той наш рай домовий яков доктринов, ческов або німецков замутило.. Прошу ласкаво повідомити о причині, бо без Вас чось стає душно в хаті".

---

[1]) Поки що, справу сю толкує тілько льв. дописуватель берлінскоі „Gazety robotniczej" д. — „Wzięciem udziału w uroczystości 3 maja, — повідає він — partya robotnicza lwowska odebrała swoim „zacietym przyjaciołom" jedyną broń, jaką oni dotychczas walczyli, podnosząc „antinarodowe dążności socyalistów Umilkli nasi „patryotnicy", spostrzegłszy siłę robotników, przekonawszy się, że ich blagierskie nawoływania „w imie ideałów narodowych", zdadzą się chyba „psu na buty, a nie odciągną robotników z ich klasowego stanowiska, kt re w solidarności miedzynarodowej każe im szukać broni do zwalczenia dzisiejszego wadliwego ustroju kapitalistycznego społeczeństw". (ч. 25). Велику нагороду дамо тому, хто нам пояснить, як вяжеся перше речене з другим?

„ПРОГРЕССЪ". Так зовеся основане в кінці л. мая с. р. в Ню-Йорку товариство для видаваня соціалістичного тижневника, того самого імя, в російській мові. Літературний комітет складаєся з дд. дра Ц. Гальперна, І. Гецова, Л. Гольденберга, И. Гурвича й дра М Ромма. Секретарем комітету є О. Красков. Адрес: „Progress" Publishing Association Dr. Wollmann, Secretary, 203 E. Broadway, New-York. Близше про видавництво скажемо іншим разом.

Д. І М. в Л. Посилку дістали й дякуємо.

Дд. А. М., П. Д. і Насікомий. Даруйте, що Ваші статі надрукуємо аж у слід. числі; ми мусіли відложити й таку важну річ, як опис зїізду славянских поступових студентів у Празі та его ухвали

Видає Михайло Павлик. Відповідає за редакцію Іван Франко.
З Друкарні Народної Войтіха і Манецкого, під проводом В. Годака.